

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut
Semiootika osakond

Tshinar-Kristi Shahmardan

**Mälestusmärk kui mälupaik:
Mälu, kuuluvus ja identiteet suurpõgenemise mälestusmärkides**

Magistritöö

Juhendajad: Elin Sütiste, PhD,

Keiu Telve, PhD

Keeletoimetaja: Triin Truuvert

Tartu

2025

Annotatsioon

Magistritöös uuritakse Eestis püstitatud kolme suurpõgenemise mälestusmärki kultuurimälu, identiteedi ja diasporaauuringute vaatenurgast. Keskendutakse sellele, kelle kollektiivset mälu need mäluaigad esindavad ja kuidas ning kuidas nad mõjutavad kuuluvustunnet ja rahvuslikku identiteeti diasporaa ja kodueestlaste hulgas. Töös analüüsitakse kolme suurpõgenemisele pühendatud mälestusmärki („Puudutus“, „Pisarate paat“ ja „Ema tütreaga“). Uuritakse nende kujunemist, kujundliku taset, rituaalset tähendust ja ruumilist paigutust. Töö metodoloogiline raamistik ühendab kultuurisemiootika, mäluuuringute ja diasporaa uuringute kontseptuaalsed käsitlused, et mõista, kuidas minevikku kultuuriliselt ja sümboliliselt tähistatakse. Eriline tähelepanu on sellel, kuidas mälestusmärgid toimivad mälu kollektiivide ristumiskohana ning toetavad või vaidlustavad jagatud ajalookogemuse tõlgendusi.

Märksõnad: kultuurimälu, diasporaa, identiteet, suurpõgenemine, mälestusmärk, mäluaik, kollektiivne mälu, kuuluvustunne, Eesti ajalugu.

Sisukord

Annotatsioon.....	1
Sissejuhatus.....	4
Varasemad uurimused.....	8
1. Teoreetiline raamistik.....	12
1.1 Diasporaa mõiste ja Eesti diasporaa.....	12
1.1.1 Eesti diasporaadest.....	13
1.2 Identiteedi ja kuuluvustunde käsitletud diasporaa kontekstis.....	15
1.3 Kultuurimälu ja mäluaigad.....	17
1.4 Mälestusmärkidest.....	20
1.4.1 Rituaalsus, tseremooniad ja religioosne tasand.....	22
2. Suurpõgenemise ajalooline taust.....	23
3. Uurimisobjektide ja metoodika tutvustus.....	24
3.1 Valitud uurimismaterjal.....	24
3.1.1 Mälestusmärk „Puudutus”.....	24
3.1.2 Mälestusinstallatsioon „Pisarate paat”.....	26
3.1.3 Mälestusmärk „Ema tütreaga”.....	27
3.2 Analüüsi meetodid.....	28
3.3 Meedia andmestiku kirjeldus.....	29
4. Analüüs ja järeldused.....	31
4.1 Mälestusmärgi „Puudutus” analüüs.....	31
4.2 Mälestusinstallatsiooni „Pisarate paat” analüüs.....	39
4.3 Mälestusmärgi „Ema tütreaga” analüüs.....	44
4.4 Võrdlev analüüs.....	49
4.5 Järeldused.....	52
5. Kokkuvõte.....	58
Kirjanduse loetelu.....	61

Lisad	75
Lisa 1. Foto mälestusmärgist „Puudutus”.....	75
Lisa 2. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat”.....	76
Lisa 3. Foto mälestusmärgist „Ema ja tütar”.....	77
Lisa 4. Foto paadikujudest mälestusmärgil „Puudutus”.....	78
Lisa 5. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (kaugelt, linnavaade).....	79
Lisa 6. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (lähedalt).....	80
Lisa 7. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (igapäeva keskkond).....	81
Lisa 8. 3D-plaan mälestusmärgist „Pisarate paat”, 2020.....	82
Lisa 9. Foto „Pisarate paat” aastal 2020 (kaugelt).....	83
Lisa 10. Foto „Pisarate paat” aastal 2021 (kaugelt).....	84
Lisa 11. Foto „Pisarate paat” aastal 2021 (lähedalt).....	85
Lisa 12. Foto „Pisarate paat”, aastal 2022 (kaugelt).....	86
Lisa 13. Foto „Pisarate paat”, aastal 2022 (lähedalt).....	87
Lisa 14. Foto „Pisarate paat”, aastal 2023 (kaugelt).....	88
Summary	90

„Place and its landscape become part of one’s identity and one’s memory...graves and cemeteries, monuments, archaeological sites, place names, religious and holy centers—that help us remember and give meaning to our lives.”
(Sack 1997:135)

Sissejuhatus

Eesti ühiskondlikest vaidlustest tänapäeval keskendub suur osa ajaloo ja mälu teemale, mille juures on oluline mitte üksnes see, mida ja kuidas mäletatakse, vaid ka see, millisel viisil mälestusi ja identiteete kujundatakse (Kaljundi, 2020). Oma magistritöös keskendun Eestis püstitatud suurpõgenemise mälestusmärkidele ning uurin, kelle kollektiivset mälu, vaatepunkte ja narratiive need esindavad, milliseid mälupaiku loovad.

Töös vaatlen diaspora- ja kodueestlaste kogukondade suhestumist suurpõgenemise mälestusmärkidega jagatud mälu ja kogemuste kaudu. Valisin vaatlemiseks need kaks mälugruppi, kuna Eesti ja eesti diasporaade ajalooline kogemus on teineteisega tihedalt seotud, seda eriti suurpõgenemise kogemuses, millele mälestusmärgid on ka pühendatud. Ajaloolisest kodumaast eemal kujunenud diaspora seotus Eestiga on muuhulgas väljendunud ka vajadusena säilitada oma identiteet, mistõttu töö hõlmab ka identiteedi-teema käsitlust.

Suurpõgenemise kogemused on Eestisse jäänutel ja Eestist põgenenutel suuresti erinevad, mistõttu ei ole võimalik käsitleda suurpõgenemist ühtse kogemusena; lisaks on erinevusi selles, kuidas tõlgendavad suurpõgenemise kogemust Eestisse tagasi pöördunud ning kõigi mainitud gruppide järeltulijad. Uurimistöö eesmärk ei ole aga kirjeldada sündmust kui sellist, vaid keskenduda sellele, kuidas suurpõgenemist mäletatakse ja missuguseid mälestamise praktikaid on rõhutatud nii kultuurilisel, kogukondlikul kui ka individuaalsel tasandil ning kuidas on väljendatud suurpõgenemise mälestumärke käsitlevates artiklites veebiväljaannetes.

Uurimissuund sai algselt valitud lähtudes isiklikest seostest ja kogemustest eesti diasporaade kogukondadega. Teema fookus koondus mälestusmärkide uurimisele, tõukudes aktuaalsest vajadusest analüüsida ajaloomälu representeerimise mõju kultuurilisel ja ühiskondlikul tasandil, kuna 2024. aastal, seoses suurpõgenemise 80. aastapäevaga, tõusis teema esile nii meedias kui kogukondade siseselt. Seejuures sai eriti meedias keskseks arutelupunktiks

suurpõgenemisele pühendatud uus mälestusmärk. Isiklikud kogemused kõnealuse teemaga seoses on süvendanud minu huvi kultuurilise kuuluvuse ja identiteedi vastu, millest on juttu ka selles töös. Väliseestlased on olnud mitte ainult eesti kultuuri edasikandjad võõrsil, vaid ka Eesti riikliku järjepidevuse ja vaimse identiteedi säilitajad okupatsiooniaastatel (Eesti Välisministeerium, 2025). Eri rändelainetest¹ pärit väliseestlased ja nende eri põlvkonnad on kõik kujundanud oma identiteeti eri viisidel. Nii kodueestlaste kui ka diasporaas eestlaste hulgas kohtab erinevaid arusaamu sellest, mida tähendab olla eestlane või kuuluda eesti diasporaasse (Telve, 2025: 6). Väliseestlased on lisaks kultuuri säilitamisele ja edasikandmisele täitnud olulist rolli Eesti riigi esindajatena ning olnud tugevad sidemehed rahvusvahelistes suhetes.

Paljud suurpõgenemise üle elanud eestlased elavad siiani välismaal, peamiselt Lääne diasporaas kogukondades. Kui räägitakse Eesti traumaatilistest ajalookogemustest, ei ole neid kogukondi sageli piisavalt arvestatud. Alates 19. sajandi keskpaigast on Eestis toimunud kolm eristatavat väljarändelainet (Kumer-Haukanõmm & Telve, 2017: 74) ning igal väljarändelainel on omad eripärased põhjused ja kogemused. Esimene neist toimus 19. sajandi keskpaigas, järgmine Teise maailmasõja ajal ja kolmas sai alguse pärast Eesti taasiseseisvumist. Just teise laine sisse paigutub ka suurpõgenemine ning sel ajal Eestist lahkunud on kujundanud ka suure osa Lääne diasporaast, kuigi Läände on lahkunud kõigist lainetest märkimisväärne hulk inimesi. Kuna teise väljarändelaine ehk põgenemise põhjustas sõda, on sellega seotud varem mainitud sünged teemad, samas seostuvad teise ja kolmanda laineiga ka parema elu otsingud. (Samas, 74) Täpsemalt tuleb väljarändelainetest ja diasporaade kujunemisest juttu peatükis 1.1.

Kultuuris ei ole mälu pelgalt passiivne nähtus, vaid seda kujundatakse aktiivselt, et luua ja säilitada kultuuripärandit (Lotman, 2001(1992): 221) ning tugevdada identiteeti (Assmann 2012 (1988): 1783). See protsess toimub nii Eestis kui ka eesti diasporaades. Mälu aspektid võivad toetada kogukondlikku kuuluvustunnet, kuid samuti esile tuua erimeelsusi ja pingeid, eriti erinevate põlvkondade ja diasporaarühmade vahel. Kultuurimälu võib aktiveeruda eriti tugevalt traumaatiliste olukordade puhul. Selle kohta toob Keiu Telve oma artiklis näite, kuidas Ukraina sõda on toiminud kollektiivse mälu katalüsaatorina (Telve, 2025: 5). See kinnitab tähelepanekut, et konfliktide korral toimub mälubuum², st ajalooliste sündmuste mälestamise tiheduse kiire kasv

---

¹ Rändelainete kohta lähemalt vt ptk 1.1 „Diasporaas ja eesti diasporaas“.

² *Mälubuumi* võib üldiselt käsitleda kui osa suuremast muutusest selles, kuidas me ajast, ehk minevikust, olevikust ja tulevikust, üldse aru saame. Antud uus lähenemine rõhutab eriti olevikku: me vaatleme minevikku ja mõtleme tulevikule rohkem läbi tänase päeva vajaduste ja vaatenurkade. (Tamm, 2013:132)

(Kaljundi, 2020). Seega on mälestamise nähtavust, populaarsust ja ühiskondlikku kaalukust mõjutanud ka praegune üldine poliitiline olukord, mis on taaselustanud eestlaste hulgas kollektiivse mälu, kuuluvustunde ja rahvusliku identiteedi, mõjutades eriti tugevalt diasporaakogukondi (Telve, 2025: 1), kuid ka Eesti ühiskonda laiemalt. Mälestamise intensiivistumist võib mõista ka vastusena varasemale kultuurilisele vaikusele, kus unustamine on olnud domineeriv mehhanism (Kaljundi, 2020).

Tänapäeval on taas olukord, kus sarnaseid traumaatilisi mälestusi tuleb läbi töötada. Seda peegeldab mälestusmärkide ja -rituaalide tõusulaine, mis seondub ühtlasi suurpõgenemise 80. aastapäevaga. Üheks olulisemaks avaliku mälestamise vormiks on seejuures kujunenud just mälestusmärkidega seotud mälestamispraktikad. Mälestusmärgid toimivad ühendava sümbolina diasporaa kogukondade ja Eesti ühiskonna vahel, rõhutades jagatud kogemust. Samal ajal tõstavad need esile diasporaa eestlaste eestlust, tuletades ühiskonnale meelde pärast suurpõgenemist välismaale jäänud ellujääjaid. Näiteks mälestusmärk „Puudutus“, mida siinses töös uurin, rajati koostöös väliseesti kogukonnaga, selle algatamisel ja avamisel osales aktiivselt ka Ülemaailmne Eesti Nõukogu, kes andis sündmusele ametliku panuse (Eesti Elu, 2024).

Lisaks „Puudutusele” analüüsin töös veel kahte mälestusmärki: „Pisarate paat” ja „Ema tütreaga”³. Valimi koostamisel lähtusin asjaolust, et kõik mälestusmärgid erinevad üksteisest nii idee, vormi, idee algatuse kui ka püstitamise aja poolest, tuues esile erinevaid mäluväljenduse vorme. Mitut mälestusmärki kõrvutades saab selgemini vastata küsimusele, kelle kogemusi on otsustatud mälestada ja millisel viisil see toimub. Samuti uurin, kuidas need mälestusmärgid ja nende füüsiline paiknemine on mõjutanud ühismälu loomist ning millisel kujul võib mälu säilida nendega seotud paikades ka siis, kui mälestusmärk ise peaks kaduma. Analüüsi toetava materjalina kasutan mälestusmärke käsitlevaid artikleid, mille valikut põhjendan peatükis 3.3.

Eelmainitud „Pisarate paat” on mälestusinstallatsioon, mida analüüsid vaatlen ka selle eelnevate aastate versioone, kuid kui eraldi pole mainitud, siis üldjuhul viitan installatsiooni 2024. aasta versioonile. Kuigi „Pisarate paat” on mälestusinstallatsioon (mitte rangelt võttes mälestusmärk), käsitlen seda käesolevas töös mälestusmärkide laiemas tähenduses ning kaasan arutellu ka mälestusinstallatsiooni.

Ehkki uurimistöö fookuses on Eestis hiljuti püstitatud suurpõgenemise mälestusmärgid, mainin lühidalt ka olulisemaid varem rajatud mälestusmärke. Täpset mälestusmärkide ja

---

³ Kirjeldused ja pikem tutvustus on ptk-is 3.1 „Valitud uurimismaterjalid”, pildid on lisades.

monumentide arvu hetkel Eestis ei ole teada, kuid leidsin, et Lääne-Virumaal on *ca* 450 monumenti, ja võib eeldada, et Eestis on neid *ca* 6000-7000 (Koov, 2005-2025). Neist *ca* 200-400 mälestusmärki või hauatähist kannab okupatsioonivõimu sümboleid (Riigikaitselei, 2023). Sarnaseid mälestusmärke ja monumente Eestis on varem uurinud põhjalikumalt näiteks Federico Bellentani, kes käsitleb oma raamatus „*The Meanings of the Built Environment: A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era*“ (2021) Nõukogude-järgse aja monumente ning keskendub Eesti sõjamonumentidele, nagu Pronkssõduri monument (täpsemalt selle eemaldamine), Vabadussõja võidusammas ja Maarjamäe memoriaalansambel. Selle töö kirjutamise ajal ei ole ma leidnud, et peale nende kolme, mida selles töös käsitlen, oleks olemas veel suurpõgenemise mälestusmärke.

Magistritöö eesmärk on mõista, kuidas suurpõgenemise kogemus väljendub suurpõgenemise mälestusmärkides, uurides seda kollektiivse mälu ja eesti diasporaa identiteedi vaatenurgast. Töö keskmes on 1) suurpõgenemise mäletamine, 2) kuidas see on mõjutanud identiteeti ja kollektiivset mälu ning 3) missugused meediakajastused ja neis väljenduvad narratiivid valitud mälestusmärke sellega seoses ümbritsevad.

Töö uurimisküsimused on järgmised:

1. Kelle kollektiivset mälu peegeldavad Eestis 1944. aasta suurpõgenemise mälestamisele loodud mälestusmärgid ning kuidas on seda mälestusmärkide kontekstis väljendatud?
2. Kuidas need mälestusmärgid loovad tähenduslikke mälupaiku diasporaa ja kodueestlaste ühismälu kujundamisel?

Töö on struktureeritud viisil, mis toetab uurimisküsimustele vastamist. Esmalt kirjeldan kasutatud metodoloogiat ja selgitan töö seisukohalt olulisi mõisteid, mis on seotud valitud meetoditega. Seejärel liigun varasemate uurimuste ja teemakohase teaduskirjanduse juurde, andes ülevaate suurpõgenemise mälu, mälestuspraktikate ja diasporaauringute käsitlustest. Edasi avan teoreetilist ja mõistelist tausta diasporaa kontseptsioonile, eesti diasporaa kujunemisele ning mälestuspaikade ja mälestusmärkide tähendusloomele. Töö teoreetiline raamistik ühendab diasporaauringute, mälu-uuringute ja kultuurisemiootika lähenemised, pakkudes

analüüsivahendeid, millega uurida, kelle mälu ja vaatepunkte mälestusmärgid väljendavad ning kuidas need tähenduslikke mälupaiku loovad. Analüüsis käsitlen suurpõgenemise 80. aastapäevaks püstitatud kolme mälestusmärki: „Puudutus“, „Pisarate paat“ ja „Ema tütreaga“. Käsitlen igauht neist eraldi ja seejärel võrdlevalt, tuues esile nende osa diasporaa ja kodueestlaste ühismälu kujundamisel. Töö lõpus esitan järeldused ja võimalikud edasised uurimissuunad.

Varasemad uurimused

Töö esmaseks inspiratsiooniks on olnud Maarja Ojamaa artikkel „Kultuurimälu transmeedialisus“ (2013). Ojamaa analüüsib Eestist meritsi põgenemisi Teise maailmasõja ajal ja nende kajastumist kunstitekstides. Keskne fookus on põgenemise ja kultuurimälu dünaamil, kasutades transmeedialist motiivianalüüsi kultuurisemiootika raamistikus. Autori eesmärk on mõista, kuidas erinevad meediumid vahendavad ühte ajaloosündmust ja kuidas need moodustavad ühtse terviku kultuurimälu. Artiklis tugineb Ojamaa Peeter Toropi ja Juri Lotmani kultuurisemiootilistele kontseptsioonidele, mille kohaselt kultuur ja selle mälu on olemuselt mitmekeelsed. Transmeedialisus rõhutab narratiivide ja meediumide vahelisi suhteid, analüüsides invariantseid elemente, mis ilmnevad eri viisidel ja loovad sidususe. Artiklis analüüsitakse rannakujundit kui transmeedialist invarianti. Analüüsitud kunstiteksid, nagu August Gailiti romaan „Üle rahutu vee“, Sulev Keeduse film „Somnambuul“ ja Eerik Haameri õlimaal „Perekond vees“, pakuvad erinevaid vaatepunkte diasporaa ja identiteedi teemadele. Analüüsis toob Ojamaa esile, kuidas diasporaa ja kultuurimälu on seotud keeruka transmeedialise kommunikatsiooniga, mis aitab luua ja säilitada diasporaa kultuurilist identiteeti mitmekülgses ja pidevalt arenevas mäluruumis.

Mälu uurimisest rääkides tuleb kindlasti mainida Astrid Erlli, kellelt pärineb raamat „Memory in Culture“ (2011), mida olen toetava materjalina kasutanud ka oma uurimistöös. Raamatus vaatleb Erll kultuurimälu kui interdistsiplinaarset, dünaamilist ja kultuurikontekstist sõltuvat nähtust, mille mõistmiseks tuleb arvestada nii sotsiaalseid, meedia- kui ka individuaalseid tegureid. Lisaks pakub Erll ka semiootilise mälumudeli, mis eristab mälu materiaalseid, sotsiaalseid ja mentaalseid dimensioone ning käsitleb meedime kui keskseid tegureid kultuurilise mälu kujundamisel ja vahendamisel. Erll on olnud koostöös Susanne Knitteli ja Jenny Wüstenbergiga kaastoimetaja kogumiku „Dynamics, Mediation, Mobilization: Doing Memory

Studies with Ann Rigney“ (2024) koostamisel. Kogumikus käsitletakse teemasid nagu mälu dünaamika, mälu vahendatus ja taasvahendamine ning mälu ja aktivismi seosed.

Mälu on uurinud semiootilisest vaatenurgast ka Daniele Salerno. Artiklis „A semiotic theory of memory: Between movement and form“ (2021) on ta arendanud semiootilise mälu teooriat, tuginedes Umberto Eco interpretatiivsele semiootikale ja Juri Lotmani kultuurisemiootikale. Artiklis tuuakse esile, et mäletamine ja unustamine on mõlemad tähendusloome protsesside tulemused ning neid tuleb uurida nii lokaalse kui ka globaalse semiootilise konteksti kaudu. Salerno on analüüsinud ka paaditragöödia mälestuspraktikaid tekstis „Memorializing boat tragedies in the Mediterranean: The case of the Katër i Radës“ (2016, kogumikus „Migration by Boat“), kus ta pöörab tähelepanu sellele, kuidas mälestamise kaudu toodetakse uusi narratiive, rääkides lisaks ka mäletamise ja unustamise mehhanismist. Artiklis „Stories that shape spatialities: Lieu and Milieu de Mémoire through the lens of narrativity“ (2023) on Salerno pakkunud vaate mälupaiga ja mäluruumi teooriale, mida kasutan ka oma töös. Selles artiklis vaatleb ta narratiivsusele tuginevat semiootilist ümbermõtestamist Pierre Nora teooria põhjal, uurides, mille kaudu mäluruumid kujunevad. Salerno on teinud koostööd ka Ann Rigneyga: nende ühiselt toimetatud kogumikus „Archiving Activism in the Digital Age“ (2024) vaadeldakse, kuidas aktivistide enesearhiveerimine kujundab uusi mälukogukondi ja loob aluse sotsiaalsete liikumiste kultuurilisele järelmõjule. Kuigi kogumik on alles hiljuti ilmunud ega leia minu uurimistöös kasutust, on see siiski väärt mainimist, et anda ülevaade, missuguseid mälu-uurimusi on hiljuti tehtud.

Mälu tähenduslikkust Eestis on uurinud Federico Bellentani, kelle uurimustel on olnud suur mõju ka siinsele tööle. Juba eespool mainitud raamatus „The Meanings of the Built Environment: A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era“ (2021) ühendab ta kultuurigeograafia ja semiootika, et analüüsida monumentide ja mälestuspaikade tähenduste kujunemist üleminekuühiskondades, keskendudes eriti postsovetlikule Eestile. Lisaks sellele on Bellentani teinud koostööd Mario Panicoga: artiklis „The meanings of monuments and memorials: Toward a semiotic approach“ (2016) pakuvad nad semiootilist lähenemisviisi, mis käsitleb monumente kui mitmetasandilisi tähendusekandjaid, milles materiaalne, sümboolne ja poliitiline mõõde on omavahel tihedalt põimunud. Autorid rõhutavad, et monumentide tähendused ei ole kunagi fikseeritud, vaid sõltuvad kultuurilisest kontekstist, intertekstuaalsest ruumilisest suhestumisest ja kasutajate igapäevapraktikatest. Artikli keskne

väide on, et mälu ruumiline vorm ei ole kunagi fikseeritud, vaid kujuneb dünaamiliselt erinevate lugude, diskursuste ja praktikate koosmõjus.

Eesti mälu, ajalugu, monumente ja mälestusmärke on kultuuri (ja identiteedi) kontekstis uurinud Marek Tamm, kelle mitmed tööd on olulised ka käesoleva uurimuse jaoks. Esmalt tuleb mainida tema koostatud ja toimetatud kogumikku „Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory“ (2015), kus ta uurib, kuidas sündmusi on eri aegadel mäletatud, tõlgendatud ja taasaktiveeritud, mida ta kirjeldab ka mnemoajaloona. Tamm seletab, et mäluajaloo eesmärk on uurida sündmuste järelmõju, tõlgendusloogikat ja seda, miks mõned mälopildid säilivad, teised aga kaovad ning et sündmuse ajaloolisus ei tulene ainult selle toimumisest, vaid ka selle hilisemast tõlgendamisest ja kultuurilisest „järelelusest“. Oma töös tugineb Tamm autoritele, nagu Jan Assmann, Reinhart Koselleck, Juri Lotman ja Jacques Derrida. Tamm on välja andnud ka kogumiku „Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist“ (2012), kus ta käsitleb Eesti ajalookultuuri arengut alates 19. sajandist, rõhutades eriti monumentide valitsevat rolli ajaloos ja ajaloo suhet, mis tõstab esile kangelaslikke, järjepidevust loovaid sündmusi ja kasutab minevikku oleviku õigustamiseks. Lisaks tuleb mainida Tamme artiklit „History as cultural memory: Mnemohistory and the construction of the Estonian nation“ (2008), kus ta uurib, kuidas Eesti rahvuslikku ajalugu on konstrueeritud kultuurilise mälu ja nn mäluajaloo käsitluse kaudu. Artiklis kirjeldatakse, kuidas narratiiv on olnud poliitiliselt kujundatud ja kultuuriliselt juurutatud kirjanduse, rituaalide ja mälestuspraktikate kaudu, kuidas rahvuslik identiteet on kujunenud ning millised on ajalookirjutuse seosed mälestamise ja unustamise võimudünaamikaga. Lisaks on Tamm teinud koostööd teiste uurijatega, näiteks Saale Hallaga: raamatu „Monumentaalne konflikt“ (2008) peatükis „Ajalugu, poliitika ja identiteet: Eesti monumentaalsest mälumaastikust“ analüüsitakse Eesti sõjamälestusmärke, kusjuures paljudes peatükkides keskendutakse Pronkssõdurile. Kogumiku kahes esimeses artiklis käsitletakse Pronkssõdurit monumendiajaloolises ja identiteediloomes kontekstis. Autorid käsitlevad Eesti ühiskonda „mälukollektiivide“ kooslusena, mille identiteet on seotud erinevate monumentidega. Teises peatükis vaatleb Siobhan Kattago Pronkssõdurit rahvusvahelises sõjamälestusmärkide kontekstis, käsitledes ka kultuurisümboleid ja sotsiaalse identiteedi mõju.

Stuart Burch ja David J. Smith keskenduvad artiklis „Empty spaces and the value of symbols: Estonia’s ‘War of monuments’ from another angle“ (2007) Eesti mälestusmärkide poliitilisele tähendusele, eriti *monumentide sõja* kontekstis. Töös vaadeldakse juhtumeid Lihulas

ja Tallinnas, kuid eelkõige on fookuses Narva linn ja Rootsi Lõvi monument, käsitledes, kuidas see monument suhestub kohaliku identiteedi, ajaloomälu ja rahvusliku diskursusega. Artiklis analüüsitakse, kuidas mälestusmärgid kujundavad poliitilist ja kultuurilist identiteeti ning kuidas etnilised grupid neid tõlgendavad. Tegu on väärtusliku tööga, mis seob mälu poliitika postkommunistlike ülemineku- ja rahvusriigi kujundamise protsessidega.

Identiteedi ja diasporaa teemasid on käsitlenud Aune Valk, sealhulgas on tema tööd „Keel ja identiteet. Keele roll eestlaste identiteedis“ (2010) ning „Identiteet ja selle muutumine väliseesti ühiskonnas“ (Valk ja Ojamaa, 2011) andnud suure panuse diasporaa uurimisse. Keiu Telve on oma doktoritöös „Family life across the gulf: *Cross-Border Commuters' Transnational Families between Estonia and Finland.*“ (2019) keskendunud transnatsionaalsele pereelule Eesti ja Soome vahel ning rõhutanud perekonnaelu ja töösuhete keerulist dünaamikat. Lõpetuseks on oluline mainida, et kultuurimälu ja diasporaa teemade uurimine hõlmab ka selliseid olulisi töid nagu Ene Kõresaare „Elu ideoloogiad: kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes“ (2005) ning Paul Connertoni „How Societies Remember“ (1989). Need teosed pakuvad teoreetilise raamistiku kultuurimälu ja selle seotuse mõistmiseks diasporaa identiteedi ja ajaloo analüüsis.

Võrreldes varasemate uurimustega ühendab minu töö mälestusmärkide ja mälu uurimise diasporaa- ja identiteediuringutega, käsitledes seda aktuaalses kontekstis seoses hiljuti möödunud 80. suurpõlgenemise aastapäevaga. Varasemad uurimused (nt eelmainitud Ojamaa, Tamm, Salerno, Bellentani) keskenduvad mälu kultuuri uurimisele üldisemalt, lähtudes meediumidest, kultuuritekstidest, semiootikast või üksikutest monumentidest. Tõukudes nendest lähenemistest, olen oma töö fookusesse valinud kolm konkreetset suurpõlgenemisega seotud mälestusmärki, mida seni ei ole sellisel kujul süvitsi analüüsitud. Minu töö pakub uut perspektiivi, vaadeldes neid monumente diasporaa kogemuse kaudu ning tõlgendades neid kui identiteedi väljendusi. Samuti käsitlen ka mälestusmärkide rituaalset ja religioosset tasandit, analüüsid avatseremooniaid ning muid korduvaid mälestuspraktikaid.

1. Teoreetiline raamistik

Töö teoreetilisele raamistikule pühendatud peatükk koosneb viiest alapeatükist, millest igaüks loob aluse uurimistöös käsitletavate teemade mõistmiseks.

Esimeses alapeatükis (1.1) selgitatakse diasporaa mõistet ning antakse ülevaade Eesti diasporaade kujunemisest ja rollist kultuuri säilitamisel ja identiteedi hoidmisel. Teine alapeatükk (1.2) keskendub identiteedi ja kuuluvustunde kujunemisele diasporaa kontekstis, rõhutades kollektiivse mälu ja paigatundega seotud seoseid. Kolmandas alapeatükis (1.3) käsitletakse kultuurimälu ja mälupaikade tähendust, tuues esile nende rolli kogukondliku mäletamise ja identiteedi kujundamisel. Neljas alapeatükk (1.4) keskendub mälestusmärkidele kui kultuurimälu kandvatele ruumilistele sümbolitele, mille kaudu väljendatakse ja kinnistatakse ajaloolisi narratiive, kollektiivseid tundeid ja poliitilisi väärtusi. Neljanda alapeatüki üks osa (1.4.1) uurib rituaalide ja religioosse tähenduse mõju mälestusmärkide tähendusloomele. Viiendas alapeatükis (1.5) antakse ajalooline taust Eesti suurpõgenemisele, mis on keskseks teemaks uurimistöös käsitletavate mälestusmärkide mõtestamisel ja analüüsimisel.

1.1 Diasporaa mõiste ja Eesti diasporaa

Kuna diasporaa mõistel on mitu tasandit ja mitmetähenduslik taust, täpsustan, mida selle all silmas pean.

Tänapäeval mõistetakse diasporaa all kodumaalt väljaspool elavat etnokultuurilist gruppi (Ojamaa & Karu-Kletter, 2014: 173). Definiitsioonid võivad tähendada ka: 1) laialimineku protsessi; 2) kogukonda väljaspool algset riiki; 3) väljarännanuid, kes on uues keskkonnas märgatavad; või 4) geograafilist piirkonda, kus nad paiknevad (Vertovec, 2000: 2-6). Diasporaa liikmeks peetakse sageli neid, kes on lahkunud kodumaalt sunniiviisiliselt, näiteks sõja või repressioonide tõttu ning kellel on säilinud side kodumaaga (Kenny, 2013). Minu uurimistöös viitab (eesti) diasporaa välismaal elavatele kogukondadele, kes lahkusid kodumaalt sunnitult suurpõgenemise ajal. Mõistet võib laiemalt rakendada igale eristuvale väljarännanud kogukonnale (Marienstrass, 1989: 125), kuid siinses töös keskendun eesti diasporaadele Läänes, kuhu migreeruti enim suurpõgenemise ajal.

Diasporaa mõistet kasutatakse tihti ka „rände“⁴ sünonüümina (Dufoix, 2003: xi), kuna diasporaad on defineeritud ka massilise rände, liikumise või põgenemise tulemusena ühest või mitmest piirkonnast (Cohen & Ernst 1993: i). Kuid niisugune lähenemine raskendab diasporaa mõiste täpset määratlemist ning rännet (migratsiooni) ei tohiks samastada diasporaa mõistega (Vertovec, 2000: 35). Rännet (või migratsiooni) tuleks defineerida kui inimeste ajutist või pikaajalist ümberasumist ühest piirkonnast teise (Lee, 1966: 49).

Tänapäeval mõistetakse diasporaad mitte ainult analüüsikategooriana, vaid ka praktikana, mida uuritakse eraldi teadusvaldkonnana (Dufoix, 2003: xii). Diasporaauuringud keskenduvad inimestele, kellel on ühine rahvuslik või kultuuriline päritolu, kuid kes elavad väljaspool oma kodumaad (Carter, 2005: 55). Neil kogukondadel on sageli tugev side päritoluriigiga, mida iseloomustavad ühised mälestused ja müüdid (Safran, 1991: 83).

Kollektiivne identiteet seostub jätkuvalt kodumaa ja kultuuripärandiga (Brubaker, 2005: 5-6), ent selle säilitamine võib tekitada kohanemisküsimusi uuel asukohamaal (Ojamaa & Karu-Kletter, 2014: 173). Diasporaa liikmed võivad seetõttu tunda end ühiskonnas võõrana (Safran, 1991: 84), elades samaaegselt „kodust eemal“ ning „siin ja seal“ (Gilroy, 1993: 2) ning olles ka mitme identiteedi kandjad (Glick Schiller jt, 1992: 11).

1.1.1 Eesti diasporaadest

Kaja Kumer-Haukanõmm ja Keiu Telve (2017), on selgitanud, et eesti diasporaad kujunenud kolmes suuremas väljarändelaines. Esimene laine toimus 19. sajandi keskpaigast Esimese maailmasõjani ja suundus peamiselt Venemaale. Selle põhjusteks olid kroonuteenistus, tööpuudus, venestamispoliitika ja näljahädad, kuid rännet soodustasid ka pärisorjuse kaotamine, passiseadus, raudteevõrgu areng ja piiratud haridusvõimalused. Koloniseerimispoliitika tõmbefaktorina aitas kaasa arvukate eesti kogukondade tekkimisele üle Venemaa. Teine laine leidis aset Teise maailmasõja ajal, kui inimesed põgenesid repressioonide, mobilisatsiooni ja sõja eest, suundudes Lääne-Euroopasse. Põgeneti Soome, Rootsi, Saksamaale; osaliselt ka tööteenistuse ja relvaüksuste kaudu. Selle tulemusel tekkisid uued diasporaakogukonnad Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Siia alla kuulub ka käesolevas töös käsitletud suurpõgenemine. Kolmas laine algas pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal ja intensiivistus pärast EL-iga liitumist 2004 ning majanduskriisi

---

⁴ Eng. *migration*.

2008. Peamised sihtriigid olid Soome, Rootsi ja Suurbritannia. Põhjused olid peamiselt majanduslikud: paremad töötingimused, kõrgem elatustase, sotsiaalsed garantiid, aga ka õppimis- ja pereelu võimalused. Rännet soodustas geograafiline lähedus, keelesugulus, transpordi kättesaadavus ning Eesti e-teenused, mis võimaldavad hargmaist eluviisi. (Kumer-Haukanõmm & Telve: 74-78)

Nagu juba rändelainete erinevuste põhjal võib arvata, on kõik eesti diasporaa kogukonnad erilaadsed. Üldise ühisjoonena hõlmavad nad kõik aga inimesi, kes on sündinud või elanud väljaspool Eestit, kuid sellest hoolimata säilitanud tugeva sideme eesti kultuuri, keele ja traditsioonidega (Eesti Välisministeerium, 2020).

Eesti diasporaa Läänes on olnud läbi 20. sajandi Eesti rahvusliku identiteedi säilitaja ja Eesti toetaja. Nõukogude okupatsiooni ajal esindasid kogukonnad Eestit poliitiliselt ja kultuuriliselt, arendades omariiklust Eesti Majade ja seltside kaudu (Kõiva, 2006a: 371). Tuginedes varasematele väljarändajatele, edendati seltsi-, kultuuri- ja teadustegevust, millega väljendati rahvuslikku ühtsust ning tugevdati kollektiivset mälu ja kuuluvustunnet (Osborne, 2001: 9). Pärast Teist maailmasõda toimus see kõik vabatahtliku tööna ja vaba aja arvelt, sageli vastuolus asukohamaa rahvuspoliitikaga (Kõiva, 2006a: 371). Taolisi diasporaakogukondade tegevusu on nimetatud ka „miniatuurseks eestluseks“ (sammas, 372). Lisaks on eesti diasporaade juures oluline inimlik ja emotsionaalne toetus sugulastelt ja sõpradelt (sammas, 272), mis omakorda toetab eesti diasporaa ühtsust ja kogukonnatunnet; kollektiivset emotsiooni enda baasina kasutades luuakse tugev kogukonnatunnetus. eesti diasporaa kogukonna toetus eestlastele ja eesti kogukondadele on olnud tähtis ka sõjaaegadel. Moraalne tugi ja teadmine vabadest ja edukatest kaasmaalastest välismaal oli ainelisest toetusest hinnalisem (sammas, 372) ning andis lootust.

Tänapäeval tegutsevad aktiivselt paljud eestlaste kogukonnad üle maailma: peetakse pühapäevakoole või eesti keele koole, tegutsevad kohalikud eestlaste koorid ja rahvatantsuansamblid ning ühiselt tähistatakse eesti tähtpäevi (nt jaanipäev, iseseisvuspäev). Kõik need tegevused aitavad säilitada ühtekuuluvustunnet ja kultuuripärandit võõrsil (Eesti Välisministeerium, 2022-2025).

Suurpõgenemine kujutab endast Eesti ajaloo sündmust, mis on jätnud sügava jälje eestlaste kollektiivsesse mälu nii kultuurilisel kui ka individuaalsel tasandil.⁵ Lääne diasporaa huvi suulise ajaloo ja elulugude vastu tekkis ligikaudu samal ajal või veidi hiljem kui Eestis, kus mälestuste

---

⁵ Suurpõgenemise sündmuste kohta vaata peatükk 2.

kogumine hoogustus muinsuskaitseliikumise ja taasiseseisvumise eel. Paljud paadipõgenikud ja pagulased on talletanud oma põgenemis- ja kohanemislugusid sageli just oma järeltulijate jaoks (Kõiva, 2006a: 372). Mis puutub suurpõgenemise mälestamist, siis viimase kaheksa aasta jooksul on Suurpõgenemise toimikond korraldanud mitmeid mälestusüritusi Eestis, eesmärgiga jäädvustada ja ühiskondlikku mälli kinnistada 1944. aasta põgenemislugu. (Eesti elu 2024). Seega on diasporaa kogukond kandnud juhtivat rolli suurpõgenemise mälestamises ning selle mälestamise tähtsustamises.

Kuigi ka Eesti piires on toimunud suurpõgenemise mälestamise sündmusi, millest paljud on olnud seoses ka selles töös käsitletava Puise püstitatud mälestusmärgiga, on meediasse jõudnud eesti diasporaa kogukonna mälestusüritused nähtavamalt.⁶ Näiteks New Yorgi Eesti Majas meenutati suurpõgenemise 80. aastapäeva 2024. aastal koos President Alar Karisega (Kalam, 2024).

1.2 Identiteedi ja kuuluvustunde käsitlused diasporaa kontekstis

Identiteet, lühidalt öeldes, on see, kuidas inimene end defineerib ja väljendab ning ennast maailmaga suhestab (Norton, 2013: 45). Tänapäeval seostatakse diasporaa mõtet mitmekülgse identiteedi pooldamisega (Vertovec, 2000: 5), mis avab diasporaa elavale inimesele võimaluse tunnetada enda mitmekülgset identiteeti ja selle eri osi, eriti neid, mis on otseselt seotud diasporaa ja eestluse mõistega.

Identiteediloome ehk see, kuidas identiteet kujuneb, on semiootiline protsess, mis hõlmab individuaalseid ja kogukondlikke (ka kultuurimälulisi⁷) aspekte, mis on omavahel kommunikatsioonis ja aitavad inimesel luua arusaama *iseendast*, suhestudes ümbritsevaga (Kotov, 2005: 186). Täpsemalt kujuneb identiteet kahes omavahel seotud kommunikatiivses protsessis: esmalt rühmitamises (kes ma olen) ja siis vastandamises (kes ma ei ole). Selle protsessi eesmärk (lisaks teistele aspektidele) on lõpuks luua kollektiivne identiteet, mis eristuks teistest kollektiivsetest identiteetidest. (Ehala, 2018: 133) Kollektiivse identiteedi mõiste põhineb ideel, et kollektiivne mälu, eriti kultuurimälu, pakub grupile järjepidevust, sidusust ja suunatust, edastades

---

⁶ Puise mälestusmärgist rohkem peatükkides 3.1.3 ja 4.3.

⁷ Vt definitsiooni järgmises peatükis.

väärtusi, norme ja sümboleid⁸ üle põlvkondade (Assmann, 1995: 132). Kollektiivne identiteet on indiviidi kognitiivne, moraalne ja emotsionaalne side laiema kogukonnaga, mis avaldub kultuurilistes väljendusvormides, näiteks narratiivides⁹, sümboolites, keelekasutuses jt igapäevastes kogemustes (Polletta & Jasper, 2001: 285). Teisisõnu on kollektiivne identiteet interaktiivne ning selle definitsioon on tekkinud mitme inimese (ehk kollektiivi) loodud ühisest arusaamast, kuidas nad keskkonnaga suhestuvad (Melucci, 1989: 34).

Kollektiivsete identiteetide hulka kuuluvad näiteks kultuuriidentiteet, etniline identiteet, keeleidentiteet, rahvuslik identiteet ja multikultuurne (või mitmik-) identiteet (Ehala, 2017:173). Kõik identiteedid eristuvad üksteisest, samas on nad üksteisega seotud ning ühe identiteedi osad võivad sõltuda aspektidest, mis on teisele identiteedile põhilised (Ojamaa ja Karu-Kletter, 2014: 173-174).

Diasporaa kogukondade kollektiivne ja individuaalne identiteet on omakorda eraldi teema, kuna sellega hõlmuvad kompleksed identiteedi rakendused, milles on tugevad ka välised mõjud. Nagu on kirjeldanud Aili Aarelaid-Tart (2012), oli aastal 1944 paadipõgenike identiteet selgelt eestlaslik ja nad ei kavatsenud seda muuta, kuid pikk lahusolek kodumaast sundis neid kohanema uue keskkonnaga. Samal ajal ei saa eeldada, et Eestisse jäänud eestlaste identiteet püsis muutumatuna, kuna kodueestlased olid mõjutatud Nõukogude süsteemi reeglitest ja väärtustest, mis muutis nende identiteeti teisel viisil. Kuigi “algne Eesti identiteet” sai nii lahkunute kui Eestisse jäänute puhul väliseid mõjutusi, jäi see ikkagi sarnaseks. Siiski, pärast iseseisvuse taastamist ilmnes, et kuigi keel oli ühine, olid enesetunnetus ja kultuurilised tähendused eri kogukondadel oluliselt erinevad. (Aarelaid-Tart, 2012)

Paiga mõiste abil seostab isik end sellega, mis on tema koht selles maailmas ning kui isik kaotab selle koha, seostatakse seda ühtlasi kultuuri ja identiteedi kaotusega (Brun, 2001: 15). Identiteet ja lähedus (prokseemika) ning asukoht (geolokatsioon) on üksteisega tugevalt seotud. Esmalt, nagu varem mainitud, aitab etniline identiteet luua kollektiivset identiteeti. Kõik, kes inimest ümbritsevad, kellega ta suhtleb, kes on tema kollektiivis ja ühiskonnas, mõjutavad tema identiteeti. Seega igapäevased vestlused ja sidemed on need, mis hoiavad inimese

---

⁸ Sümboli all pean ma silmas märki, mille tähendus põhineb kokkuleppel, mitte sarnasusel ega otsesel seosel. Sümbolitel on sageli kultuuriline või emotsionaalne tähendus ning need aitavad väljendada ideid, kuuluvust või väärtusi (Sebeok, 2001: 55-59). Märki all omakorda pean silmas midagi tähistavat või millelegi viitavat üksust (Sebeok, 2001: 41-42).

⁹ Narratiivi all pean silmas tähenduslikku mudelit, mis peegeldab inimeste käitumist kultuurilises kontekstis (Greimas, 1990: ix).

identiteeditunnetust tugevana (Telve, 2025: 3). Inimeste samastumine kindlate paikadega on identiteedi teadvustamisel olulisel kohal, seega identiteete kinnistavad kohad valitakse hoolikalt nende emotsionaalsest mõjust lähtudes (Osborne, 2001: 3). Valitud paigad muutuvad sümbolseteks ja seega tähendusrikkasteks paikadeks ehk mälupaikadeks (Petersoo & Tamm, 2008: 48). Mälupaikade näiteks on mälestusmärgid ja sündmuste toimumiskohad, mis tugevdavad kollektiivset mälu ja kujundavad rahvuslikku ehk kollektiivset identiteeti (Osborne, 2001: 3). Kollektiivne mälestus, näiteks suurpõgenemisest, ühisest päritolust ja „kodumaast“, moodustab diasporaa identiteedi tuuma (Telve, 2025: 12).

Sarnasel moel pakub nii migratsioon (valikuline või mitte), selle najal ka suurpõgenemine, (ajaloo)mälust rääkides väljakutseid (Kaljundi, 2020). Migratsiooni (ja globaliseerumise) ning Eesti ühiskonna laiali laotatuse tõttu muutub ka mälu ja seega mälupaigad globaliseerituks (Kaljundi, 2020). See ei tähenda ainult seda, et mälestustele leitakse nende mälestuste väline uus mäluhoidmise paik, nagu näiteks New Yorgis, Long Islandil asuv Vabadussõja mälestussammas (Eesti Rahva Muuseum.), vaid see tähendab ka seda, et ka “originaalsed” mälu paigad saavad globaalselt jaotatud mälu hoidmise paigaks. Migrantide sisemaailma mõistmiseks on olulised kaks märksõna: integreerumine uue ühiskonna mentaalsesse maailma ja identiteedimustrid, mis säilitavad nii ühiseid traditsioone kui ka eelmise kultuurikonteksti emakeelt. (Aareleid-Tart, 2002)

1.3 Kultuurimälu ja mälupaigad

Mälu on võime talletada ning kasutada varasemaid kogemusi ja omandatud teadmisi; Tartu-Moskva kultuurisemiootika käsitluses on kollektiivne või ühine mälu kultuurilise kokkukuuluvuse alustalasid (Salupere & Kull, 2018: 509). „Mäletamine“ on protsess, mille tulemuseks on „mälestused“, ja „mälu“ tuleks käsitleda kui võimet (Erll, 2011: 8), mida omab selle töö kontekstis kultuur. Mälu esineb narratiivse struktuuri kaudu, samal ajal kui narratiiv on keskne vahend, mille abil inimesed õpivad mõistma ajalisust, me õpime aega korrastama narratiivide, nii ilukirjanduslike kui ajalooliste, kogemuse kaudu. (Ricoeur, 1980: 169-176.)

Narratiivsed struktuurid aitavad kogukonnal mõtestada end järjepideva tervikuna, sidudes fragmenteerunud sündmused üheks sümbolseks loogikaks, mitte pidadekss neid üksikute juhuslikeks episoodideks (Tamm & Halla, 2008: 19). Mälestamine või meenutamine omakorda on olemasolevate andmete koondamise toiming, mis toimub olevikus (Erll, 2011: 8). Individuaalsed

ja kollektiivsed mälestused ei ole kunagi mineviku peegelpilt, vaid pigem väljendusriikas viide olevikus mäletava isiku või rühma vajadustele ja huvidele (samas, 8), mis siinkohal on Eesti ühiskonnad (kodu Eesti ja diasporaa Eesti). Ühist või jagatud mälu grupi sees nimetatakse kollektiivseks mäluks ning kultuurilised formatsioonid lähtuvad kollektiivse mälu grupeerumistest (samas, 9-10), seda nimetatakse ka kultuurimäluks.¹⁰

Kultuurimälu on mäletamise aktide tulemusel tekkiv dünaamiline fenomen (Erll, Knitter & Wüstenberg, 2024: 63) ehk viitab protsessidele, mille kaudu kogukond aktiivselt loob ja hoiab ajaloolisi narratiive, et määratleda seda, mida minevikust mäletada ja mida mitte (Assmann, 1995: 129). Ajaloolised narratiivid on paratamatult selektiivsed ja subjektiivsed, mistõttu ei ole need pelgalt passiivsed edasiandmised, vaid tähendusrikkad meediumid, mille kaudu kujundatakse konkreetseid käsitlusi minevikust, olevikust ja tulevikust (Bellentani, 2021: 3). Kultuurimälu hõlmab nii mäletamist (ja mälestamist) kui ka unustamist (Erll, Knitter ja Wüstenberg, 2024: 6).

Selles töös vaatlen mineviku mälestamist olevikus juba kinnistatud narratiivides ehk seda, kuidas tänapäeval minevikusündmuse *mälestatakse*. Samas ei piisa vaid kultuurimälu definitsioonist. Kuna jutt käib kahe eristatud grupi (diasporaa Eesti ja kodu Eesti) ühisest mälestamisest ja mäletamisest, on oluline määratleda, mis on mälu grupp ja mälu kollektiiv.

Mälu kollektiiv lähtub tõlgenduskollektiivi¹¹ mõistest ja viitab erinevatele ajaloo mäletamise (tõlgenduste) gruppidele. Mälu kollektiivi identiteet kujuneb minevikusündmuste mäletamisest ja unustamisest ning eri gruppidel on erinevad ajaloo tõlgendamise ja mäletamise strateegiad, mille abil kogukonnas üksteist ja ennast ära tuntakse. Iga mälu kollektiivi määratleb spetsiifiline ajalootõlgendus, mis põhineb teatud sündmustele omistatud tähendusel ning kujundab arusaama sellest, mis on mäletamist väärt ja mis unustatakse. Alussündmuse tihe meenutamine ja talletamine toimib kogukonda siduva mehhanismina. (Tamm & Halla, 2008: 18)

Nii nagu kultuurimälu, on ka mälu kollektiivid oma unustamise ja mäletamise mehhanismi poolest narratiivsed. Narratiiv on üks mõjusamaid vahendeid, mille abil kollektiiv saab end

---

¹⁰ *Kultuur*: Lotman määratles 1967. aastal *kultuuri* kui mittepäriliku informatsiooni kogumit, mida inimühiskonna erinevad kollektiivid koguvad, säilitavad ja edastavad (Lotman, 2010 [1967]; Lotman & Uspenskij, 1978 [1971]: 213.) Kultuuri iseloomustab selle organiseeritus, mis tugineb reeglite ja väärtuste sätestamisele, nende meeldejätmisele ning pidevale enese ja teiste kirjeldamisele. See protsess eeldab teadete (tekstide) loomist, tõlgendamist ja vahendamist kultuuri eri tasanditel. (samas) Lotman on ka koos Boriss Uspenskiga maininud aastal 1971, et nad käsitlevad kultuuri kui kollektiivi mittepärilikku mälu (Lotman ja Uspenski, 2013a (1971): 212).

¹¹ Mõiste on Marek Tamm ja Saale Halla laenanud kirjandusteoreetik Stanley Fishilt (1991, 2000), kes 1970. aastate alguses tutvustas kirjandustekstide tõlgendamise erinevuste selgitamiseks mõistet „tõlgenduskollektiiv“, mis viitab grupile, mille liikmeid ühendab ühine tõlgendamisstrateegia (Tamm ja Halla, 2008: 18).

ühtsena hoida. (samas, 19)

Kultuurimälu loome- ja mäletamise protsess toimub ka diasporaa kogukondades, kus vaimne ja emotsionaalne side kodumaaga püsib tihe ka füüsilise kauguse tingimustes. Sündmused, mis leiavad aset tuhandete kilomeetrite kaugusel, mõjutavad jätkuvalt inimeste tundeid, arusaamu ja kuuluvustunnet. See seotus võib inspireerida diasporaa liikmeid koonduma ühisteks tegevusteks, mida digiplatvormid ja sotsiaaltehnoloogiad üha enam võimaldavad ja toetavad (Telve, 2025: 1). Diasporaad on ühelt poolt osa rahvusriigi narratiivist, teisalt kujundavad nad ka oma autonoomset kollektiivset mälu, mida diasporaa põlvkonnad ühiselt kannavad ja taasloovad (Lo, 2013). Iga kollektiiv või kultuur püüab end esitada „igavesena“, luues narratiivse mudeli oma mälu katkematusest (Lotman & Uspenski, 2013: 214).

Kollektiivse mäletamise jaoks kasutame viit peamist kollektiivset kanalit: suulised kanalid (suuline pärimus ja kommunikatsioon), kirjalikud kanalid (memuaarid, päevikud, autobiograafiad, ajalooramatud), visuaalsed kanalid (suveniirid, maalid, fotod, filmid), tegevuslikud kanalid (paraadid, rongkäigud, miitingud) ning ruumilised kanalid (maastikud, tänavad, väljakud, majad, monumendid) (Petersoo & Tamm, 2008: 20-21). Kuna töös on keskmes mälestusmärgid, keskendun eelkõige ruumilistele mälu kanalitele. Eesti ajaloomälu üks olulisemaid väljendusvorme on aga jutustus ehk suuline mäletamine (samas, 19). Keelt kui mälestamise meediumit ei saa siiski pidada iseenesestmõistetavaks, sest keele struktuur on sageli keeruline ja väljendusviisid näivad juhuslikud (Võsu jt, 2008: 250). Seetõttu ei ole keel alati usaldusväärne mälu kandja, kuigi selle kasutus peegeldab mäletava grupi narratiivi. (Samas, 250)

Verbaalsed kanalid (ehk suulised + kirjalikud) ühinevad siinses töös käsitletavate ruumiliste kanalite ehk *mälestusmärkidega* seotud sündmuste, näiteks mälestusmärkide avamiste kaudu. „Sündmused on meie jaoks enamasti seotud kindla asupaigaga, mälu on lahutamatu mälupaigast, mis hoiab üleval mälestust konkreetsest sündmusest. Koos moodustavad need „mälupaigad“ omalaadi mälumaastiku, millel on iga mälukollektiivi identiteedile fundamentaalne tähendus“ (Petersoo & Tamm, 2008: 21). Mälupaik on ruumiline üksus, kus mälu (kultuur) hoiab mälu ning mis on tihti seotud selle mälusündmuse toimumisega.¹² Mälupaiga tähendus aktiveerub vaid lisatud konteksti abil (Salerno, 2023: 2), seega selleks, et paigast saaks mälupaik, on vaja teada, mida selles paigas tuleks mäletada. Mälupaigad peegeldavad hetki, mis on ajaloo voolust

---

¹² *Mälupaika* on Pierre Nora defineerinud kui „mälestuste paika“ või „asukohta“^{##} ehk kohta, kus kollektiivne mälu on kristalliseerunud ja väljendub neis kohtades sümbolisel kujul (Nora, 1996 [1984]: xv).

välja kistud või valitud, hetki, mis ei ole enam päris elus, aga mitte veel täielikult surnud ning nende põhiline funktsioon on peatada aeg vanade tähenduste taaselustamiseks tulevikus ja uute loomiseks tuleviku kontekstide suhtes (Nora, 1996 [1984]: 7, 15).¹³

Nii nagu varem mainitud, on määlul diasporaa kogukondade jaoks oluline ja sageli määrav roll (Telve, 2025: 12), eriti tema identiteediloomes. Eesti diasporaa kontekstis on kollektiivne määl kui ühendav niit, mis loob tugevama sideme erinevate kogemustega inimeste vahel (Anderson, 1983).

1.4 Määlustsmärkidest

Kultuurimääl abil annavad inimesed tähenduse kultuuriartefaktidele (Erll, Knitter & Wüstenberg, 2024: 123) ning ka määlustsartefaktidele, mis on omamoodi määlustsvormid: monumendid, määlustsüritused, muuseumid (samas, 63). Seega üks viis määlustada on määlustsmärke ja monumente püstitada, mis aitab kinnistada kultuurimääl. Nagu mainitud, on paiga mõiste on seotud identiteediloomega, kuid samamoodi on ruumi ja kitsamalt maastiku kujundamine ja ümberkorraldamine universaalseid tähendusloome akte (Tamm & Halla, 2008: 21). Seega kultuurimääl abil loodud määlustsartefaktidel, mis on seotud määlupaikadega või mis ka ise määlupaikadeks kinnistuvad, on võime mõjutada isiku või grupi määl (või seda, kuidas midagi määlustatakse) ja identiteeti. Maastiku muutmine eemaldab määl oma pidepunktidest ja seega peab see siduma end uute ruumielementidega (samas, 22). Näide uutest ruumielementidest on määlupaikadesse püstitatud määlustsmäälgid, mis saavad paiga osaks. Monumendid, tänavad, naabruskonnad, hooned, kirikud ja pargid on küll materiaalsed objektid, kuid kannavad endas kindlaid kultuurilisi ja sotsiaalseid tähendusi, toimides nii ka identiteedi ruumiliste tähistajatena (Lynch, 1972). Need on seotud spetsiifiliste tegevustega ning nende sotsiaalne funktsioon avaldub korduvates igapäevatoimingutes, rituaalsetes tegevustes ja institutsionaliseeritud määlustustalitustes.

Määlustsmäälgid ja monumendid on tänapäeva linnaruumis tavalised visuaalsed elemendid (Bellentani, 2021: 2). Kuid tegelikult ei ole monumendid neutraalsed linnakaunistused, vaid pigem

---

¹³ Tuleb täpsustada, et määlupaik ei viita siin ainult paiga mõistele (kuigi ta hõlmab ka seda), vaid lisaks füüsilistele kohtadele viitab ta dokumentidele, määlustamistele ja rituaalidele (Salerno, 2023: 3).

olulised kultuuriidentiteedi ja -mälu allikad (Bellentani ja Panico, 2016: 29).¹⁴ Kuigi mälestusmärkide põhifunktsioone on oluliste identiteetide ja ajaloosündmuste mälestamine ja kinnistamine kultuurimällu, on nende mõju kultuuris sügavam. Mälestusmärgid võivad vahendada valikuliselt kujundatud ajaloolisi narratiive, tõstes esile teatud sündmusi ja isikuid (Bellentani, 2021: 3). Kuigi mainitud sündmuste ja isikute jäädvustamine on olnud mälestusmärkide traditsiooniline ülesanne, on mälestusmärgid ja mälestamine lisaks seotud hariduslike ja poliitiliste funktsioonidega (Caves, 2005: 318). Sellega seoses toimivad mitmed neist ajaloo kujundamise vahenditena avalikus ruumis, kus esindatakse väärtusi ja ideaale, mille poole ühiskonda suunata (Bellentani, 2021: 4) või antud juhul ka selleks, et hoiatada, mida tuleks ära hoida. Monumendid muutuvad aja jooksul konkreetse mälu kollektiivi identiteedi keskseks osaks, millest loobutakse harva ja pika aja jooksul (Petersoo & Tamm, 2008: 47). Mälestusmärgid on tihti juba nende planeerimise hetkel seotud mingi narratiiviga, mis keskendub ajaloolistele sündmustele või identiteetidele, mis on sobilikud mälestusmärgi püstitajale (tellijale, kunstnikule, rahastajale vm) (Bellentani & Panico, 2016: 29).

Mälestusmärkide ja monumentide tähendustel on erinevad funktsioonid, mille saab jaotada neljaks. Esimene neist on teadmiste funktsioon ehk see, kuidas monumendid annavad edasi teadmisi ja mida inimesed nende kohta juba teavad. Teine on hinnanguline funktsioon, mis seostub otseselt eelnevaga ja uurib seda, kas inimesed peavad neid teadmisi heaks või halvaks. Kolmas on emotsionaalne funktsioon, mis vaatleb seda, milliseid tundeid ja emotsioone monumendid inimestes tekitavad. Neljandaks praktiline funktsioon, mis keskendub sellele, kuidas ja milleks monumendi ümbrust kasutatakse. (Bellentani & Panico, 2016: 33) Monumentide analüüsile lisandub ka visuaalne ja poliitiline tasand (samas, 36). Osaliselt toetun sarnasele lähenemisele ka oma mälestusmärkide analüüsis, eriti meedia analüüsi osas.

---

¹⁴ Sarnasele ruumi uurimisele on keskendunud kultuurigeograafia, milles rakendatakse kultuuriliste tähenduste, tõlgenduste ja kultuuri enda mõistmise teoreetilist raamistikku (Bellentani, 2021: 2). Sellises raamistikus käsitletakse monumenti ja selle asukohta kui kultuuriteksti, mida saab analüüsida semiootilise meetodiga. Seda tüüpi analüüsi on kasutanud näiteks Tiit Remm (2022) oma uurimuses „Is there a Lotmanian method for semiotic analysis of spatial texts?“. Sellised meetodid keskenduvad ruumi ja mälestusmärkide tähendusloomele, vaadeldes neid lisaks ajaloolistele, arhitektuurilistele ja sotsiaalmajanduslikele aspektidele ka kui semiootilisi sümboleid (Bellentani, 2021: 2).

1.4.1 Rituaalsus, tseremooniad ja religioosne tasand

Kontekst ja asjaolud on eriti olulised siis, kui analüüsime selliseid mälu keskkondi nagu rituaalid, mälestusüritused ja mälestusruumid või -paigad (Salerno, 2021: 105). Nagu mainitud, saab kollektiivne mälu edasi kanduda mitme kanali kaudu, kuid siia tuleb lisada veel ruumilisi kanaleid toetavad ja pigem ajutised elemendid, milles mälu edastatakse. Mälu edastatakse või see materialiseerub (ajutiselt) lisaks tekstidele ja monumentidele ka muusikas, etendustes, rituaalides (Salerno, 2021: 87). Rituaalsetel praktikatel on võime ruum või siinkohal ka mälupaik dünaamilisemaks muuta ja seda eri viisil konstrueerida, pakkudes ka uusi narratiive (Salerno, 2023: 41-42) ning samas hoides ja kinnistades eelnevaid narratiive (Tamm, 2008: 509). Mälestusmärkidele ja mälupaikadele liidetud rituaalid, näiteks mälestusmärkide avatseremooniad, on seotud poliitiliste narratiividega, mis kinnistavad rahvuslikku identiteeti (Bellentani, 2021: 16). Rituaalid dramatiseerivad sümbolset mälu ning toimivad mälestamise aktidena ehk mälu värskendamisenä ja ühtsustunde kinnistamisena (Assmann, 2006: 10). Monumentid pakuvad ruumi avalikele rituaalidele ja tseremooniatele, mis aitavad kaasa kollektiivse mälu kujunemisele (Tamm, 2013: 665). Nende hulka kuuluvad ka avatseremooniad, mis toimivad samamoodi mälupaiga kontekstina.

Nagu hiljem juttu tuleb (ptk-s 3.1), annavad ka siinses töös käsitletavat mälestusmärkide avatseremooniad mälestusmärkidele konteksti ning loovad ja kinnistavad nende narratiive (Bellentani & Panico, 2016: 39). Nendes (ava)tseremooniatel tuleb tugevalt esile religioosne tasand mälestusmärkide õnnistamise ja religioossete muusikavalikute kaudu. Religioon on identiteeti ja ühtsust loov mälu kandja, mis toimib koos kultuurimäluga (Assmann, 2006: 31-32). Religioossete rituaalide võib käsitleda ka kui õigluse toomist jumala silmis (*serving justice in the eyes of god*) (samas, 35), mis sõja- ja pagulasmälestusmärkide ning traumaatilistes sündmustes langenute mälestamise tseremooniate ajal toimib leina väljundina ning leevendab mäletatavat traumat (Assmann, 2006: 97).

2. Suurpõgenemise ajalooline taust

2024. aastal möödus 80 aastat 1944. aasta hilissuvest¹⁵ ja sügisest, mil Nõukogude armee eest põgenes Eestist u 70 000-80 000 inimest¹⁶, kellest paljud ei jõudnud kunagi sihtkohta. Kuna valdav osa põgenejatest lahkus Eestist meritsi, nimetatakse seda lahkumislainet ka paadipõgenemiseks (Inimõiguste Instituut, 2024). Kõige rohkem lahkujaid oli 19.-23. September (M.Allandi, 2024), mis päevade jooksul ka tänapäeval mäletatakse suurpõgenemist. Suur osa eesti diasporaa teise laine kogukonnast koosneb suurpõgenemise pagulastest.

Massilisi lahkumisi 1944. aasta suvel ja sügisel nimetataksegi just *suurpõgenemiseks* (L.Allandi, 2024). Rootsi jõudmiseks pidid põgenikud merel kannatama tormiseid olusid ja okupatsioonivõimude keelde, samas kui Saksamaa poole liikusid suuremate evakueerimislaevadega paljud tsiviilisikud ja sõjaväelased. Tallinna ja Tartu piirkonnad olid suurimad põgenemiskeskused, kuid ka Läänemaa rannarootslaste lahkumine moodustas suure osa pagulusest. (Eesti Mälu Instituut, 2020)

Kodumaalt lahkuti hirmust Nõukogude võimu ees, sest mälestus eelmisel okupatsiooniajal toimunud oli veel värskelt meeles (Zelče, 2011: 65). Põgenike lugudest tuleb esile, et lahkuti lootuses peagi taas kodumaale naasta. Pagulus venis ning paljud Eestist lahkunud ei näinud kodumaad enam kunagi. Kuigi paljud jõudsid sihtkohta, langes suur hulk inimesi ka tormise Läänemere ohvriks. Läänemere ületamiseks kasutati väga erinevaid aluseid, alates jahtidest kuni sõudepaatideni. (Eesti Mälu Instituut, 2020)

Eesti sõjapõgenikud moodustasid väga mitmekesise rühma (Kumer-Haukanõmm, 2014: 56). Erilist tähelepanu väärib nende lahkujate rühm, kes otsustasid jääda välisriikidesse ka pärast sõda, ehk need, kes hiljem ka kujundasid eesti diasporaasid. Nende hulgas oli märkimisväärselt palju edasipüüdlikke ja andekaid noori, kes saavutasid silmapaistvaid tulemusi oma karjääris ja ühiskondlikus elus. See näitab, et diasporaa koosseis oli mitmekülgne ja peegeldas nii lahkunud eliidi kui ka erinevate sotsiaalsete rühmade püüdlusi ja edulugusid (Kumer-Haukanõmm, 2014: 56).

---

¹⁵ Kumer-Haukanõmm (2014: 51) väidab, et tuleks kaasata ka sama aasta kevad.

¹⁶ Lahkunute arv erineb allikates, nt „Pisarate paadis“ oli allika järgi 80 000, Kumer-Haukanõmme artiklis on mainitud 70 000-75 000. Ka Eesti Mälu Instituut märgib, et arv jääb nende kahe vahele. (<https://2024.wwii-refugees.ee/>).

3. Uurimisobjektide ja metoodika tutvustus

3.1 Valitud uurimismaterjal

Edasi vaatlen lähemalt mälestusmärke „Puudutus“ ja „Pisarate paat“, mis püstitati suurpõgenemise 80. aastapäeva puhul 2024. aastal. Toetava võrdlusmaterjalina käsitlen mälestusmärki „Ema tütreaga“, mis valmis aastal 2021. Olen kategoriseerinud esimesed kaks mälestusmärki eraldi, kuna mälestusmärgil „Ema tütreaga“ on erinev sotsiaalne kontekst oma püstitamise aja tõttu ning ka idee algataja tausta tõttu. Kuna memoriaalid on tugevalt seotud teatud aja ja kontekstiga, on püstitamise aeg ja seda ümbritsev diskursus edasises analüüsis olulised silmas pidada.

3.1.1 Mälestusmärk „Puudutus“

Suurpõgenemise 80. aastapäeva puhul püstitatud mälestusmärk „Puudutus“ (vt Lisa 1) avati laupäeval, 21. septembril 2024 Pärnu kesklinnas (Eesti Elu, 2024). Mälestusmärgi algatajaks ja idee kujundajaks oli Kristi Vuht-Allpere, kes koos linnavalitsusega ja Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu (ÜEKN'i) toimkonna nõukoguga valisid Elo Liivi mälestusmärgi skulptoriks (Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, 2024). Mälestusmärgi rajamise tellijaks ja elluvijaks oli ÜEKN, täpsemalt Suurpõgenemine 1944 toimkond, mis tegutseb väliseestlaste vabatahtliku algatusena (Eesti Elu, 2024). Projekti olulisimaks koostööpartneriks oli Pärnu linnavalitsus, kes toetas ettevõtmist, andes mälestusmärgi paigaldamiseks maa Pärnu jõe kaldal asuval ajalooliselt tähenduslikul sillalähedasel alal, kust lahkusid tuhanded põgenikud (Eesti Elu, 2024). Mälestusmärgi loomiseks, valmistamiseks ja paigaldamiseks vajalik eelarve sai kaetud annetuste abil diasporaa kogukondadelt Kanadas ja Ameerika Ühendriikides.

Mälestusmärgi autor on ise otseselt seotud mälestusmärgi teemaga. Kristi Vuht-Allpere on USA-s elav ÜEKNi esindaja, kes oli ka ise paadipõgenikuna seotud suurpõgenemisega. Kristi Vuht-Allpere oli 1,5-aastane, kui tema pere põgenes Pärnu linnast Gotlandile (Eesti Elu, 2024). Autori isiklikud kogemused on mõjutanud ka autori ja mälestusmärgi vahelist emotsionaalset sidet, eriti valitud kohaga. Isiklik kogemus andis mälestusmärgile tugeva autobiograafilise tähendusdimensiooni. Ka skulptor Elo Liiv uuris isiklikult mälestusi ja lugusid, et kujundada

mälestusmärk. Kõige tähelepanuväärsemaks motiiviks jäi lahkumise hetk, ehk viimane puudutus kahe käe vahel (Eesti Elu, 2024).

Mälestusmärk on metallist skulptuur, mis kujutab kaht horisontaalselt suunatud, omavahel kokku puutuvat kätt, mis toetuvad massiivsele puutüve meenutavale kivist alusele. Käte pind koosneb metallist ridadest, mis moodustavad voolava ja lainetava tekstuuri ning nendele on lisatud väikesed reljeefsed paadimudelid ja purjekad. Skulptuur on valmistatud alumiiniumist, mis loob visuaalselt kerge, ent vastupidava mulje ja peegeldab vee lähedust. Materjaliks kulus umbes meremiil ehk 1850 m sentimeetripaksust alumiiniumvarrast, millest igäüks tuli väänata vastavalt alusvormile ja keevitada kokku. Monumendi aluskivi on pärit Tori põldudelt. (Kindlam, 2024)

Mälestusmärgi avamistseremooniale kogunenud rahvahulk, koorilaul, lipud ja vaimuliku kõne viitavad selgelt rituaalsele ja tähendusloomele orienteeritud sündmusele. Kohapeal oli üles seatud lava ning selle ees paiknesid kaares paigutatud pingid, mis olid täidetud osalejatega. Samuti olid paigaldatud helivõimendid, kohal viibisid kaks laulukoori ning püstitatud oli lippude rivi. (Kindlam, 2024)

Tseremoonia algas Eesti hümniga, millele järgnes sissejuhatus Iivi Zajedovalt¹⁷ ning sõnavõttudega esinesid ka ÜEKN SP 1944 toimkonna liikmed, Pärnu projekti juht Kristi Vuht-Allpere ja Ülle Ederma, tervitused tulid Marin Mõttuselt¹⁸, Marju Rink-Abelilt¹⁹ ja Toomas Hendrik Ilveselt²⁰. Sõna võtsid ka Pärnu linnapea Romek Kosenkranius, abilinnapea Ene Täht, ürituse koordineerija Reelika Lume ja skulptor Elo Liiv. Mälestusmärgi õnnistas sisse EELK piiskop emeeritus Tiit Salumäe. Avamis- ja õnnistustseremoonia ajal laulsid sõnavõttude vahel Pärnu naiskoor Leelo ja meeskoor Mihkel Lüdig. Esitatud palad olid „Laul põhjamaale”, „Meil aiaäärne tänavas”, „Ta lendab mesipuu poole” ning ühislauluna „Hoia, Jumal, Eestit”. (Kindlam, 2024)

---

¹⁷ Prahast pärit Iivi Zajedova on juhtinud suurpõgenemise aastapäeva tähistamist Tallinnas viimased kuus aastat (Kindlam, 2024).

¹⁸ Marin Mõttus on EV Välisministeeriumi üleilmse eestluse ja kultuuridiplomaatia osakonna peadirektor (Kindlam, 2024).

¹⁹ Geislingenis sündinud Marju Rink-Abel on ÜEKNi abiesimees (Kindlam, 2024).

²⁰ Toomas Hendrik Ilves on sündinud Stockholmis põgenike peres (Kindlam, 2024).

3.1.2 Mälestusinstallatsioon „Pisarate paat”

„Pisarate paat“ (vt Lisa 2) on installatiivne mälestusmärk, mis paikneb Tallinnas Tammsaare pargis, Vabaduse väljaku lähistel. Mälestusmärk püstitati 20.-21. septembril 2024, suurpõgenemise 80. aastapäeval paadipõgenike mälestuseks. Mälestusmärk on pühendatud suurpõgenemisele 1944. aastal, mil tuhanded eestlased põgenesid kodumaalt paatides üle mere, otsides varju Lääne-Euroopas ja Skandinaavias. Monument on pühendatud nendele, kes kaotasid oma elu või kodumaa. (Inimõiguste Instituut, 2024)

Installatsiooni algne idee pärineb MTÜ-lt Inimõiguste Instituut, mille eestvedajaks oli Aet Kukk. Inimõiguste instituut on olnud ka monumendi rahastaja (tellijat ei ole eraldi mainitud), kuid instituudi enda rahastajad on Eesti riik, Tallinna linn, justiitsministeerium ning Tallinna Linnakantselei (Inimõiguste Instituut, 2021) ehk lühidalt on installatsioon rahastatud riigi poolt. Visuaalse materjali, sealhulgas videote ja fotode loomisega panustasid Kaupo Kikkas ja Kristian Kuuser. Tehnilise teostuse eest vastutasid Jaan Kuningas ning mitmed partnerorganisatsioonid: Rannarahvamuuseum, United Capital, Lunester, Rahvapark ja Geodeesia 24. Disainilahenduste, jooniste ning muude vajalike ettevalmistuste juures osutas tuge stuudio Kala Ruudus koos Kent Rajuga. Kohapealset korralduslikku abi pakkusid Margit Leerimaa ja Mattias Jürgens. Purjeka valmistas Viimsi Rannarahvamuuseum ning selle kujunduse lõi tuntud tänavakunstnik Edward von Lõngus. (Inimõiguste Instituut, 2024)

Skulptuur kujutab puidust paati, mis seisab väljakul ning selle keskseks elemendiks on suur puri, millele on trükitud stiliseeritud mustvalged portreed. Need näod on paigutatud pisarakujulistesse sinakatesse sümbolitesse, mis koos moodustavad tõusva laine. Skulptuuri piirikontuur kujutab 1944. aasta Eesti geograafiat, mida ümbritseb sümboolselt „raudne piir“ ning mahajääjate pisarad. Läänemerele on kujutatud kolm paati, täidetuna paadipõgenike pisaratega, mis liiguvad vastavalt Soome, Rootsi ja Saksamaa suunas. (Inimõiguste Instituut, 2024) Kujund viitab ka sellele, et osa inimesi jõudis küll mereni, kuid ei leidnud võimalust põgenemiseks. (Inimõiguste Instituut, 2024)

Esimest korda püstitati mälestusinstallatsioon²¹ „Pisarate paat” 2020. aastal Vabaduse väljakul, kuhu ta püstitati ka iga järgneva aasta septembris, kuid installatsioon ise muutus igal aastal (Oja, 2023). Vabaduse väljak püsis installatsiooni kohana kuni 2024. aastani, mil 21.-22. septembril püstitati installatsioon Tallinna Tammsaare pargis (Inimõiguste Instituut, 2024). 2020.

²¹ Mälestusmärk, mis on pigem installatsiooni kui skulptuurivormis. (Parker, 2025)

aasta avamisel osalesid korraldajad Inimõiguste Instituudist eesotsas juhatuse esimehe Vootele Hanseniga, samuti Tallinna linna esindajad ning Eesti sõjapõgenike kogukondade esindajad (Postimees, 2020). Teisisõnu on tegemist mälestusinstallatsiooniga, mis tuuakse välja suurpõgenemise mälestamiseks erinevates kohtades (Postimees, 2020) ja erinevates vormides. Selles töös keskendun eeskätt mälestusinstallatsiooni 2024. aasta versioonile.

3.1.3 Mälestusmärk „Ema tütreaga”

Mälestusmärgi „Ema tütreaga” (vt Lisa 3) autor on skulptor Aivar Simson (Jõgis, 2020), kes on tuntud kunstnikunimega Seaküla Simson (Saard, 2020a). Skulptuur on pronksist ning paikneb kivist alusel. Mälestusmärk asub Puise küla rannas. Selle koha oli valinud Heiki Magnus, kes oli ka mälestusmärgi avamisteremoonia moderaator ning kes oli ka tegelenud monumendi loomisega juba aastast 2010 (Jõgis, 2020). Mälestusmärk püstitati aastatel 2019-2020. Monument rajati kahes etapis: esmalt paigaldati 2019. aasta sügisel Puise randa ligi kahe meetri kõrgune ja umbes 10-tonnine maakivi koos mälestusplaadiga (Reiljan, 2020b). Kivil avalikustati toona Aidi Valliku spetsiaalselt kirjutatud luuletus ning tänutahvel annetajate nimedega (Reiljan, 2020b). Eesti Memento Liit on olnud tihedalt seotud Puise mälestusmärgi rajamise toetamise ja tähistamisega, esindatuna juhatuse esimehe Arnold Aljaste kaudu. Tegemist on laiemalt ühiskondliku ja kogukondliku algatusega, kuhu on panustanud mitmed organisatsioonid ja eraisikud (Reiljan, 2020a).

Mälestusmärgi autori jaoks ei olnud tegemist lihtsalt tellimustööga, vaid seda kandis autori isiklik pühendumus rahva ühise mälu talletamisele. Seega suuremat rahastajat mälestusmärgil ei olnud ning skulptor tegi oma sõnul tööd missioonitundest (Jõgis, 2020). Ema ja tütre motiivi taga on monumendi idee väljapakkunud Heidi Ivask, kes oli ka ise lapsepõlves kogenud põgenemise katset samast rannast (Reiljan, 2020a).

Pronksist skulptuur kujutab ema ja last, kes hoiavad teineteisel käest kinni (Jõgis, 2020). Ema pilk on suunatud otse ette ning vasakus käes hoiab ta kolmekümnendate aastate stiilis kohvrit. Tütre pilk on pööratud ema poole ning paremas käes hoiab ta oma kõige kallimat mänguasja. Monument on paigutatud kivi peale, mis asub paarikümne meetri kaugusel rannajoonest (Jõgis, 2020).

Esmane avamine toimus vastupanuvõitluse päeval, 22. septembril 2019 (Reiljan, 2020b). 2020. aastal lisati kivile skulptor Simsoni valmistatud ema ja tütre pronkskuju, millega monument valmis täies ulatuses (Reiljan, 2020b). Täielikult valmis mälestusmärk avati pidulikult 19. septembril 2020, peaaegu täpselt 76 aastat pärast suurpõgenemist (Jõgis, 2020; Reiljan, 2020a). Avatseremoonial eemaldasid monumenti katva katte justiitsminister Raivo Aeg ja 1944. aastal ema süles Puise rannast põgeneda üritanud valitsusliikme poeg Jaak Maandi (Reiljan, 2020a). Monumendi õnnistas sisse piiskop Tiit Salumäe, kes sidus oma sõnavõttus kujutatava ema ja lapse motiivi Piibli põgenemislugudega, rõhutades, et emal on kaasas vaid kõige tähtsam (tema laps) ja lapsel tema kalleim mänguasi (Reiljan, 2020a). Avamisel sai Kärt Ulmani²² ette loetuna sõnavõttust osa ka ÜEKN toimkonna liige Iivi Zajedova (Saard, 2020b). Lisaks kõnelesid mälestusmärgi avamisel Kaitseliidu Lääne maleva pealik major Andres Välli, Eesti Vabadusvõitlejate Liidu juhatuse esimees Tiit Pöder, Tallinna Memento volikogu esimees Anne Eenpalu, Kodutütarde peavanem Ave Proos, skulptuuri idee ja teostuse autor Aivar Simson ning Eesti Memento Liidu juhatuse esimees Arnold Aljaste (Saard, 2020b). Avamispäeval oli Puise randa kogunenud üle 200 inimese ning mälestusüritus kestis umbes poolteist tundi; päeva lõpetuseks pakuti osalejatele sõdurisuppi ja kringlit, mis andis sündmusele kogukondliku, ühtehoidva lõppakordi (Jõgis, 2020).

3.2 Analüüsi meetodid

Uurimistöe analüüsis lähtun kvalitatiivsest lähenemisest, mille eesmärk ei ole üldistada, vaid süvitsi mõista ja tähendusloomet valitud juhtumite põhjal analüüsida. Valitud meetodid võimaldavad analüüsida suurpõgenemisega seotud mälestusmärkide tähenduslikku ülesehitust ning nende osa kollektiivse mälu ja identiteedi kujundamises diasporaa ja kodueestlaste kontekstis. Selles töös on peamised analüüsimeetodid mäluajalooline analüüs, narratiivianalüüs ning toetava meetodina diskursusanalüüs.

Töös on keskne mäluajalooline analüüs, mille eesmärk on uurida, kuidas minevikusündmust ehk siinkohal suurpõgenemist on mäletatud, rekonstrueeritud ja taasaktiveeritud kultuuriliste tähendusprotsesside kaudu. Siin saab tugineda Jan Assmannile, kelle järgi mäluajalugu (*mnemohistory*) ei tegele mineviku kui sellisega, vaid sellega, kuidas minevikku

---

²² Kärt Ulman on New Yorgi eesti ajalehe Vaba Eesti Sõna toimetaja.

on mäletatud, tõlgendatud ja narratiivselt struktureeritud olevikus (Assmann, 1997: 9). Mälestusmärgid kui mäluaigad kehastavad neid narratiive füüsilises ruumis ning võimaldavad uurida, milliseid minevikupilte need taasloovad ja kelle kogemusi esile tõstavad või marginaliseerivad.

Mäluajalooline analüüs põimub tihedalt narratiivianalüüsiga, kuna kollektiivne identiteet ja kultuurimälu toimivad suuresti narratiivsete struktuuride kaudu. Rahvus toimib ühtaegu mäluajaloolise ja narratiivse kogukonnana, kus jagatud lood loovad tajutava ajaloolise järjepidevuse (Tamm, 2008: 502). Narratiivianalüüsi abil uuritakse, kuidas mälestusmärkidega kujundatakse ajaloonarratiive, mis seovad üksikud sündmused tähenduslikuks tervikuks ja aitavad kujundada kuuluvustunnet. Narratiivne järjepidevus, kordus ja kooskõla on rahvusliku identiteedi aluselemendid, võimaldades ühiskonnal tõlgendada minevikusündmusi osana laiemast rahvuslikust loost.

Meedia diskursusanalüüs on siinses töös toetav meetod, mida kasutan suurpõgenemise mälestusmärkide kohta ilmunud meediakajastuste uurimisel. Diskursusanalüüs on „teksti ja kõne uurimine kontekstis, see on teksti ja kõne tegelike struktuuride süstemaatiline, üksikasjalik ja teoorial põhinev analüüsimine“ (van Dijk, 2005: 236). Samuti uuritakse seda, kuidas diskursus konstitueerib identiteete ja on neist mõjutatud (Catalano & Waugh, 2020: 2-3). Selle analüüsimeetodi rakendamine tähendab siinses töös mälestusmärkide tõlgendamist ning avalikku vastuvõttu puudutavate artiklite ja uudislõikude analüüsimist. Varem kirjeldatu abil võimaldab see mõista, millisel viisil on mälestusmärgid asetatud laiemasse ühiskondlikku diskursusse ning milliseid väärtusi, võimustruktuure ja ideoloogiaid meedia kaudu võimendatakse või vaidlustatakse.

3.3 Meedia andmestiku kirjeldus

Kõik, mida me maailmast teame, teame me meedia vahendusel ja sellest sõltuvalt. Minevikupildid, mis ringlevad mälu kultuuris, ei ole seega meediast lahutatavad. Need on meedia konstrueeritud. Mediaalsus on kultuurimälu esiletuleku vältimatu tingimus. (Ricoeur 1980) Seetõttu kaasan analüüsis erinevaid uudisartikleid, mis käsitlevad suurpõgenemise mälestusmärke ning nendega seotud sündmusi. Artiklid valisin eelkõige lähtudes sellest, kas nad kajastasid

mälestusmärke otseselt või olid seotud vastavate avamistseremooniatega. Valikusse on kaasatud nii väliseesti diasporaa väljaannete kui ka kodueesti meediakanalite artiklid sõltuvalt nende kättesaadavusest. Kuna diasporaa väljaanded ei käsitle sageli kõiki kolme mälestusmärki, olen kasutanud saadaval olevaid allikaid võimalikult mitmekülgset. Eelistatult olen valinud laiemale üldsusele suunatud väljaandeid, et paremini mõista üldist vastuvõttu, olgu selleks siis kodueesti või väliseesti publik. Vajadusel olen kasutanud ka väiksemaid uudisportaale, kui suuremates väljaannetes ei leidunud analüüsiks vajalikku teavet. Valitud väljaanded on järgmised: ERR, Postimees, Pärnu Postimees, Raplamaa Sõnumid, Külauudised, Lääne Elu, Eesti Elu.

Käesoleva valiku eesmärk ei ole esindada kõigi gruppide täpseid seisukohti ega pakkuda ammendavat ülevaadet ühiskondlikest hoiakutest, vaid pigem anda üldine pilt sellest, milline narratiiv nende tekstide kaudu kujuneb. Artiklitest informatsiooni tuvastamiseks ja olulisuse hindamiseks olen seadnud kindlad küsimused, mille alusel lähenen tekstidele. Üks keskseid küsimusi on, kuidas mälestusmärgid annavad edasi teadmisi ning mida inimesed nende kohta juba teavad.

Küsimused, millele artiklite analüüsis vastan, lähtuvad käesoleva töö peatükis 1.3 käsitletud mälestusmärkide funktsioonidest ning tuginevad Federico Bellentani pakutud jaotusele. Üheks oluliseks põhjuseks, miks olen otsustanud kaasata ka veebimeedia kajastusi, on tänapäevase kultuurimälu digiteerumine. COVID-19 pandeemia ajal toimus mälu kultuuris ulatuslik digipööre, näiteks suurenes virtuaalsete näitusekülastuste arv märkimisväärselt (Kaljundi, 2020). Ajaloo ja mälu vahendamine digikeskkonnas on sellest ajast alates veelgi hoogustunud ning diasporaa kogukonnad on liikunud ka sotsiaalmeediasse, millest kirjutab Mark Herman Ilumets oma bakalaureusetöös „Eestlased maailmas ja nende käitumine diasporaa kogukondi ühendavates Facebooki gruppides” (Ilumets, 2021). Üheks põhjuseks, miks kogukonnad on liikunud veebi, on digitehnoloogia areng, mis on muutnud kultuuripärandi kättesaadavamaks ning võimaldanud mälestamispraktikates osalemist laiemas ringis, ka koduseinte vahel (Kaljundi, 2020). Nagu Marju Lauristin on täheldanud: „Oleme tunnustajateks siirdekultuuri asendumisele kaasaegse võrguühiskonna hilismodernse kultuurimustriga.“ (Lauristin, 2012: 21). Tänapäevases ühiskonnas on elektrooniline massimeedia üks mõjukamaid globaalse kultuuriruumi kujundajaid, täites inimeste meeli sarnaste kujutluspiltide, sündmuste, persoonide ja narratiividega. Olen siiski otsustanud enda töösse sotsiaalmeedia kanaleid ja gruppe kasutajate andmete ja anonüümsuse kaitsmise huvides mitte kaasata.

4. Analüüs ja järeldused

Analüüs algab teoreetilise raamistiku ja valitud meetodite rakendamisega. Esmalt põhjendan uuritavate objektide valikut ning avan nende tausta. Seejärel analüüsin iga mälestusmärki eraldi, käsitledes tähenduskihte, visuaalset vormi, ümbrust, materjale, avatseremooniat, rituaalsust ning sotsiaalset ja ajaloolist konteksti, toetudes ka meediakajastustele ja kogukondlikule taustale. Pärast individuaalseid analüüse järgneb mälestusmärkide võrdlev käsitlus, millele järgnevad tulemused, järeldused ning viited töö võimalikele rakendustele ja edasistele uurimissuundadele.

Nagu sissejuhatuses mainitud, on töö keskmes kaks uurimisküsimust: 1. Kelle kollektiivset mälu peegeldavad Eestis 1944. aasta suurpõgenemise mälestamisele loodud mälestusmärgid ning kuidas on seda mälestusmärkide kontekstis väljendatud? ja 2. Kuidas need mälestusmärgid loovad tähenduslikke mälupaiku diasporaa ja kodueestlaste ühismälu kujundamisel? Neile vastuste leidmiseks analüüsin mälestusmärkide eri tasandeid, visuaalset vormi, sotsiaalseid ja ajaloolisi narratiive ning meediakajastusi.

4.1 Mälestusmärgi „Puudutus” analüüs

Eestis on mälestusmärgid tihti seotud traumaatiliste ajalookogemuste ja repressiivsete režiimidega (Petersoo & Tamm, 2008: 9) ning seda peegeldab ka esimene käesolevas töös vaadeldav suurpõgenemise 80. aastapäevale pühendatud mälestusmärk "Puudutus", mis seob kokku ajaloolise konteksti ja emotsionaalse laetuse. Mälestusmärk toetub teadmiste edastamisele kujundlikul viisil ning arusaamiseks peab vaataja olema ajaloolisest kontekstist juba enne teadlik. Mälestusmärk on paigutatud ka ajalooliselt olulisele kohale, kust inimesed lahkusid suurpõgenemise ajal. Seega on mälestusmärgile valitud koht ajalooliste tähendustega laetud mäluruum juba enne mälestusmärgi püstitamist. Mälestusmärgi püstitamine teeb mäluruumist mälupaiga, kuhu vaatajad saavad naasta mälu kinnitamiseks. Mälestusmärgile on lisatud mitmekeelne teabetahvel, mis aitab mälestusmärgi konteksti selgitada ka neile, kes ei ole sellest varem teadlikud. Tahvel on siin ajaloomälu kandja. Lisaks tahvlile (ja muidugi mälestusmärgile endale) aitavad avamistseremoonial esitatud kõned, luuletused ja laulud edasi anda ajaloolist narratiivi, mis toimib mälupaiga ajaloolise seose kinnitajana. Samuti kutsub monument inimesi

reflekteerima individuaalsete ja kollektiivsete mälestuste üle, pakkudes teavet nii sündmuse traagika kui ka diasporaa tähenduse kohta.

Visuaalselt kujutab „Puudutus“ kahte realistlikku ja üksteist puudutavat kätt, mille pind on kaetud voolavate metallitekstuuride ja reflektiivsete paadikujudega (vt Lisa 4). Skulptuuri dünaamiline vorm peegeldab tervikuna vaadelduna merd ja laineid, viidates aja voolavusele (Kindlam, 2024), sidudes teose suurpõgenemise narratiiviga. Käed hoiavad teineteisest kinni nagu kaks ajaruumi: ajalugu ehk suurpõgenemine ja tänapäev ehk suurpõgenemise mäletamine. See tähistab ka ajaloost kinnihoidmist ja suurpõgenemise edasihoidmist mälus. Seda, et käed teineteist päriselt ei puuduta, võib näha kui ajalist distantsi minevikus olnu ja tänapäeva vahel. Ajalugu (ja suurpõgenemist kogenud esivanemad) on üks käsi ja tänapäev (meie) teine käsi. Aja möödudes kaotame vahetu kontakti olnuga ja see tuhmub ka mälus, eriti kui me ei värskenda oma mälu kogetu meenutamise ja mälestamisega. Kahe käe (ajaloo ja tänapäeva) kohtumine mälestusmärgis toimib selles mõttes pidepunktina eesti kultuurimälus.

Mälestusmärgi püstitamine on katse kinnistada mä lupunkt kollektiivsesse mällu, sidudes selle konkreetse paigaga, seega lisaks jutustavale ja kirjutatud mä lule luuakse seos ka ruumilise mä luga. Mälestusmärgi kivist alus toimib ühe (ajas) kinnistamise tähenduse kandjana. Lisaks visuaalsele kompositsioonile, milles on olemas mälestusmärgi stabiilsus ja raskuspunkt (Kindlam, 2024), toimib alus tähendusliku mäluartefakti moodi objektina. Esmalt on kivist alus viide oma maa külge kinnitumisele ja sellele, kuidas meie maa püsib kindlal kohal, samal ajal kui aeg tema kohal voolab edasi. Sellele viitab mälestusmärgi dünaamiline vorm kontrastina karmile ja ebatasasele kivipinnale. Lisaks, kui vaadelda käsi kui vett suurpõgenemise kontekstis, viitab see merele. Siis on kivi ka nagu merepõhi, kuhu paljud põgeneda üritanud eestlased kahjuks sattusid.

Mälestusmärk on mõõtmete poolest muljetavaldav ning selle valmimine nõudis palju raha ja tööjõudu. Mälestusmärgi suurus väljendab autori vaadet kujutatavale sündmusele. Autor on mälestusmärgi loomisel soovinud juhtida tähelepanu suurpõgenemise kogemusele, mida on väljendatud ka muud moodi, näiteks on avaldatud soovi lisada suurpõgenemise aastapäev mälestuspäevana kalendrisse. Siiski on mälestusmärgi osa teavitustöös ja teadlikkuse suurendamises olulisem aspekt. (Kindlam, 2024)

Kui tulla veel kord tagasi „Puudutuses“ nähtavale negatiivse ruumi kasutusele käte vahel, väidan, et see kujutab ühe sündmuse tagajärjel tekkinud kaotusi ja üksteisest lahutatust perede vahel, mis on edasi kandunud tänapäeva. Suurpõgenemise käigus lahutati üksteisest paljud pered

ja on võimalik, et see lahusolek kestab tänapäevani. Põgenenud eestlastel, kes elavad eesti diasporaades, on olnud suur osa selle mälestusmärgi loomisel ja teostamisel. Idee autor, Kristi Vuht Allpere, on ise üles kasvanud eesti diasporaas ning on tugevalt seotud ka ÜEKNi ja teiste väliseesti kogukondadega (Vuht Allpere, 2024). Seega on see mälestusmärk seotud diasporaa eestlaste mäluga juba ideest alates. Mälestusmärki võib vaadata ka kui lahutatud perede katset leida tee tagasi kodumaale ja ühendada lahutatud pered. Kuna mälestusmärk väljendab pigem põgenenud eestlaste vaatepunkti, mitte nende oma, kes jäid, peegeldab see eeskätt just diasporaa mälu ja identiteeti. Pidev püüd siduda end eemal olles kodumaaga on diasporaa kultuuris üks püsivamaid motiive, mille üheks väljenduseks on ka see suurpõgenemise 80. aastapäevaks loodud mälestusmärk. Ja kuna 80 aastat võrdub sisuliselt ühe inimese eluajaga, ei ole see minu hinnangul juhuslik, et mälestusmärk tehti just 80. aastapäevaks. Kindlasti on paljudel diasporaa eestlastel ja kodueestlastel üha suurem soov mälestada enda sugulasi, kes on seda kurba sündmust kogenud. Sealjuures on oluline, et mälestusmärk asub just Eestis, mitte välismaal, kuhu põgenenud kunagi jõudsid. See tähistab omamoodi *tagasipöördumist*, seda nii mälu kui ka füüsilisel tasandil. Oma eesti peret soovitakse mälestada Eestimaal, mälupaigas, mida kontekstualiseerivad ajaloolised lahkumispunktid Pärnus,²³ kus mälestusmärk asub.

Kui vaadelda eraldi ainult käsi, mitte midagi muud kujutava vormina, kehastavad need inimlikku puudutust, kontakti ja hoolivust. Teineteise poole pööratud käed sümboliseerivad ühtsust ja ühendust: üks käsi on allpool, peopesa suunatud üles, teine ülal, peopesa allapoole (Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, 2024). Üles suunatud peopesa on paluvas asendis ning võib viidata sündmuse enda palvele, et teda mälestataks, või hukkunutele, kes on oma käe sirutanud välja abi järele. Kuid nagu juba mainitud, on käte vahel väike vahe, mis tähendab, et see abi ei jõudnud kõigini. Seega väidan, et mälestusmärk ei sümboliseeri ainult sündmuse mäletamist, vaid on ka hukkunute ja kaduma läinute mälestamiseks loodud paik.

Käed viitavad ka jumala peopesale, mille pinnal kujutatud voolavad jooned sümboliseerivad saatusejoooni (Kindlam, 2024), mis lisab teosele religioosse mõõtme. Käte pinnale paigutatud paadimotiivid tähistavad erinevaid eluteid ja võimalikke saatusi (Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu, 2024). Skulptuuri autor on rõhutanud, et käed sümboliseerivad ka neid inimesi, kes 1944. aastal põgenikke vastu võtsid ja toetasid (Kindlam, 2024). „Puudutus“ toimib emotsionaalse märgina, mis väljendab kuuluvust inimestevahelise seose kaudu.

---

²³ Allpool tuleb juttu ka Tallinna lahkumispunktist.

Monument esindab identiteeti emotsionaalsel ja kehalisel tasandil, rõhutades kuuluvustunnet ja jagatud kogemust. „Puudutus“ ühendab kodu- ja väliseestlaste kogemused visuaalselt ja sümbolseelt, tähistades korruga isiklikku (perekondlikku) ja kollektiivset (rahvuslikku) identiteeti. Lisaks identiteedile esindab mälestusmärk mõlema mälugrupi (väliseestlaste ja kodueestlaste) kollektiivset mälu, eriti pagulaste ja nende perede oma, kelle identiteet on seotud lahkumise, leina ja lootusega. Käed sümboliseerivad kontakti nende gruppide vahel ajaloolise trauma kaudu. Seeläbi mõtestatakse jagatud mälu, mis ei ole ühtne, vaid habras ja ajas muutuv, kuid millel on selge emotsionaalne ja ajalooline tähendus. Käed ei ole üksnes abstraktne vorm, vaid ka mäletamismehhanism, mis võimaldab inimestel suhestuda ühise ajaloolise trauma ja kogemusega. Käte puudutus sümboliseerib hoolivust, kuuluvust, mälestamist. Käed on kui inimlike suhete, perekondade ja kogukondade ühenduse sümbol. Käte peal kujutatud paadid on kollektiivsele mälule rõhuv motiiv ja viitavad hetkele, mida on ka teose idee autor Kristi Vuht Allpere kirjeldanud: „Paat lükati merre ja suunati Gotlandi saare poole. Hädahoht oli taevas ja vees. Lennukid, allveelaevad ei andnud armu põgenikepaatidele, mis loksusid lainetel“ (Eesti Elu, 2024). Ka visuaalses kirjelduses ilmnevad samad tsitaadis kirjeldatud veelained. Mälestusmärk „Puudutus“ kehastab sedasama kollektiivset emotsionaalset sidet, mis on olnud eestlaste diasporaa kogukondade ühtsuse ja moraalse vastupidavuse aluseks ning mida olen töö alguses kirjeldanud.

Mälestusmärki läbiv puudutuse motiiv, kahe käe õrn kohtumine ja lahkumine, mis sümboliseerib mitte üksnes hüvastijätku, vaid ka igatsust, toetust ja emotsionaalset ühendust üle aja ja ruumi, on olnud eesti diasporaa kogukondades oluline nurgakivi, eriti uuel, võõral maal elades (Kõiva, 2006a: 272). Just selline visuaalne ja kehaline kujund võimaldab diasporaa liikmetel tajuda, et nende valu ja lootus on mõistetud ning ruumiliselt tähistatud. Seega ei kuva mälestusmärk ainult mälestust füüsilisest lahkumisest, vaid kujutab endast sümbolset sidet, mis kinnitab kuuluvust laiemasse rahvuslikku kogukonda, ehk sidet, mida toidavad jagatud kogemus, kollektiivne mälu ja emotsionaalne tugi. Seeläbi toimib „Puudutus“ diasporaa vaimset ühtsust materiaalselt kehastava märgina, mis aitab säilitada ja taasluua tunnetust „kuuluvusest“, isegi kaugel kodumaast. „Vaevast on perekondi, keda massiline põgenemine ei mõjutanud. Neid, kes olid üle maailma laiali pillutatud, ka tuhanded, kes kaotasid oma elu ning need pered, kes jäid omakseid leinama. Oli Suurpõgenemine. Keegi ei läinud kergemeelselt. Jäeti maha pered, kodud, karjäärid. Minna ei tahtnud, kuid jääda ei saanud“ (Eesti Elu, 2024). Seda tsitaati toetab ka ERR-i veebiportaalil ilmunud Laura Kalami artikkel suurpõgenemise mälestamisest New Yorgis, milles

on lisaks teistele kogemustele esile toodud president Alar Karise isiklik kogemus suurpõgenemisega, kuidas see tema pere on puudutanud; sealjuures räägib Karis oma põgenenud vanemate teekonnast tagasi Eestisse, mille nad tegid läbi praktiliselt jalgsi (Kalam, 2024).

Käed võivad sümboliseerida ka mainitud mälukollektiivide *kokkupuudet*, kus ühine trauma toimib jagatud mälu alusel ja näitab sedagi, et grupid saavad kokku tulles aidata üksteisel leinata ja edasi liikuda. Seda mõtet toetab ka see, et käed tulevad kahest suunast ja kohtuvad vaid hetkeks, peaaegu puudutades, mis viitab katsele mälukollektiividenä ühineda. Ent kuna mälu ja vaatepunktid on erinevad, ei ole võimalik teineteist puudutada ehk ka mõista. Samas viitavad materjalina kasutatud raud ja ühtne visuaalne vorm käte tugevusele ja ühtsusele, rahvuskaaslusele või pereliikmete loodud tugevale suhtele, mida jagatakse. Lühidalt öeldes on valitud materjalid, vormid ja paigutus loonud mälestusmärgist visuaalse ja ruumilise narratiivi, mis on ühtaegu emotsionaalne ja sümboolne, kuid samas võimaldab küllastajatel kogeda mälestust füüsiliselt ja vahetult.

Avamistseremoonia rituaalsus (hümn, õnnistamine, koorilaul, poliitilised ja isiklikud sõnavõtted, luuletus) kinnistab monumenti mälupaigana ja ühise mälestamise kohana. Avamistseremoonia rituaalsus rõhutab ka mälestusmärgi dünaamilisust (Salerno, 2023: 41-42) ehk siinkohal religioosset mõõdet, mis kinnitab mainitud vaadet, et mälestusmärgi käed võivad ühtlasi kujutada jumala peopesal olemist. Vaimuliku elemendi tõi esile ka EELK piiskop emeeritus Tiit Salumäe õnnistustseremoonial, mis markeeris avatseremoonia muutumist religioosseks rituaaliks või pühitsemiseks ja muutis mälestusmärgi religioosseks mälupaigaks. See aspekt viitab Assmanni mõttele religioonist kui identiteedi ja mälu kandjast, mille kaudu otsitakse õiglust ja leevendust traumaatilisele minevikule ning õigluse toomist jumala silmis (Assmann, 2006: 35, 97), mis selles kontekstis on kõige tõenäolisemalt suurpõgenemise ajal surnute leinamise protsess. Mainitud religioossed elemendid lisavad sügavust ja loovad ühenduse transtendentse tähendusega. Need rituaalid annavad kollektiivsele mälule kehalise ja sotsiaalse vormi, tugevdades kogukondlikku ühtsust ja identiteeti. Lisaks toetavad mälestusmärgi religioosset mõõdet valitud muusikapalad. Näiteks „Hoi, Jumal, Eestit“ rõhutab religioossusega kaasnevat ühisust ja emotsionaalset ühtsust (samas, 10). Tseremoonia alguses lauldi Eesti hümn, mis rõhutab selgelt eesti rahvusidentiteeti ja kinnistab rahvusnarratiivi. Ka ise laulmine toimib kollektiivse päästikuna ja seda eriti eesti kultuurimälu, tuletades ühtlasi meelde laulupidu, mis on oluline osa eesti kultuurimälestusest.

Mälestusmärgiga seotud Kristiina Ehini luuletus loob mälestusmärgile lisakonteksti, mis on oluline analüüsi kaasata. On oluline analüüsida, kuidas narratiivsed struktuurid ja poetilised võtted vahendavad mälu ning millisel viisil need mälnarratiivid kasutavad ajaliste piiride hägustamist, et vaidlustada ajaloo levinud kujutamisi ja tõlgendusi (Võsu, jt. 2008: 244). Luuletus on järgmine:

„Puudutus“²⁴

Puuduta mind oma tulise palgega,

nii et on ilus ja valus.

Oma silmade sinimustvalgega,

puuduta veel, puuduta veel, ma palun.

Puuduta mind oma headuse väega,

ainsaga millel on väetust.

Õnnista oma sileda käega,

minu karedat saatust.

Kristiina Ehin

Tseremoonia ajal esitas luuletuse Kristi Vuht-Allpere (Kindlam, 2024), kes, nagu varem mainitud, oli mälestusmärgi idee autor ning kelle pere samuti suurpõgenemise ajal Eestist lahkus (Global Estonian, 2024).

Kristiina Ehini luuletus kinnistab mälestusmärgi motiivivalikuid ning pakub mälestusmärgile lisakonteksti. Luuletus väljendab igatsust ja emotsionaalset konflikti, mis peegeldub ka füüsilisel tasandil: „*nii et on ilus ja valus*”. Asetades luuletuse suurpõgenemise ja mälestusmärgi konteksti, väljendab see lahkumise ja eraldumise valu. Lisaks kinnitab luuletus seost Eestiga ja eesti rahvusidentiteediga: „*oma silmade sinimustvalgega*”. See osutab luuletuses kõnetatud isiku isamaalisusele ehk eestlusele. Luuletuses rääkiv isik minategelane teab, et tema saatust saab tõenäoliselt olema raske („*minu karedat saatust*”) ning viitab põgenemisega kaasavatele riskidele.

---

²⁴ Luuletus oli 2014. a. XXVI üldlaulupeo „Aja puudutus/Puudutuse aeg“ nimilaul.

Üks kõige märkimisväärsmaid narratiive suurpõgenemisest (nagu ka eelnevast analüüsist ilmneb) on sunnitud lahkumine, millega kaasneb perede lahkumine ja lähedastest eraldumine. See narratiiv on saatnud suurpõgenemist pikemat aega ja selle kujunemine algas tõenäoliselt kohe pärast sündmuste toimumist. Seda on käsitletud nii kaasaegses Eesti meedias, sh siinses töös analüüsitud suurpõgenemise mälestusmärkide kontekstis, kui ka varasemates kirjutistes.

Suurpõgenemisega kaasnenud üksteisest eraldumist on kajastatud mitmel ühiskondlikul tasandil. Selle ulatuse ilmestamiseks toon näite ajalehest Eesti Kalur (1990: 24): „Hea meelega oleks tahtnud minna külastama sugulasi Käsmus. Aga praktikas oli ja on veelgi, kui elu armas, hoiu paadiga oma rannavette.“ See meenutus näitab, kuidas suurpõgenemine lõhestas perekondi. Tsitaadi autor väljendab soovi kohtuda pereliikmetega, kellest ta on eraldatud, ent samas kardab oma elu pärast, mis takistab selle soovi täitumist. Tsitaat toob esile mere kui ohtliku ruumi nii põgenemise kui ka igapäevase kalandustegevuse kontekstis. Soov jääda koduranda ja hoiduda üle mere liikumisest peegeldab tugevat seotust kodumaa ja rahvusliku identiteediga. Mälestusmärk „Puudutus“ visualiseerib just seda kogemust, ehk eraldatust ja paratamatust, millega perekonnaliikmed on sunnitud leppima, jäädes üksteisest kaugemale. See haakub ka mälestusmärgi laiendatud pealkirjaga „Puudutus. Minna ei taha, kuid jääda ei saa“ (Kindlam, 2024). Mõlemad tsitaadid rõhutavad ühisust ja sunnitud lahkumise tõttu tekkinud eemalolekutunnet. „Antud kunstiteos, meenutamaks ja austamaks põlvkonda, kes pidi lahkuma, ärgitab inimeste huvi. Kujust ei saa ükskõikselt mööduda ükski eestlane, eestimaalane või turist ning kõrvalolev mitmekeelne teabetahvel seletab loo lahti“ (samas).

Mälestusmärgi „Puudutus“ avamist on kajastanud meedias Kristi Raidla ja Juhan Hepner, kes on kirjutanud sellest ERR-i veebiportaalis (22.09.2024). Artikkel põhineb televisioonis esitatud uudistelõigul, mis on lisatud artiklile videoklipina. Artiklis visandatakse mälestusmärgi visuaalsed piirjooned narratiivse funktsiooni edastamiseks: kõigepealt tuuakse esile lahkujate ja jääjate käte viimane kokkupuude, mis seejärel seotakse skulptor Elo Liivi tõlgendusega, et käed ja nende materjal sümboliseerivad vett, saatusejoooni ja inimeste eluteid ning et käte saatusejoontel on kujutatud paadid põgenikega, mis viitab põgenemise teekonnale. Artiklis antakse mälestusmärgi kohta üldinfot, kajastatakse suurpõgenemist ja tuuakse esile idee autori soov, et põgenemisest räägitaks ja noored teaksid oma esivanemate lugusid. Lisaks on artiklis tsiteeritud suurpõgenemise kogemuslugusid, mis lisavad artiklile emotsionaalse ja mälestava tooni. Märkimisväärne tsitaat pärineb Kadri Laurilt, kes räägib Elin Toona nukust, mis on põgenenute eluteid kajastava näituse

eksponaat Haapsalu raekojas: „Elin Toona läks Haapsalust minema koos oma ema ja vanaemaga ja nende lugu seoses Saksamaalt Suurbritanniasse jõudmisega oli keeruline ja raske. See nukk sümboliseerib seda lugu minu jaoks“. Lauri tsitaat seostub otseselt mälestusmärgiga „Ema tütreaga“, mis kujutab täiskasvanud naist (ema) hoidmas käest kinni väikesel lapsel, kes omakorda hoiab enda käes mänguasja. Siin tekib seos kahe mälestusmärgi vahel, mis loob ühtsust ja kinnitab jagatud mälu pilti, mis on nii mõnelegi suurpõgenemises osalenule selgelt meelde jäänud: laps lahkumas koos mänguasjaga. Artiklist on aga välja jäetud täpsem informatsioon mälestusmärgi püstitamise ja avamise kohta, selle asemel keskendutakse mälestusmärgi lisakonteksti avamisele.

Mälestusmärgi „Puudutus“ avamist on kajastanud meedias ka Riina Kindlam, kellele olen juba varem viidanud ja kes kirjutab teemast Kanada Eesti diasporaa väljaandes Eesti Elu, 26. septembril 2024, andes sügavama sissevaate mälestusmärgi avamisse ja valmimisprotsessi. Artiklis kajastatakse, kuidas mälestusmärki ärgitab inimeste huvi ja kõneleb neile suurpõgenemise ajaloost. Skulptuuri kõrval asub mitmekeelne teabetahvel, mis selgitab mälestusmärgi tähendust ja ajalugu. See aitab inimestel, sh noorematel põlvkondadel, mõista 1944. aasta sündmusi ja nende mõju Eesti rahvale (Kindlam, 2024). Võrreldes eelmise artikliga, kus tuuakse esile inimeste vaade mälestusmärgile ja suurpõgenemise lisakontekst, keskendub Kindlam pigem mälestusmärgi loomisprotsessile ja informatsiooni jagamisele. Samas, nagu ka eelmises artiklis, kirjeldatakse mälestusmärki ja narratiivi, mida see esitab. Kuigi artiklis ei tooda otseselt esile seda, missugused on mälestusmärgi püstitamisega mitte seotud inimeste arvamused mälestusmärgi kohta, kirjeldatakse ikkagi, kuidas mälestusmärki tekitab inimestes sügavaid emotsioone, tuletab meelde lahkumise valu ja lootust ning tuuakse sisse ka mälestusmärgiga seotud luuletus (vt eespool). Nii nagu eelmises artiklis, kirjeldab ka Kindlam suurpõgenemisega seotud raskusi valikute tegemisel ning kuidas sellest rääkimine aitab noorematel põlvkondadel mõista oma päritolu ja kultuuritausta. Seda on väljendanud ka mälestusmärgi rahastaja ÜEKN, öeldes, et ka tänapäeval on oluline tuletada noorematele põlvkondadele, eelkõige väliseesti kogukondades, meelde nende esivanemate kannatusi, et väärtustada vabadust, milles neil on võimalik elada. (Eesti Elu, 2024)

Riina Kindlam kajastab oma artiklis ka avamisteremooniat ja kirjeldab toimunut, kuidas liigutavad kõned ja muusika kõla rõhutasid mälestuse tähtsust ja ühendasid kogukonda. Artiklis on kirjeldatud ka mälestusmärgi ümbrust ja selle funktsiooni. Mälestusmärki asub Pärnu jõe kaldal, vasakul pool kesklinna silla lähedal, kus toimus ka avamisteremoonia. Artiklis tuleb esile ka see, et teemale soovitakse juhtida rohkem tähelepanu ja mälestusmärgi kohta soovitakse muuta

nähtavamaks. Juba artikli pealkiri väljendab mälestusmärgi olulisust ja mõju teemaga seotud inimestele: „Suurpõgenemise Pärnu mälestusmärk lohutab ja õpetab...” (Kindlam, 2024). Valitud sõnastus annab edasi teema emotsionaalsust ja seda, et valu kantakse tänapäeval edasi.

Olulise märkusena on artiklile lisatud president Toomas Hendrik Ilvese ja Pärnu linnaepea Romek Kosenkraniuse kommentaarid, kus nad seostavad suurpõgenemist tänapäeva Ukrainaga ja sealt sõja pärast lahkunud põgenikega. Vene-Ukraina sõda ja põgenikud on eestlaste mälus toimunud katalüsaatorina ning toonud suurpõgenemise ajaloomälu esiplaanile, nagu ka suurpõgenemise 80. aastapäeva. Tegelikult me ei saa kunagi teada, kas suurpõgenemine oleks oma 80. aastapäeval saanud nii palju tähelepanu, kui samal ajal ei oleks toimunud Vene-Ukraina sõda. Kuigi siin mängib kokku mitu aspekti, on raske öelda, mis on suurpõgenemise teema mälu perifeeriast tegelikult kõige enam tagasi aktiivsesse mällu toonud. Arvan, et seda on teinud enam-vähem kõik, ka Eesti lääne diasporaade aktiivsus.

Käsitlen veel üht artiklit, et eelnevaid väiteid kinnitada. Mälestusmärki „Puudutus“ on kajastanud Eno Gerrit Link, Pärnu Postimehes juba enne mälestusmärgi avamist, septembris suurpõgenemise mälestuskuu ajal. Üldiselt kirjeldab Link mälestusmärki kui lahkujate ja jääjate viimast kokkupuudet, mis sümboliseerib 1944. aasta suurpõgenemise traagikat. Lisaks pakub ta informatsiooni monumendi autorite, kohavaliku ja materjalide kohta. Olulise aspektina tuleb artiklis esile mälestusmärgi püstitamise eesmärk, milleks on suurpõgenemise ajaloo esiletoomine ja kodumaalt lahkunute meenutamine. Sarnases toonis kirjutab Link, et mälestusmärk kujutab lahkujate ja jääjate viimast kokkupuudet, mis sümboliseerib hüvastijätku hetke ning toob esile rahastamisega seotud olulised tegurid. Erinevalt teistest autoritest käsitleb Link oma artiklis skulptori poolt mälestusmärgil kujutatud lahkumise motiivi. See kinnitab jällegi mälestusmärgi olulise narratiivina seda, et suurpõgenemine lahutas perekondi ning kahel erineval mälukogemusel on ikkagi samasugune lein ja trauma. Nii lahkunud kui ka Eestisse jäänud eestlased kaotasid suurpõgenemise ajal enda pereliikmeid, mis seob mõlemat poolt ka tänapäeval.

4.2 Mälestusinstallatsiooni „Pisarate paat” analüüs

Järgmise mälestusmärgina käsitlen mälestusinstallatsiooni „Pisarate paat“.

„Pisarate paat“ sai tähenduslikuks installatsiooniks Tallinna linnaruumis 21.-22. septembril 2024 (Vabamu, 2024). Mälestusinstallatsioon paigutati igapäevaelu ja liiklusrüüa keskele (vt. Lisa

5), Tammsaare parki, kus sellest möödus palju inimesi. See kontekst lõi pinge argisuse ja mälestamise vahele, tõi omal moel sisse ajalooliste ja traumaatiliste situatsioonide mälestamise pühalikkuse või siinkohal pigem selle rikkumise, rõhutades mälestuse paiknemist tavalise elu keskel. Nii nagu „Puudutust“, sai ka installatsiooni tänu heale ligipääsule ruumiliselt lihtsasti kogeda ja katsuda: lapsed said monumenti sisse astuda (vt. Lisa 6), samal ajal kui ümberringi jätkus tavaline elu ja külastajad kasutasid pargiruumi tavapäraselt edasi (vt. Lisa 7). Selline interaktiivsus sidus mälestusmärgi aktiivse kultuurikommunikatsiooniga. Kui paigutada mäluartefakt ruumi, mis muidu ei ole sündmusega seotud, muudab artefakt selle ruumi mälu paigaks. Mäluinstallatsioon asetati linna argiruumi, kuid see oli samas piisavalt poeetiline ja silmapaistev, et haarata tähelepanu ja luua pühalik ruum keset igapäevaelu, et tagada mälestuse elujõulisus kultuuris ja mälus. Nagu varasemas tekstis mainitud, on üheks olulisemaks eesmärgiks, mida mälestusmärkide ja installatsioonidega püütakse saavutada, tähelepanu juhtimine sündmusele ning mälestusinstallatsiooni puhul see ka õnnestus.

„Pisarate paadi“ analüüsi on oluline kaasata ka mälestusinstallatsiooni eelnevad asukohad, kuigi oma uurimuses keskendun peamiselt 2024. aasta versioonile Tammsaare pargis. Aastatel 2020-2023 eksponeeriti „Pisarate paati“ Tallinnas Vabaduse platsil, kuid erinevates versioonides ja formaatides. Installatsiooni eksponeeriti esimest korda 2020. aastal. See oli üsna suuremõõtmeline ning koosnes kolmest paadist (üks suurem ja kaks väiksemat), tumedalt esile toodud Eesti riigipiiride kujutisest, sinistest õhupallidest, mis paiknesid nii Eesti kujutisel kui ka paatidel ning infopostidest (vt Lisa 8). Lisaks olid esimeses versioonis, mida eksponeeriti Vabaduse väljakul, nii paadid kui ka Eesti kujutis ümbritsetud postidega, et vaatajad ei pääseks neile liiga lähedale.

Järgmise aasta versioonis (2021) on näha selgeid muudatusi, installatsioonile lisati vaid üks paat, mille ümber rajati postidest Eesti riigi piiride kontuur (vt Lisad 10 ja 11). Kontuuri sisse lisati infopostid ja paadi ümber toolid. Võrreldes eelneva aasta installatsiooniga oli 2021. aasta oma palju lihtsama kujundusega ja füüsiliselt parema ligipääsuga. Et vaatajat ligemale meelitada, kutsuti teda installatsiooni isegi katsuma.. 2022. aastal lisati installatsioonile Ukraina ja Eesti lipp, mis pandi Vabaduse väljakul oleva hoone külge (vt Lisa 12). Tagasi toodi ka sinised õhupallid, mis seekord asusid ainult paadi sees (vt Lisa 13), kuna Eesti riigi piiride kontuur jäeti sel aastal lisamata. Samasugused infopostid on olnud paigas igal aastal. Need pakuvad installatsioonile lisakonteksti, selgitades kujutatud ajaloolist sündmust visuaalse ja ruumilise märgisüsteemi kaudu, olles sobilikud nii teadlikule vaatajale kui ka juhuslikule külastajale. 2023. aastal olid sinised

õhupallid paadi sees taas olemas ning riigi piire ei lisatud (vt Lisa 14). Paadi foonil oli ikka Ukraina ja Eesti lipp ning lisaks oli see esimene aasta, kui paadil oli puri, millel kujutati portreid ja siniseid õhupalle (vt Lisa 14 ja 7).

2024. aasta installatsiooni puhul oli kõige suurem erinevus muidugi koht, kuhu see püstitati. Ka õhupallid puudusid sel aastal, kuid puri oli alles (vt Lisa 5). Nagu kirjeldatud erinevustest näha, on mälestusinstallatsiooniga kaasnev positiivne aspekt see, et installatsiooni saab muuta iga kord, kui teda eksponeeritakse, olenevalt autori soovidest ja narratiivsest vajadusest. 2020. aasta versioonist on 2024. aastaks alles jäänud vaid suur purjekas ja infopostid, mis installatsiooniga kaasas käivad. Kuigi osa põhjuseid, miks installatsiooni on muudetud (ja ka vähendatud), on tehnilised, ilmneb muudatustest ka see, mida konkreetsel aastal on peetud oluliseks kujutada. Eriti paistab silma Ukraina lipu lisamine (2022), mis tähistab eestlaste mälu aktiveerumist Vene-Ukraina sõja taustal. Mälestusinstallatsiooni on eksponeeritud neli aastat järjest, millest saab eeldada, et umbes neli aastat tagasi on eesti kultuurimälu toimunud teatud aktiveerumine või on sel ajal avanenud kultuuri- ja mälusfääri ruum, kuhu on olnud võimalik tuua mäletamise protsess. Nagu teada, peatas koroonaviirus 2020. aastal kõik toimingud üle maailma ning väidan, et see peatas ka aja kulgemise kultuuris, mistõttu oli võimalik hetkeks tagasi pöörduda ja mälestada midagi, mis on olnud ajalooliselt ja ajaloomälu poolest väga oluline aspekt Eestis. Samal aastal püstitati ka järgmises peatükis (4.3) analüüsiv mälestusmärk, kuigi tema püstitamine algas juba varem, mistõttu ma ei paiguta seda samasse mäluaktiveerumise perioodi.

Kui vaadelda varasemaid mälestusinstallatsiooni versioone, pakuvad need konteksti ka 2024. aasta omale. Oma analüüsis keskendun peamiselt kõige hilisemale versioonile, kasutades eelnevaid võrdlusmaterjalina.

„Pisarate paat“ edastab teadmisi visuaalse narratiivi kaudu, esitades suurpõgenemise ajaloo ruumilise ja emotsionaalse metafoorina. Paadile trükitud pisarakujulistel portreedel ja osades versioonides olnud sinistel õhupallidel on olnud sarnane funktsioon, nad on kujutanud nii põgenenud kui ka Eestisse jäänud eestlasi (vt Lisa 6). Hilisemas versioonis, kus purjele lisati peale õhupallide portreed, on kinnistatud varem kasutatud siniste õhupallide tähendust. Sinised õhupallid sümboliserivad lisaks ka pisaraid, mis on sel ajal valatud ja mida kinnitab ka purjele antud nimi „Pisarate puri“ (Inimõiguste Instituut, 2023).

Visuaalselt on installatsioon toiminud tugeva narratiivse märgina: portreed purjel on andnud mälule konkreetse näo ja isikupära, samas kui laine kujutis, ringjas sillutis ja sümboolsed

pisarad on loonud dünaamilise liikumise ja emotsionaalse pingevälja. Installatsiooni visuaalne vorm olnud avatud interaktsioonile, kutsudes külastajaid sellega füüsiliselt suhestuma, seda eriti pärast installatsiooni esialgset versiooni (2021). „Aed“ installatsiooni ümber on saanud selle osaks ja aidanud kutsuda külastajaid lähemale. Monument on ruumiliselt liikuv ja seega ajutine, mis eristab teda ümbrusest, kuid sellegipoolest on installatsioonis, *ajutises mälupaigas*, oluline osa nii esitataval narratiivil kui ka visuaalsel pildil. Vabaduse väljakule paigutatud installatsioonid olid juba asukoha nime tõttu kaasanud Vabaduse väljaku narratiivi, mis on meeldetuletus sellest, mida Eesti on pidanud vabaduse saavutamiseks läbi tegema. Tammsaare pargi kõnniteed ja plats sobisid mälestusinstallatsiooni alusena veel eriti (vt Lisa 5). Sellel avarduv ringikujuline ja väljapoole laienev muster meenutas esmalt vett ja lainet ning tuletas otse meelde pagulaste lahkumise ajal toimunud hajutamist. Eestlased lahkusid ühest punktist ehk Eestist või kujutatud paadist ning lahku minnes hargnesid nad mitmesse suunda nii füüsiliselt kui ka oma eluteedelt.

Monumendi identiteedikäsitus on olnud visuaalne ja narratiivne. Eriti näod purjel, mis on lisaks paadi kujule paistnud esimesena silma ja loonud esmapilgul tunde kogukondlikkusest, millele järgneb mineviku leinatunne. Isik võib tunnetada eestlust ja oma eesti identiteeti, kui vaatleb mälestusmärki kultuurimälu pakutud konteksti abil. „Pisarate paat“ on näide sellest, kuidas tänapäeval globaliseeruvad ja muutuvad ajaloo kujutamise viisid, eriti visuaalselt (Kaljundi, 2025) ja formaadi poolest. „Pisarate paat“ on väljendanud eeskätt eesti diasporaa kollektiivset mälu, eriti teises väljarändelaines osalenud paadipõgenike mälestusi. Monumenti võib vaadelda kui mälukollektiivi visuaalset kehastust, mis talletab ühiseid narratiive, traumasid ja kaotusi. Installatsioon on viidanud ka kodueesti kollektiivsele mälule, ühendades mõlemad mälukollektiivid ühise ajaloolise kogemuse, suurpõgenemise kaudu, mille tõlgendused on saanud nähtavaks jagatud ruumis. Näod ja pisarad on sümboliseerinud mälu, kaotust ja isiklikke lugusid. Individuaalsed identiteedid (näod) on sulandunud kollektiivsesse leina (pisarad) ja ühisesse identiteeditunnetusse, mida on kandnud paat kui kogukonna sümbol. Paat on olnud asetatud maapinnale, selle alt kiirgav ringikujuline muster sillutisel on mõjunud liikumise või leviku metafoorina. Kujundus on meenutanud ka kella sihverplaati, tuues esile aja motiivi, mälu ja ajaloo ringluse. Portreed purjel on esindanud eri vanuses, soost ja ilmetega inimesi, metafoorselt kogu diasporaa narratiivi. Piltide korduvus ja standardiseeritus on viidanud arhiivile või rahvamuseumile, visuaalsele kultuurimälule.

Monument on mõjutanud eesti diasporaa identiteeti isikliku ja kollektiivse kogemuse visualiseerimise kaudu. Näod purjel on kujutanud lahkunuid, ent ka neid, kes on osa kollektiivsest mälust. Diasporaa päritoluga külastaja on saanud mälestusmärgiga suhestuda kui enese või oma pere loo visuaalse kehastusega. Monumendiga on loodud ruum, kus kultuurimälu toel tunnetada oma „eestlust“ isegi siis, kui see on killustunud või distantseeritud. Sellisel moel on „Pisarate paat“ kaasa aidanud identiteedi üle reflekteerimisele ja taasloomele.

Installatsiooni rituaalne funktsioon avaldub eelkõige selle avamise järjepidevuses. Installatsiooni eksponeeritakse igal aastal eri kohas, pakkudes sellele ajutist, kuid tähenduslikku mälupaika. See dünaamiline korduvus loob rituaalse rütmi, mille kaudu ühiskond ning ka diasporaa kogukond saab mälestada ja ühiselt tähistada. Füüsiline ligipääsetavus ja võimalus monumenti „siseneda“ võimaldab kehalist osalust, mis tugevdab rituaalset kohalolu ja kinnitab kollektiivse mälu kestvust. Kui mälestusmärkide „Puudutus“ ja „Ema tütreaga“ analüüsis käsitlen ka nende avamistseremooniat, siis mälestusinstallatsiooni „Pisarate Paat“ puhul ma seda teha ei saa, kuna avamistseremooniat ei toimunud. Aasta oli siis 2020 ja tol aastal seadis piirangud koroonaviirus, kuid avatseremooniat ei toimunud sellegipoolest ka järgnevatel aastatel.

Huvitav märkus antud mälestusinstallatsiooni kohta on, et „Pisarate paadi“ 2024. aasta installatsioonist ei kirjutatud üheski uudiste veebiväljaandes. Installatsiooni mainiti Noorte Vabamu veebilehel (Vabamu, 2024), kus oli suurpõgenemise mälestamise kalender ning Inimõiguste instituudi veebilehel, kuid ei leidu artikleid, mis räägiksid installatsioonist aastal 2024, mil seda eksponeeriti Tammsaare pargis. Erinevalt „Puudutusest“, mille kohta ilmus nii palju artikleid, et pidin neist valiku tegema, oli „Pisarate paat“ justkui ära unustatud.

Ajas tagasi liikudes leidsin 2023. aastast Postimehe veebiväljaandest installatsiooni kohta artikli, mille autorid on Loora-Elisabet Lomp ja Eero Vabamägi, kes on üldiselt keskendunud suurpõgenemise juhtumite kohta info jagamisele ja mälestusmärgi kirjeldusele. Artikkel suurendab lugeja teadlikkust suurpõgenemisest ja on kui raport mälestusinstallatsiooni kohta, milles ei vahendata arvamusi ega emotsioone. Küll aga kinnitab ta sama narratiivi ja sündmusi, pannes rõhu põgenike arvule. Selles artiklis tuleb esile arusaam, et põgenikke nimetatakse ka paadipõgenikeks. Sama mainitakse 2022. aastal ERR-i uudiste veebiväljaande artiklis, mida kajastas oma lehel ka Global Estonian. Selles artiklis keskendutakse suurpõgenemise sündmustele ja kajastatakse üldiselt põgenike kogemusi. Lisaks avatakse installatsiooni siniste õhupallide motiivi, öeldes, et need kujutavad „paadipõgenike pisaraid“ (Nael, 2022). Artikli lõpus tuleb minu hinnangul esile

oluline aspekt, kus räägitakse põgenenute saatusest. Erineva taustaga inimeste elud kujunesid erinevaks ka pärast põgenemist ning artiklis mainitakse nende edukust välismaal ja seda, kuidas põgenikud „moodustasid välismaal erinevaid Välis-Eesti organisatsioone, mis tegelesid eesti kultuuri säilitamise ja koostöös läände jäänud Eesti diplomaatidega omariikluse taastamise eest võitlemisega“ (Nael, 2022). See näitab, et väliseestlased ei ole kunagi alla andnud, mis puudutab oma kodumaaga ühenduses olemist ja katseid arendada välissuhteid Eestist eemal olles ning kinnitab narratiivi, et põgenikud, kes Eestist omal ajal lahkusid, ei ole jätnud oma riiki maha, nagu on arvatud näiteks Delfi kommentaarides.

Aastal 2020, mil toimus esimene mäluinstallatsioon, kajastati seda ka ERR-i veebiportaalis. Lisaks suurpõgenemise üldisele käsitlemisele ning varasemates artiklites esile toodud teemadele rõhutab 2020. aasta artikkel eraldi üht sisuliselt olulist aspekti: „Suurt põgenemist on nimetatud ka paadipõgenemiseks, kuna paljud läksid väikeste paatidega üle tormise mere Rootsi ja Soome. Seetõttu kutsuti põgenenuid ka paadipõgenikeks“ (Ots, 2020).

4.3 Mälestusmärgi „Ema tütreaga” analüüs

Mälestusmärk „Ema tütreaga“ on oma vormi poolest sarnasem „Puudutusega“, olles skulptuur, mis on samamoodi paigutatud kivist alusele. Mälestusmärgil „Ema tütreaga“ on aga erinevalt teisest mälestusmärgist ja mälestusinstallatsioonist teine püstitamise aeg. Nagu juba kirjeldatud, on mälestusmärk „Ema tütreaga“ püstitatud (lõplikult) 2020. aastal, mis sattus olema sotsiaalselt ja poliitiliselt pingeline aeg, kuigi mälestusmärgi pidulik avamistseremoonia oli juba 2019. aastal. Miks on oluline mainida püstitamise aega, eriti püstitamise planeerimise ja idee aega? Kuna see märgib mälestamise vajalikkuse tunde algust ehk hetke, mil suurpõgenemise sündmustega seotud mälu hakkas liikuma mälu perifeeriatest tagasi kultuurimälu aktiivsesse ja tuntavasse sfääri. Mälestusmärgi „Ema tütreaga“ püstituse idee sai alguse juba 2010. aastal ning on saanud kogukondliku algatuse, mis tähendab ka seda, et suurpõgenemine on olnud kollektiivses mälus olulisel kohal, vähemalt selle püstitamisega seotud kogukonnas. Käesolevas töös on oluline mainida, et mälestusmärk „Ema tütreaga“ sai oma algatuse kodueestlastelt, mitte väliseesti kogukonnalt, kuigi ÜEKN esindaja(d) oli(d) avamistseremoonial kohal ja mälestusmärgiga seotud.

Mälestusmärk jutustab vaatajale visuaalse narratiivi kaudu ühe perekonna loo, et vahendada kollektiivset teadmist 1944. aasta suurpõgenemise kohta. Kui mälestusmärki vaadelda,

näitab see mitte ainult lahkujate vaadet, vaid just seda, mida Eestisse jäänud nägid põgenemise hetkel, kui pereliikmed üksteisest lahutati. See teadmine väljendub mitte ainult sündmuse ajaloolises kontekstis, vaid ka emotsionaalses dilemmas: kes läks, kes jäi ja mida tähendab sunnitud lahkumine. Pronksist ema ja tütar, teineteisel käest kinni hoidmas, seismas massiivsel kivil, mis kehastab liikumist, lootust ja hirmu; lahkumise hetkel on hirm, kuid lootus elu jaoks on olemas, kui vaadata kohvrit ema käes ja mängukaru lapse käes. Kohver tähistab siin varasema elu kaasavõtmist ja selle liigutamist uude kohta, osutades ühtaegu uue elu alguse ootusele, kui ka lootusele, et lahkumine on vaid ajutine.

Mängukaru lapse käes on talle lohutuseks, midagi tuttavat oma kodust kaasa võetuna, samas ka eeldus, et tulevikus on tal võimalik sellega jälle mängida. Mängukaru toimib lapsele mälestusena kodust ja olulise markerina sellest, kui noor on kujutatud laps olnud lahkumise hetkel, et kõige olulisemana on kaasa võetud just mängukaru. Sellest väljendub, et põgenedes sai kaasa võtta vaid kõige hädapärasema ja südamelähedasema (Reiljan, 2020a). Ema pilk on suunatud tuleviku poole, merele, ehk teisisõnu on pilk suunatud lootusrikkalt Rootsi poole (Jõgis, 2020), mis kinnitab mainitud narratiivi. Lapse pilk aga on suunatud emale, otsides lohutust ja suunda. Mainitud esemed (kohver, mängukaru) loovad seega vastandusi: minevik ja tulevik, turvalisus ja mälestus, lootus ja valu. Isa puudumine tugevdab kaotuse kogemuse narratiivi ning ema ja laps on liikumas pooliku perega teadmatusse tulevikku.

Teose kompositsioon on selge ja ligipääsetav, eriti võrrelduna „Puudutusega“, mis pakub rohkem võimalusi erinevateks analüüsideks ja tõlgendusteks. Väidan, et „Ema tütreaga“ on konteksti mitte tundvale vaatajale mõistetavam kui kaks teist käesolevas töös analüüsitud mälestusmärki. Seega peegeldab „Ema tütreaga“ 1944. aasta sündmuste traagikat just emotsionaalselt ja pere tasandilt. Isa tegelaskuju on monumendilt teadlikult välja jäetud, viidates teadmata kadunuks jäämisele sõjatandril. Ka skulptor Aivar Simsoni sõnul väljendab monument ema ja tütre kujutamise kaudu perekonna purunemist sõja ja põgenemise keerises ning ema rasket otsust jätkata lapse päästmise nimel üksinda (Jõgis, 2020).

Aidi Vallik on kirjutanud mälestusmärgi alusel luuletuse, mis süvendab arusaama ajaloosündmuse emotsionaalsest tähendusest:

„Mis saab küll nendest, kes läevad?

Ja mis saab sellest, kes jääb?

All sõjatormise taeva kuidas hoida kinni veel käest?

Huulil on armsate nimed, merevesi ja kodude tuhk.

Valus jäämine. Valus minek.

Rannal tormilainete uhk.”

Luuletus võtab kokku suurpõgenemisega kaasnenud hingevalu nii lahkujate kui ka mahajääjate vaatepunktist (Jõgis, 2020; Reiljan, 2020a). Luuletuse sõnad ja kompositsioon loovad mõtlemapaneva terviku, mis kannab edasi sõnumit vabaduseiha tugevusest ja kodumaa kaotuse valust. Mälestusmärk kombineerib isikliku ja rahvusliku ajaloo: luuletus („Mis saab küll nendest, kes läevad ...“) mõtestab nii mahajääjate kui ka lahkujate valu. Luuletus kivil ja skulptuuri narratiiv ühendavad mitme põlvkonna teadmised suurpõgenemise traumast ja kaotusest. Selle kaudu toimib monument mälu kollektiivina (Tamm & Halla, 2008), mis seob mälestuse konkreetse kohaga (Puisse rand) ja ajaloo sündmusega. Tegu on „mälu paigaga“ (*lieu de mémoire*, Nora, 1984), mis kristalliseerib mälestuse füüsilisse ruumi ja võimaldab ühiselt jagatud ajaloonarratiivi uuesti kogeda. Luuletuses tuleb esile ka mainitud lahkumise või jäämise valikuga seotud konflikt.

Mälestusmärk esindab eestlase perekeskset identiteeti, mis talub kannatust ja on suunatud lootusele. Monumendi vaatlemine võimaldab indiviidil suhestuda rahvusliku narratiiviga isiklikul tasandil: iseenda pereloo või kollektiivse kultuurilise kuuluvustunde kaudu. Eriti diasporaa eestlastele sümboliseerib see monument valusat katkestust, ehk hetke, mil lahkumine kodukohast muutis identiteeti pöördumatult. Monument tugevdab rahvuslikku ja perekondlikku identiteeti ajaloolise trauma kaudu.

19. septembril 2020 toimunud mälestusmärgi avamistseremoonia, milles osalesid nii riiklikud kui kohalikud institutsioonid, diasporaa esindajad ning kogukonna liikmed, oli ülesehituselt selgelt rituaalne ja rahvuslikku identiteeti kinnistav sündmus. Piiskop Salumäe õnnistus ja piibellik võrdlus tugevdasid mälestamise religioosset mõõdet. See toimib vastavalt Jan Assmanni arusaamale religioonist kui mälu kandjast, mis pakub leevendust traumale ning loob sideme jumaliku õiguse ja ajaloolise kannatuse vahel (Assmann, 2006: 31-35; 97). Lõpus pakutud sõdurisupp ja kringel löid kogukondliku ruumi, kus mälestus ühendus argisusega, muutes monumendi elavaks osaks kohalikus identiteedis ja ühismälus. Lisaks tõi see aspekt juurde toidu kultuuri ja mälu kandjana. Rituaalid dramatiseerivad mälu ja loovad ühisuse tunde (Assmann, 2006), mille kaudu monument saab oma tähendusele lisatasandeid. Nagu Salerno (2023) märgib,

võivad rituaalsed tegevused muuta mälupaiga dünaamiliseks ruumiks, kus minevik ei ole ainult tähistatud, vaid ka kehaliselt ja sotsiaalselt läbi elatud. Soovin siia kaasta ka mälestusmärgi avamise poliitilise tasandi. Monumendi katte eemaldasid riigi esindaja (justiitsminister Raivo Aeg) ja isiklikku põgenemiskogemust kandva perekonna järeltulija (Jaak Maandi), mis tähistas kogukonna ja riikliku autoriteedi ühendust mälestamise kohal. Sarnane aspekt väljendub ka „Pisarate paadi“ juures, kuna selle taustal on riiklik organisatsioon.

Mälestusmärgi avamisele Puise rannas kogunes üle 500 inimese, sh külalised Eestist ja välismaalt. Üritusel esinesid laululapsed ja peeti mälestuspalvus. See viitab sellele, et monumendi ümbrust kasutatakse mälestusürituste ja kogunemiste läbiviimiseks. (Jõgis, 2020)

Mälestusmärki „Ema tütreaga“ on kajastatud ka veebiväljaannetes, mis on pakkunud nii ülevaatlikku kui ka sügavamat vaadet mälestusmärkidele. Näiteks on seda väljendatud aastal 2020 ERR-i veebiportaalis. Selles artiklis on lisaks infole suurpõgenemise sündmuste kohta ka skulptori enda kommentaarid, mis kinnitavad seda, et pronksskulptuuril kujutatud ema ja tütar vaatavad mere poole ning et skulptuur kujutab lahkumist ja ebakindlat tulevikku (Karits, 2020). Artiklis tuuakse esile ka suurpõgenemisel hukkunud isikute arv (u 5000), mida paljudes teistes artiklites ei ole mainitud. See väljendab ka seda, et mälestusmärk on tugevalt seotud just leinaga.

ERR-is on mälestusmärki käsitletud uuesti 2022. aastal (Hepner, 2022). Artiklis tuuakse esile mälestusmärgi olemasolu ja sellega seotud üritused, rõhutades hukkunute arvu, lahkumisega seotud ohtlikkust ja hingevalu, mõnel määral on käsitletud ka mälestusmärgi tausta ja otsuste põhjendusi. Põhiliseks on nii selles kui ka teistes väljaannetes kujunenud ajaloolise konteksti kajastamine üsna detailselt ja faktipõhiselt, kuid lünklikult, kuigi viimati mainitud artiklis on informatsiooni esitatud isegi emotsionaalselt, tuues sisse tsitaadi²⁵ Eesti Memento Liidu juhatuse esimehelt Arnold Aljastelt (Hepner, 2022). Artiklis on kajastatud ka valitud asukoha olulisust ajaloolises kontekstis, öeldes, et see on olnud oluline põgenemiskoht, mida on ka minu uurimistööl analüüsis oluline silmas pidada. Lisaks käsitletakse suurpõgenemise mälestamise olulisust ning rõhutatakse vajadust selle tähistamiseks riikliku tähtpäevana. See annaks ühiskondlikule sündmusele tunnustuse ja nähtavust trauma mälestamiseks, nii nagu seda tehakse vastupanuvõitluse päeval (Hepner, 2022).

Mälestusmärgi ümber toimuvat mälestamise rituaali on kajastatud Pärnu Postimehes ka

---

²⁵ “Arvatavalt on umbes 5000 neid, kes merre jäid. Oli ju ääretult tormine sügis ja nii palju, kui olen neid kirjeldusi luganud, kuidas mindi, siis merehaiged olid kõik. Isegi need, kes olid vanad merekarud,” Arnold Aljaste (Hepner, 2022).

2023. aastal, kus on jällegi toodud esile suurpõgenemise põgenike arv ja mainitud sedagi, et paljud põgeneda üritanud eestlased kaotasid seda tehes oma elu (Paluoja, 2023). Aastal 2023 lauldi mälestusrituaali ajal Eesti hümnid, tehti aupauke, asetati pärjad, peeti kõnesid ja mälestuspalvus, millega kaasnesid jällegi riiklik, religioosne ja ühiskondlik tasand. Mälestusmärgi avamisel osalenutele pakuti suppi ja kringlit (Paluoja, 2023), mis kinnistab neid mälestamise rituaali osana.

Kui tulla tagasi 2020. aastal ilmunud artiklite juurde, on mälestusmärki kajastanud väiksemad piirkondlikud väljaanded nagu Raplamaa Sõnumid, Külauudised ja Lääne Elu. Kõigis mälestusmärki puudutavates artiklites on esile toodud info suurpõgenemise sündmuste ja põgenike arvu kohta.

Raplamaa Sõnumid on kajastanud mälestusmärgi avamist üsna pikalt, tuues esile detailsema statistika põgenike kohta, käsitledes skulptori, Seaküla Simsoni vaateid ja tausta, skulptuuri avamist ja sellel osalejaid ning luues olulise ühenduse piirkondliku ajaloo. Lisaks kajastati artilis tugevalt emotsionaalseid tundeid. Toon mõned näited tsitaatidena: „Inimesed olid sundseisus, sest jäämine oleks tähendanud langemist okupatsioonivõimude kätte. Ajad olid julmad – seda tõdeti sel laupäeval korduvalt.”; „Läänemerel möllasid aastaajale kohased tormid. Mere ületamine mootorpaadi või -kaatriga oli erakordselt riskantne.”; „Lootus oli jõuda üle Läänemere vabasse maailma, ennekõike Rootsi” (Jõgis, 2020). Eelnevatest tsitaatidest paistab mulle kõige rohkem välja tugev ja emotsioonirikas sõnastus, mis loob lugejas peaaegu eepilise tunnetuse, enne kui ta järgmise lausega artikli tavapärasesse keelde tagasi tuuakse. Näiteks kohe pärast viimasena esitatud tsitaati jätkab artikli autor: „Valitsus kogunes Läänemaale Puise randa Põgari külla ning ootas evakueerimiseks lubatud kiirkaatrit Rootsist. Just Põgari külas peeti ka viimane valitsuse istung” (Jõgis, 2020). Artikli toon muutub täiesti. Selline taktika äratav lugejas huvi ja emotsiooni ning samal ajal saavutab vajaliku informatsiooni edasiandmise.

Mälestusmärgi avamist on kajastatud ka Külauudistes, kus lisaks eelnevalt mainitud aspektidele tuuakse esile üks sisuliselt oluline tähelepanek. Artiklis mainitakse, et väliseestlaskonnas on suurpõgenemise mälestuspäevi peetud juba seitsekümmend aastat, kuid kodumaal on seda avalikult tehtud alles viimastel aastakümnetel (Saard, 2020b). Artiklis tuuakse välja väga huvitav tsitaat Arnold Aljastelt: „Simsoni idee paigutada kivile „Ema tütreaga” on sümbolina tugev ja ideoloogiliselt neutraalne sõnum” (Saard, 2020b). Kuigi üldises plaanis võib see olla tõsi, siis selle töö raames ei vaatle ma mälestusmärgi ühtegi osa neutraalsena: kõigil valikutel on tähendus. Sama autor kirjutas enne mälestusmärgi avamist (nädal aega enne mainitud

artiklit) teisegi loo, mis on esimesega võrreldes pigem ülevaatlik ning toob muu hulgas välja ka annetuste jaoks lisatud Memento Liidu pangakonto andmed (Saard, 2020a).

Lääne Elus on mälestusmärgist kirjutanud kaks sisukat artiklit Kaire Reiljan, esimese 30. mail 2020 ja teise 21. septembril 2020. Esimene neist keskendub mälestusmärgi ja selle autori kirjeldamisele ning on üsna lühike, kuna artikkel on avaldatud enne mälestusmärgi täielikku valmimist. Teine artikkel on põhjalikum ning vaatleb lisaks mälestusmärgi autorile ja selle kirjeldusele mälestusmärgi tähenduslikku tausta. Kuigi artiklid ei sisalda otseseid hinnanguid selle kohta, kas inimesed peavad neid teadmisi heaks või halvaks, viitavad nad mälestusmärgi avamistseremoonial peetud kõnedele ning eriti rõhub hilisem artikkel kogukondlikule tundele ja meenutamise olulisusele. Samas artiklis on esile toodud väga oluline aspekt, nimelt see, et avamiskõnes lausus piiskop Salumäe, et mälestamise päeval mõtlevad nad neile 80 000 *kaasmaalasele*, kes 1944. aasta septembris *pidid põgenema* ning oma kodud ja kodumaa maha jätma (Reiljan, 2020a). Sellest tuleb olulisena esile suurpõgenemise ümber ringleva diskursuse vastuolu. Nagu juba mainitud, on palju vastandlikke arusaamu sellest, kes ja kas on pidanud lahkuma ning ka sellest, kas lahkunuid peetakse kaasmaalasteks või mitte.

4.4 Võrdlev analüüs

Analüüsitud kolm mälestusmärki esindavad ka kolme tasandit, millelt mälestusmärkide ja mälestamise algatus pärineb: „Puudutuse“ algatas välisest kogukond, „Pisarate paat“ sai alguse riiklikult tasandilt, ja „Ema tütreaga“ loomise initsiatiiv tuli kodueesti kogukonnalt. Erinevatest kogukondadest pärinevatena on mälestusmärkide motiivid küll erinevad, kuid neis väljenduv narratiiv on sarnane. On kolm erinevat mälupaika, mis on kõik olnud kohad, kust eestlased on suurpõgenemise ajal põgenenud.

Rääkides mälestusmärkide visuaalsest poolest, on „Puudutus“ minimalistlik, kuid võimas figurene kujund, kus kokkupuutuvad käed edastavad nii ühenduse kui ka eraldatuse ideed. Käte metallist struktuur ja voolav tekstuur viitavad ajale, veele ja saatusele. Skulptuuri formaat kutsub osalema, vahetu ligipääsetavus lubab kehalist kogemust. „Pisarate paat“ on tugeva visuaalse narratiiviga installatsioon, mille liikuvus ja vahetatav asukoht muudavad selle formaadi dünaamiliseks. Portreed purjel ja paadi kujundus loovad tugeva visuaalse väljunduse, mis on arusaadav ka ilma verbaalse selgituseta. Kujundi esteetika toetub rahvusvahelisele mälestuskunsti

visuaalkeelele. „Ema tütreaga“ on klassikalisem pronkskuju, mis visuaalselt töötab läbi realistliku ja südamliku kehakeele. Pilgud, hoiakud ja detailid (kohver, mängukaru) loovad emotsionaalse sideme vaataja ja kujutatud ajaloo vahel. Skulptuuri paiknemine looduslikus ruumis (rannal) tugevdab seost põgenemise tegeliku alguspaigaga.

„Puudutus“ kujundab identiteeti kehastatud puudutuse, ühtsuse ja lahkumise piiri kaudu. Kaks mälukogukonda, lahkujad ja jääjad, on ühendatud ühise trauma kaudu, kuid eraldatud eluteedega. Skulptuur ühendab diasporaa ja kodueestlaste kogukonda mälu kaudu, luues ka ühist rahvusidentiteeti. Käed kohtuvad, kuid ei ühine täielikult, mis viitab sellele, et kuigi nad on sarnased, on nad siiski eraldatud. Seda kinnitavad ka käte samasugune vorm, värv ja materjal. „Pisarate paat“ omakorda kujundab identiteeti visuaalselt, kus iga pisarakujuline portree kujutab indiviidi, ent koos moodustavad nad ühtse narratiivi. Mälestusinstallatsioon avab võimaluse mõelda eestlusest mitme näo ja loo kogumina, avatud identiteedina, mis on dünaamiline ja ajas muutuv. „Ema tütreaga“ rõhutab aga rahvuslikku ja perekondlikku identiteeti. Isa puudumine tähistab sõjakaotusi ja perekondade purunemist, ema ja tütre ühtehoidmine samas püsimist ja kestmist. See peegeldab identiteeti kui moraalset ja kohustuslikku sidet tulevaste põlvkondadega.

„Puudutus“ esindab diasporaa kollektiivset mälu, sidudes autori oma kogemuse üldistatud mälu ja rahvusliku traumaga. Kätemotiiv toimib kui mälukollektiivide kohtumispaik, mis teeb temast omakorda ka mälupaiga. See pakub võimalust jagada kogemust ühise narratiivi kaudu. „Pisarate paat“ omakorda rõhutab visuaalse mälestuse kollektiivsust, tehes suurpõgenemise kogemuse rohkem nähtavaks ning tuues tähelepanu ka pagulaste lugudele ja kogemusele. Mälestusinstallatsioon avab kollektiivset mälu visuaalsest perspektiivist, sidudes üksiklugusid suuremasse ajaloomällu. See esindab eriti diasporaa ja kodueestlaste leina, traumaatilist kogemust ja lahkumise narratiivi. „Ema tütreaga“ seejuures kehastab mälu perekondlikul ja rahvuslikul tasandil. Monument viitab nii konkreetsele isiklikule loole, aga ka üldisele mälukollektiivile, milles valusad otsused ja perekondade lagunemine kujutavad endast jagatud kogemust. Luuletus kiviplaadil töötab siduva mälestusmehhanismina.

„Puudutus“ rõhutab rituaali kogukondliku kogunemise, koorilaulu ja religioosse õnnistuse kaudu. Avamistseremoonia oli mitmekihiline, ühendades diasporaa ja kodueesti kõnelejad, poliitikud ja rahva. Rituaal kinnistas mälestusmärgi identiteediloome tööriistana. „Pisarate paadil“ on ajutise ja liikuvana korduv rituaalne potentsiaal. See võib uuesti ilmnedagi eri paikades ja lisaks ka mälestuspäevadel. Rituaali aspekt väljendub ka selles, et monumendile on võimalik füüsiliselt

läheneda, teisisõnu saab seda puudutada, temaga suhestuda, temasse „siseneda“, mis teeb mälu aktiveerumisest kehalise kogemuse. Mälestusmärgi „Ema tütre“ rituaalsus avaldub selgelt avamistseremoonias, mis hõlmas vaimuliku õnnistust, kohalike kogukondade esindatust, toidu jagamist ja laulmist. Kõik mainitu loob tugeva sideme mineviku ja tänapäeva kogukondliku identiteedi vahel. Antud mälestusmärk on sügavalt seotud oma asukohaga kui sündmuse toimumispaiga ja mäluaigaga. Rituaalsed ja religioossed praktikad tulevad kogukonda ühendavate aspektidena esile ka diasporaa kogukondade sees. Nagu varem mainitud, peetakse diasporaades ka pühapäevakoole, mis viitab ühtlasi sellele, et usul ja religioonil on kogukonna hoidmisel oluline roll²⁶. Rituaal ja religioon on mälestusmärke siduv ning ka kogukonda siduv aspekt, mis, nagu viitab ka Jan Assmann, teeb sellest olulise mälu kandja. Kuigi „Pisarate paadi“ puhul ei saa rääkida otse religioosest tasandist, tuleb tema korduvuses siiski esile rituaalne aspekt.

Rääkides mälestusmärkidega hõlmatud tasanditest, ilmneb, et nii „Puudutuse“ kui ka „Pisarate paadi“ puhul on tuvastatav poliitiline tasand. Kolmas mälestusmärk, „Ema ja tütar“, eristub kahest eelnevast mitte üksnes püstitamise ajastuse, vaid ka selle loomise aluseks olnud motivatsiooni poolest: erinevalt teistest ei olnud „Ema ja tütre“ loomine seotud viimastel aastatel ilmnunud poliitilise ebastabiilsusega. Pigem on „Ema ja tütar“ tekkinud poliitilisest vaikusest, mis on andnud ruumi vaikseks mälestamiseks pikema aja jooksul.

Kõik kolm mälestusmärki töötavad eri tasanditel, kuid jagavad ühiseid jooni. Nad on sillad diasporaa ja kodueesti vahel, materiaalsed mäluaigad, mis loovad kujutluspildi katkestatud, kuid siiski ühendatud rahvuslikust identiteedist. Kui „Puudutus“ on emotsionaalselt intiimne ja kehastatud puudutus ning „Pisarate paat“ on visuaalselt plahvatuslik kollektiivse mälu artefakt, siis „Ema tütre“ esindab ajaloolist ja perekondlikku järjepidevust.

Vaatlen eraldi veel vaid mälestusmärke „Puudutus“ ja „Pisarate paat“, kuna mõlemad on toimunud uue mäluaigana suurpõgenemise 80. aastapäeval. Kuigi „Pisarate paati“ on eksponeeritud ka eelnevatel aastatel, on seda tehtud erinevates kohtades ning igas uues kohas püstitatuna saab ta uueks ja muudetud mäluaigaks. Mälestusmärgid „Puudutus“ ja „Pisarate paat“ esindavad mõlemad eesti diasporaa kollektiivset mälu ja vaatepunkte, kuid väljendavad neid erinevate kunstiliste ja semiootiliste vahenditega. „Puudutus“ kehastab kodueestlaste ja diasporaa kogukondade jagatud igatsust, kuuluvustunnet ja peresid siduvat kollektiivset mälu, tuues esile emotsionaalse sideme lahkumise ja jäämise vahel. Mälestusmärk loob mäluaiga, kus lahkujate ja

---

²⁶ Mis on ka mõnedes kodueesti kogukonna gruppides tõsi.

mahajääjate vahelist sidet on väljendatud kahe kokku puutuva käe kaudu, millega rõhutatakse jagatud kuuluvust ja ühisosa ka lahusoleku tingimustes. Käte asend, materjalide valik ja skulptuuri voolav struktuur loovad füüsilise ruumi, mis on suunatud nii intiimsele mälestamisele kui ka rahvusliku ühtsuse tunnetamisele.

„Pisarate paat“ kujutab diasporaa mälu liikumisena, kaotusena ja püüdena ajaloolist identiteeti säilitada. Ta loob mälupaiga, kus visuaalsed elemendid ehk pisarakujulised portreed, lainekujuline muster ja liikuvad joonelemendid viivad vaataja emotsionaalsele rännakule. See mälestusmärk ei keskendu staatilisele koosolemise hetkele, vaid liikumisele, lahkumisele ja mälu voolavale iseloomule, rõhutades diasporaa hajusust ja jätkuvat sidet kodumaaga. Mõlemad mälestusmärgid, kuigi erineva vormi ja semiootilise ülesehitusega, loovad ruumilise ja sümboolse paiga, kus mälestamine muutub aktiivseks kogemuseks. Nende kaudu kehtestatakse mitte ainult ajalugu mäletav, vaid ka tänapäevast kuuluvust ja identiteeti taastotev mälumaastik. Lisaks on mälestusmärkidel laiem funktsioon: nad toimivad ka isiklike leinapaikadena, eriti neile, kelle pereliikmed jäid teadmata kadunuks või maeti kodust kaugemale (Petersoo & Tamm, 2008: 67), ühendades isikliku ja kollektiivse mälu. „Puudutus“ loob eelkõige kehalise ja emotsionaalse mälupaiga, keskendudes lahkumise ja jäämise traagikale, samas kui „Pisarate paat“ avab ruumilise ja narratiivse mälestuskihi, viies vaataja teekonnale, mis ühendab individuaalsed lood diasporaa kollektiivse kogemusega.

4.5 Järeldused

Traditsioonilised memoriaalid kalduvad rõhutama riiklikku ühtsust ja rahvuslikku narratiivi (Petersoo & Tamm, 2008: 67), mille olemus sõltub tihti ka poliitilisest olukorrast ja sellest, mida meedia rõhutab. Sõjateemalised mälestusmärgid ehk sõjamemoriaalid tähistavad tihti rahvuse au ja leina (samas, 66), seega nad püstitatakse tihti sellisel ajal, kui au või lein on sündmustest hiljuti põhjustatud või kui nendeks antakse uuesti põhjust. Nagu siinsetest mälestusmärkide kirjeldustest selgub, oli „Ema tütreaga“ pikemalt plaanitud ja pigem individuaalne projekt, samas kui „Puudutus“ ja „Pisarate paat“ peegeldavad suuremas pildis ühiskonna soovi mälestada ja mitte unustada suurpõgenemise tragöödiat.

Tuleb mainida, et mälestusmärk „Ema tütreaga“ ja „Pisarate paat“ on valminud ja/või püstitatud koroonaviirusega seotud piirangute ajal, aga „Puudutus”²⁷ püstitati Vene-Ukraina sõjast tingitud ebastabiilsel ajal, mille tõttu on suurpõgenemise teema taas esile kerkinud, toimides ajaloolise paralleelina. Eesti avalikus mälus defineeritakse Nõukogude okupatsiooni eelkõige vastupanu ja kannatuste kaudu, katkestusena kahe iseseisvusperioodi vahel (Kõresaar, 2005). Praeguste sündmuste taustal, kus Venemaa jätkab Teise maailmasõja narratiivide instrumentaliseerimist, on ajalooline trauma saanud taas kollektiivse identiteedi oluliseks osaks nii Eestis kui ka diasporaas (Telve, 2025: 4). Peaminister Kaja Kallas tugevdas seda narratiivi Time Magazine’ile 2022. aastal antud intervjuus, käsitledes Venemaad järjepideva ohuna ja kinnistades ajaloolise kogemuse tähendust tänapäeva poliitilises olukorras. Kallase sõnavõtt kõnetas eriti neid, kelle perekonnalugu on seotud Teise maailmasõja põgenemislainega, ühendades ajaloo ja kaasaegse kogukondliku mobilisatsiooni (Telve, 2025: 4 kaudu).

Ukraina sõda on olnud valus meeldetuletus ajaloolistest vapustustest ja eksistentsiaalsest ohust, eriti vanemale põlvkonnale, kes põgenesid Eestist 1940. aastal. Nende kollektiivne mälu on tihedalt seotud Eesti pikaajalise iseseisvusvõitluse ja okupatsioonikogemustega ning praegused geopoliitilised pinged peegeldavad sarnaselt neid ohte, millega seisid silmitsi varasemad põlvkonnad. Samas jagavad ka viimase 30 aasta jooksul Eestist lahkunud samu hirme ja muresid, mis olid iseloomulikud Teise maailmasõja pagulastele, eeskätt muret kodumaa tuleviku pärast ning tunnet, et oma kogukonda ei ole võimalik distantsilt piisavalt kaitsta ja toetada (Telve, 2025: 12).

Nende mälestusmärkide eesmärk on ka *mälumaastiku* või mäluruumi sümboolne (ja füüsiline) hõivamine (Petersoo & Tamm, 2008: 22) ning selle abil riikliku ühtsuse ja vastuoludeta rahvusliku narratiivi rõhutamine (samas, 67). Mälestusmärgid, sõjamemoriaalid ning eriti sellesse uurimistöösse valitud objektid on kultuurilised meeldetuletused sellest, kuidas minevik on seotud olevikuga (samas, 68). Kõigi nende kolme mälestusmärgi puhul on tegu mineviku narratiivide visualiseerimisega (samas, 75): kasutades teema korduvaid motiive ja hõlmates ajaloolisi elemente, loovad mälestusmärgid *mälestuskujundi*²⁸.

Kõik kolm mälestusmärki kannavad tähendust ja mälu ruumiliselt ning omavahel seondudes jutustavad nad mälulugu. Seaksin mälestusmärgid narratiivselt üksteisega kokku, alustades ja lõpetades mälestusmärgiga „Puudutus“. Vaadeldes suurpõgenemise mälestamisega

---

²⁷ See kehtib ka „Pisarate paadi” hilisemate versioonide kohta.

²⁸ Visuaal, mis oma omaduste abil/tõttu kommunikeerub mäluga. Eng. *Mnemonic image. Origin. ars memoriae* (Lachmann, 1997: 15)

seotud mälulugu, korduvad seal narratiivid lahkumisest, merest ja perede lahutamisest. Kui vaadelda mälulugu mälestusmärkide motiivide põhjal, algab see perede lahutamisest, nende viimastest puudutustest, mida representeerib ka mälestusmärk „Puudutus“. „Ema tütreaga“ visualiseerib Eestisse jäänute viimast mälupilti enne, kui nende pered kaovad paatidesse, mida visualiseerib omakorda „Pisarate paat“ oma motiivistikuga. Samas ei pea mälestusmärki „Ema tütreaga“ nägema ainult Eestisse jäänute vaatenurgast, sest see visualiseerib ka seda, mida lahkunud on näinud enda ümber rannas, seda muidugi emotsionaalsel ja perekondlikul tasandil.

Mäluloo järgmine visuaal, „Pisarate paat“, tähistab neid paate, millele lahkunud pered jõudsid ning visualiseerib lihtsustatud motiivina ka seda, mida nägid kaldale jäänud. Pisarad, mida on installatsioonis kujutatud õhupallidega, kõigepealt füüsiliselt ja hiljem paadi purjel näidatud portreedega, kujutavad emotsioone, mida põgenejad paatidel tundsid. Samas võivad need viidata ka leinale, mida tundsid nii põgenejad kui ka need, kes ei jõudnud paatidele või nendelt põgeneda. Lõpetuseks jõuab mälulugu ringiga taas mälestusmärgi „Puudutus“ juurde, kuid nüüd saab see uue tähenduse: kui algselt sümboliseerisid käed põgenejate ja Eestisse jäänud hõimlaste viimast puudutust, siis nüüd kannavad käed puudutust põgenenute ja neid uues riigis vastu võtnud inimeste ja kogukondade, nende hulgas juba varasema väljarändelaine tagajärjel kujunenud eesti diasporaade vahel (Link, 2024).

Suurpõgenemise mälestusmärgid Eestis väljendavad nii kodueestlaste kui ka diasporaa eestlaste mälu ja identiteeti. Mälestusmärkide ja mälestusinstallatsiooniga luuakse ühine mälupaik, kuhu tulla ja kus mälestada ühist traagilist kogemust, mis tugevdab sidusust kogukondade vahel ja kinnistab kuuluvustunnet eesti kultuuriga ka välismaal olles. Seega toimivad mälestusmärgid aktiivsete sidususe, ühiskondlikkuse ja kogukonna tunde kandjatena, ühendades eri põlvkondi ja rühmi rituaalide ja tseremooniate kaudu ning luues ühist identiteeti. Neid mälupaiku ei kujutata pelgalt ajalooliste sündmuste markeerijatena, vaid just ühismälu loojatena, mis seovad mineviku ja oleviku mälupaigaga, mis kinnistab mälu nii ruumiliselt kui ka ajaliselt. Diasporaa kogukonnad kasutavad mälestusmärke, et kinnistada oma osa ja nähtavust Eesti rahvuslikus narratiivis, seostades oma kuuluvustunnet ka mälu abil. Mäletamine ja mälestamine põimuvad, näidates seda, kuidas minevikukogemused mõjutavad tänapäeva kultuuri ja igapäevaelu lisaks sellele, kuidas oma identiteeti kujundatakse.

Mälestusmärgid aitavad säilitada mälu aktiivsena eesti kultuuris, mis on tänapäeval hargmaine ja ka pidevalt muutuv oma kultuuriliste tingimuste tõttu. Mälestusmärgid ei täida siin

üksnes ajaloolise meenutamise funktsiooni, vaid loovad ka tähenduslikke ehk mälupaiku, mis võivad sobiva asukoha korral kujuneda tseremooniate keskpunktiks, muutes passiivse „representatsioonilise ruumi“ aktiivseks ideoloogiliseks väljenduspaigaks (Osborne, 2001: 23). Seejuures on paikadel oluline osa kollektiivse mälu kujundamisel ja säilitamisel, sidudes nii ruumilist kui ka kultuurilist tähendusloomet. „Paikade identiteet on tihedalt seotud nendele omistatud lugudega, sellega, kuidas neid lugusid jutustatakse ning milline ajalugu lõpuks domineerima jääb“ (Massey, 1995).

Mälestuspaikade eesmärk on „siduda kollektiivne mäletamine tugevalt kontsentreeritud, fikseeritud ja käegakatsutavate paikadega“ (Osborne, 2001: 25). Sellised paigad on diasporaa identiteedi kujunemisel ja säilitamisel võtmetähtsusega. Diasporaa eestlaste identiteedi keskseks osaks on nende seos Eestiga, riigiga, mille nad olid sunnitud maha jätma, ent mille kultuurilist ja rahvuslikku sidet nad on sihikindlalt alal hoidnud. Diasporaa eestlased eri riikides kehastavad neid, kes küll põgenesid, kuid säilitasid kuuluvustunde Eestiga ja esindavad selle identiteeti. Suurpõgenemise mälu ühendab diasporaa ja kodueesti kogukondi, kuid mälukogemused ja kuuluvustunded kujunevad erinevalt, sõltudes konkreetsetest ajaloolistest, geograafilistest ja põlvkondlikest kogemustest.

Kuulumine eestluse rahvuslikku, kultuurilisse ja ideoloogilisse kogukonda on väliseestlase identiteedis kesksel kohal. Nagu varasematest uuringutest on ilmnenu, peavad paljud globaalsed eestlased end eestlasteks ka siis, kui nende keeleoskus on piiratud, nagu leidsin oma küsitluse tulemusena ka bakalaureusetöös (Shahmardan, 2023). Samas võivad nad kogeda eraldatust või tagasilükkamist kodueestlaste poolt just keelebarjääri tõttu, mis takistab identiteedi jagamist ja kogemuste mõtestatud vahetust. See viitab kultuurilise ja sotsiaalse integratsiooni keerukusele ning rõhutab pideva kultuurilise dialoogi vajalikkust. Kui kultuuri hoidmine katkeb või kaotab oma tähtsuse, võib tema kuuluvustunne nõrgeneda ja identiteet muutuda killustatuks (Cooley, 1922 (1902): 92-93).

Tänapäeval on rahvusesse kuulumine tihedalt seotud väärtuste, kohustuste ja ajaloomälega ning paljud eri aegade vaidlused Eesti ühiskonnas keerlevad just ajaloomälu ümber (Kaljundi, 2020). See on ühtaegu tugeva kuuluvustunde allikas ja moraalse vastutuse kandja. Rahvuslikud narratiivid esitavad inimes(t)ele eksistentsiaalseid küsimusi: „Kuhu ma kuulun? Mis on minu kohustus? Kuidas vältida eelmiste põlvkondade vigade kordamist?“ (Telve, 2025: 13). Nendes

küsimustes peitubki diasporaa identiteedi tuum ehk soov olla osa millestki suuremast, isegi kui see paikneb teisel pool geograafilisi ehk ruumilisi ja ajalisi piire.

Töö alguses seadsin uurimusküsimusteks järgmised kaks küsimust: 1. Kelle kollektiivset mälu peegeldavad Eestis 1944. aasta suurpõgenemise mälestamisele loodud mälestusmärgid ning kuidas on seda mälestusmärkide kontekstis väljendatud? ja 2. Kuidas need mälestusmärgid loovad tähenduslikke mälupaiku diasporaa ja kodueestlaste ühismälu kujundamisel?

Seega võib tehtud töö põhjal vastused esitatud küsimustele võtta järgnevalt kokku. Mälestusmärke saab vaadelda diasporaa kogukondade ja kodueestlaste (olenedes mälestusmärgist) püüdena kujundada oma identiteeti mälestusmärkide kaudu. Sõltuvalt sellest, missuguseid aspekte mälestusmärgis kujutatakse, luuakse selle abil narratiive, mis kannavad edasi teatud grupiidentiteeti. Mälestusmärgid väljendavad ka diasporaa eestlaste soovi määratleda end aktiivsete mäluhoidjatena, sidudes oma loo ja kuuluvuse Eesti rahvusliku narratiiviga. Seda on näha näiteks „Puudutuse“ puhul, kuna selle rahastaja on olnud väliseestlaste suurim kogukondlik organisatsioon.

Mälestusmärkide püstitamise ning nendega seotud visuaalide, sümbolite ja motiivide (nt käed, paadid, ema, laps) kaudu püütakse kinnistada mälu ajas ja ruumis ning suurendada selle tähtsust ja tähendust kultuuris. Lisaks mõjutab see identiteedi, eriti rahvusidentiteedi ning kuuluvuse tunnetust eesti kultuuris. Seega ilmnevad mäletamine ja mälestamine ühiselt põimunud protsessina. Mälestusmärgid ei loo ainult ajaloosündmuste kujutisi, vaid elavat ja tänapäevast mälu. Seega toimivad nad nii mälestamise kujunditena kui ka puhtalt mälukandjatena. Rituaalid, tseremooniad ning nende kontekstis mälestamine isiklikul ja kollektiivsel tasandil on mälestusmärkide juures põimunud ning võimaldavad diasporaa- ja kodueestlastel jagada ühiseid ajaloolisi narratiive. Mälestusmärkide püstitamise tõus ning suurpõgenemise mälestamise buum peegeldavad vajadust säilitada hargmaises ja pidevalt muutuv kultuurikontekstis mälu aktiivsena. Kui siduda mälu ruumiga ja luua mälupaiku, on see kõige efektiivsem viis mälu aktiivsena hoida.

Mälestusmärgid peegeldavad hargmaist²⁹ mälu. Siinses töös tehtud analüüsi põhjal olen jõudnud järeldusele, et kuigi suurpõgenemise ajal on mälu erinevate kogemuste tõttu jaotunud kahte mälukollektiivi (põgenenud vs jäänud; hiljem: diasporaa eestlane vs kodueestlane),

---

²⁹Eng. *transnational*.

peegeldavad selles töös uuritud mälupaigad neid³⁰ mõlemaid. Seda kinnitab asjaolu, et üheski käsitletud mälestusmärgis ega nendega seotud rituaalides ja analüüsitud aspektides (visuaal, meedia kajastus, üldine kujundus) ei ole esinenud katseid neid kahte mälukollektiivi eristada, kuigi erinevused selgelt eksisteerivad. Ka analüüsitud meedia põhjal on näha, et pigem on just püütud peegeldada ühtset mälu, mis kaasab nii diasporaa eestlasi kui ka kodueestlasi. See avaldub ka mälestusrituaalidel ja avatsereemooniatel osalejate ning kõnelejate kaudu. Nii „Puudutuse“ kui ka „Ema tütreaga“ puhul on kaasatud nii kodueestlasi kui ka diasporaa eestlasi, eriti avamisprotsessi käigus, kuigi esimese algatas diasporaa kogukond ning teise kodueesti kogukond. Mälestusinstallatsioon seisab selles aspektis eelnevast kahest natuke eraldi, kuna minu analüüsi põhjal esindab ta pigem riiklikku, mitte ühegi konkreetse rühma mälu peegeldust, mis teeb temast ka tugeva rahvusidentiteedi kandja ning tõhusa vahendi suurpõgenemise teemalise teadlikkuse tõstmisel. Seega saab öelda, et nii suurpõgenemise 80. aastapäevaks kui ka varem püstitatud mälestusmärgid Eestis väljendavad nii kodueestlaste kui ka diasporaa eestlaste mälukollektiivide kogemusi nii visuaalsel või kujundlikul, sotsiaalsel või meedialisel, rituaalsel ja ajaloolisel viisil.

Mälestusmärkide kaudu esindatud erinevad vaatepunktid ja mäletamise viisid, minevikukogemus ja vajadus säilitada ühisidentiteet on omavahel põimunud. See kinnitab, et nii Eesti kui ka Eesti diasporaa mälu on hargmaine ja avatud mitmesugustele tõlgendustele, mis teeb antud mälupaikadest hargmaised mälupaigad (Eng. *transnational sites of memory*), mille kaudu religiooni, ideoloogia, rahvuse ja soo asemel kujuneb keskseks mäletamisviisiks kultuuriline mäletamine ehk kultuurimälu (Erll, 2005: 2). Mälestusmärgid loovad ja kinnistavad ühist mälupaika diasporaa ja kodueesti kogukondade jaoks ning toimivad hargmaisuse tingimustes ühismälu ankrutena, võimaldades luua sidusust mitte ainult mälus, vaid ka kogukondade vahel. Need mälupaigad ühendavad erinevaid põlvkondi ja geograafiliselt lahutatud gruppe, kinnitades kuuluvustunnet eesti kultuuri ja ajaloo kaudu.

---

³⁰ mälestusmärgid.

5. Kokkuvõte

Magistritöös uuritakse kahte suurpõgenemise mälestusmärki, „Puudutus” ja „Ema tütreaga”, mis on püstitatud Eestis erinevatel aegadel, ja ühte mälestusinstallatsiooni nimega „Pisarate paat”. Uurimus lähtub kultuurimälu, diasporaauuringute ja identiteediteooria vaatenurgast ning selle keskmes on küsimused, kelle kollektiivset mälu need mäluaigad esindavad ning kuidas nad mõjutavad rahvuslikku identiteeti ja kuuluvustunnet nii Eesti diasporaa kui ka kodueestlaste hulgas. Töö tõstab esile, kuidas traumaatilisi ajalookogemusi, nagu 1944. aasta suurpõgenemine, tähistatakse ruumis ning kuidas need tähistused kujundavad kollektiivset mälu, rahvuslikku identiteeti ja kogukondlikkust.

Töö teoreetiline raamistik ühendab kultuurisemiootika, ajaloomälu ja diasporaa identiteedi käsitlused, andes mitmekülgse aluse mälestusmärkide analüüsiks, mille kaudu leida seda, kuidas luuakse ja kinnistatakse narratiivseid struktuure rahvuslikust ajaloost. Kollektiivse ja kultuurimälu kaudu konstrueeritakse mitte ainult ühiseid identiteete ja ajaloomälu arusaamu, vaid ka ruumilisi tähendusi, mille kaudu minevikusündmused muutuvad elavaks ja dünaamiliseks olevikus. Samal ajal toimivad mälestusmärgid kultuurilise mälu kinnistajatena ruumis, tehes neist mäluaiga. Käesolevas töös väidan, et erinevad mälu kollektiivid, nimelt diasporaa ja kodueestlased, samuti ka põgusalt käsitletud riiklik mälu tasand, on kujundanud ühise jagatud mälu ruumi.

Analüüsi keskmes on kolm mälestusmärki („Puudutus“, „Pisarate paat“ ja „Ema tütreaga“), mida analüüsin esmalt eraldi ja siis võrdlevalt, et leida uurimisküsimustele vastused. Kõik valitud mälestusmärgid toovad esile erinevaid mäluaiga väljendusi, erilaadseid lähtekohti ja väljendusvahendeid, kuid kõiki ühendab püüdlus luua tähenduslik mäluaik. Käesolevas töös rõhutan ka, et mälestusmärkide avatseremooniad ning nendega seotud rituaalsed praktikad, nt religioosne õnnistamine ja laulutraditsioonid on olulisel kohal rahvusliku ühtsustunde ja ajaloomälu kinnistamisel. Rituaalid dramatiseerivad mälu ja võimaldavad osalejatel kogeda füüsilise kogemuse ja ühiskondliku tegevuse kaudu ajaloomälu ühtekuuluvust.

Lisaks on käesoleva töö alguses püstitatud järgmine küsimus: kelle hääl on mälestusmärkides tegelikult kuulda? Ehk, kelle kollektiivset mälu peegeldavad suurpõgenemise mälestusmärgid ning kuidas on seda mälestusmärkide kontekstis väljendatud? Käesolevas töös käsitlen ka küsimust, kuidas need mälestusmärgid loovad tähenduslikke mäluaiku diasporaa ja kodueestlaste ühismälu kujundamisel.

Tulemustes tuvastan, et mälestusmärgid peegeldavad sageli hargmaist mälu, kus (lääne) diasporaa vaatepunkt põimub kodueesti omaga. Samuti peegeldavad mälestusmärgid ka pagulusega kaasnevat leina ja traumasid, mis on üldises mälu kultuuris ja suurpõgenemise mälestamises varju jäänud. Seega mälestusmärkide võime esile kutsuda emotsioone, kollektiivset mälu ja tugevat kogukonnatunnet eriti ruumilise kohalolu kaudu, seob minevikku ja olevikku füüsilises keskkonnas. Tööst selgub, et suurpõgenemise mälestusmärgid Eestis ei täida üksnes ajaloo tähistamise funktsiooni, vaid on aktiivsed osalised kultuurimälu ja identiteediloome protsessides. Need toimivad ühtaegu mälu kandjate, identiteedi markerite ja kogukondliku dialoogi algatajatena. Monumentide kaudu ei mälestata mitte ainult minevikku, vaid kujundatakse ka tulevikku, nii kodu- kui ka väliseestlaste hulgas.

Magistritöö tulemused tekitavad rohkem küsimusi, kui pakuvad vastuseid. Teemat edasi uurides võiks rakendada rohkem sotsiaalmeedia diskursuse analüüsi ning vaadelda suurpõgenemise ja selle mälestamise ümber kujunenud arvamusi. Suurpõgenemises migreerunud eestlased ja nende järeltulijad hoiavad endas tugevalt eesti identiteeti ega soovi seda muuta ning neid on ka selles töös käsitletud mälestusmärgi püstituse algatajatena. Edasi minnes tasuks uurida sügavamalt seoseid eesti identiteedi kujunemise ja traumade vahel. Eri põlvkonnad suhestuvad kollektiivse mälu erinevalt, kuid samas aktiivselt, nad tõlgendavad ja kujundavad seda ümber vastavalt oma arusaamadele minevikust ja ootustele tuleviku suhtes. Ka suurpõgenemise mälestuseks püstitatud mälestusmärgid väljendavad diasporaa eri põlvkondade kollektiivset mälu ja vaatepunkte, tuues esile nii lahkumisega seotud trauma kui ka sideme säilitamise soovi. Diasporaa eestlaste kontekstis kasutavad kogukonnad rahvusvahelise mobiilsuse ja digitaalse ühenduvuse võimalusi, et säilitada ja taaselustada seoseid esivanemate kodumaa ja kultuurilise päritoluga, mis kajastub ka mälestusmärkidesse kodeeritud narratiivides (Eastmond, 2016). Seega võib tulevikus võimaliku uurimissuuna keskmes olla meediaanalüüs. Ka samu meediakanaleid ja artikleid edasi uurides, oleks huvitav käsitleda teemat sügavamalt, kaasates ka mudellugeja analüüsi³¹ ning uurides lähemalt ka suurpõgenemise teemaliste postituste ja artiklite sõnastusi.

Siinses töös jäi käsitlemata keele seos diasporaa kogukondade ja mälu kandajana. Kuigi eesti keele oskus on paljudes diasporaa kogukondades aja jooksul nõrgenenud, on nende poolt loodud kultuuri-, seltsi- ja haridusasutused säilitanud oma osa kultuurilise järjepidevuse toetajatena (Kõiva, 2006a: 371). See tõstatab huvitava küsimuse keele efektiivsusest

---

³¹ Ehk seda, *kellele* artiklid ja postitused on suunatud.

mälukandjana, eriti võrreldes selles töös analüüsitud mälestusmärkidega. Samuti oleks huvitav eristada eri riikides kujunenud diasporaa kogukondi ja nende mälusäilitamise praktikaid, kuna erinevad rahvusvahelised kogemused ja stereotüübid mõjutavad seda, kuidas diasporaa liikmed tajuvad oma seotust eesti kultuurilooga, mida mälestusmärgid püüavad kinnistada ja nähtavaks teha (Kõiva, 2006b: 380). Mälestusmärgid, mis on osa rahvuslikust mälu praktikast, ei säili ajas staatilisena ning iga uus põlvkond ja mälukollektiiv annavad neile uusi tähendusi, luues pidevalt muutuvaid mälupaiku, milles minevikusündmusi tõlgendatakse ümber vastavalt muutuvatele ideoloogilistele ja kultuurilistele kontekstidele (Petersoo & Tamm, 2008: 48). Seeläbi näitavad mälestusmärgid mitte ainult minevikku, vaid ka seda, kuidas erinevad grupid tänapäeval oma ajalugu mäletavad, tähistavad ja kujundavad. See tõstatab olulise küsimuse mälu säilitamise kohta eri põlvkondade vahel, nende praktikate ja vaadete kohta, mis puudutavad kultuuriliselt olulist ajaloomälu ning ka seda, mis on nende jaoks oluline.

Käesolevas magistritöös ei käsitleta paadipagulaste mõistet ning selle mõistega kaasnevat sotsiaalseid aspekte ning tagasipöördunud eestlaste vaatenurki. Kuigi paadipagulaste mõistet mainisin möödaminnes, jäi ta ise kõrvalossa, kuigi trauma, ühisuse (kogukondlikkuse) ja ellujäämise teemad on ülaloleva analüüsiga sügavalt seotud. Analüüsi võiks kaasata ka hargmaisuse teema, mis on käesolevas uurimistöös kontekstis uurimisküsimuste raames esile tõusnud. Järgnevas loogiliseks sammuks võikski olla diasporaa- ja kodueesti hargmaise mälu-uurimise süvendamine.

Kirjanduse loetelu

Aarelaid-Tart, Aili. 2002. *The Estonians' Adaptation to New Cultural Realities Lessons from history*. Institute of International and Social Studies, Tallinn, Estonia Paper presented at the Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-Socialism, April 2002.

Kättesaadav: https://www.anthrobase.com/Txt/A/Aarelaid-Tart_A_01.htm (viimati külastatud: 20.05.2025)

Aarelaid-Tart, Aili. 2012. Nõukogude aeg nähtuna erinevate mälu kogukondade silmade läbi. *Acta Historica Tallinnensia*, 18: 142-158. Kättesaadav:

<https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/44769> (viimati külastatud: 19.04.2025)

Allandi, Liis. 2024. Suurpõgenemine – eestlaste massiline põgenemine 1944. aastal.

Global Estonian. Kättesaadav: <https://globalestonian.com/et/suurpogenemine> (viimati külastatud: 15.04.2025).

Allandi, Marge. 2024. Suur põgenemine 1944. *Rahvusrhiiv*. 18. september 2024.

Kättesaadaval: <https://www.rara.ee/uudised/suur-pogenemine-1944/> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Assmann, Jan. 1995. *Collective Memory and Cultural Identity*. Tõlkinud John Czaplicka.

New German Critique, 65: 125-133. Kättesaadav:

<https://digitalarchive.library.bogazici.edu.tr> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Assmann, Jan. 1997. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*.

Cambridge, MA: Harvard University Press.

Assmann, Jan. 2006. *Religion and Cultural Memory: Ten Studies*. Translated by Rodney

Livingstone. Stanford University Press.

Assmann, Jan. 2012 (1988). Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. Akadeemia, nr 10: 1775-1786.

Bellentani, Federico; Panico, Mario. 2016. *The Meanings of Monuments and Memorials: Toward a Semiotic Approach*. Punctum: International Journal of Semiotics, 2(1): 28-46.
<https://doi.org/10.18680/hss.2016.0004>

Bellentani, Federico. 2021. *The Meanings of the Built Environment: A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era*. Berlin: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110617276.

Brubaker, Rogers. 2005. *The 'Diaspora' Diaspora*. Ethnic and Racial Studies, 28(1): 1-19.
Kättesaadav: <https://esil-sedi.eu> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Brun, Cathrine. 2001. *Reterritorializing the Relationship between People and Place in Refugee Studies*. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 83(1): 15-25.
<https://doi.org/10.1111/j.0435-3684.2001.00003.x>

Burch, Stuart; Smith, David J. 2007. *Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's "War of Monuments" from Another Angle*. *Europe-Asia Studies* 59(6): 913-936.
<https://doi.org/10.1080/09668130701489152>.

Carter, Sean. 2005. *The Geopolitics of Diaspora*. *Area*, 37 (1): 54-63.

Catalano, Theresa ja Linda R. Waugh. 2020. *Critical Discourse Analysis, Critical Discourse Studies and Beyond*. Cham: Springer.
<https://doi.org/10.2989/16073614.2021.1950555>

Caves, Roger W. (toim.) 2005. *Encyclopedia of the City*. London: Routledge.

Cohen, Shaye. J. D., & Frerichs, Ernest. S. 1993. *Diasporas in Antiquity*. Atlanta, GA: Scholars Press.

Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cooley, Charles H. 1922 (1902). *Human Nature and the Social Order*. Revised edition with an introduction treating of the place of hereditary and instinct in human life. New York, Chicago, Boston: Charles Scribner's Sons: 81-135.

Dufoix, Stéphane. 2003. *Diasporas*. Berkeley: University of California Press.

Eastmond, Marita. 2016. *Shifting Sites: Memories of War and Exile across Time and Place*. Teoses M. Palmberger & J. Tošić (Toim.), *Memories on the Move: Experiencing Mobility, Rethinking the Past*. Palgrave Macmillan: 19-46.

Eesti Elu. 2024. Suurpõgenemise Pärnu mälestusmärgi projekt. Veebruar 21. 2024. Eesti Elul. Nr. 8 2024. Kättesaadav: <https://eestielu.ca/et/suurpogenemise-pannu-malestusmargi-projekt/> (viimati külastatud: 06.05.2025)

Eesti Kalur. 1990. Eesti Kalur, nr 3. Stockholm: Eesti Kalurite Koondis. Kättesaadav: https://www.ester.ee/record=b1181374*est (viimati külastatud: 14.04.2025).

Eesti Muuseumide Veebivärv. Kättesaadav: <https://www.muis.ee/museaalView/2166482> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Eesti Mälu Instituut, 2020. *Forced to flee: The Great Escape to the West in 1944*. Kommunismikuritegude portaal. Kättesaadav: <https://communistcrimes.org> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Eesti Rahva Muuseum. *Mälestusmärk „Suurpõgenemine 1944“*. Museaal ERM 14252, Eesti muuseumide infosüsteem MuIS. Kättesaadaval: <https://www.muis.ee/museaalView/2166482> (viimati külastatud: 22.05.2025).

Eesti Välisministeerium. 2020. Välismaal elavate eestlaste küsitlusuuringu kokkuvõte. Tallinn: Eesti Välisministeerium. Kättesaadav:

https://vm.ee/sites/default/files/diasporaa_kusitus_kokkuvote_1.pdf (viimati külastatud: 15.04.2025).

Eesti Välisministeerium. 2022. Üleilmse eestluse tegevuskava 2022-2025 – analüüs diasporaa olukorrast ja eesmärkidest. Kättesaadav: <https://vm.ee> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Eesti Välisministeerium. 2022-2025. Eesti diasporaa toetustegevuste kava. Tallinn: Välisministeerium.

Eesti Välisministeerium. 2025. Väliseestlaste roll Eesti iseseisvuse hoidmisel. Tallinn: Välisministeerium. Kättesaadav: <https://vm.ee/tegevused/uleilmne-eestlus/valjaranne-ja-diasporaa-roll> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Ehala, Martin. 2017. Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis. Teoses Eesti inimarengu aruanne 2016/2017: Eesti rändeajastul, toim Tiit Tammaru. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu: 171-178 Kättesaadav: <https://www.2017.inimareng.ee/ranne-identiteedi-ja-keelemuutused/keele-rollidest-eesti-rahvusidentiteedis/> (viimati külastatud: 15.04.2025).

Ehala, Martin. 2018. Identiteedimärgid. Ühtekuuluvuse anatoomia. Tallinn: Kännimees.

Erl, Astrid. 2011. *Memory in Culture*. Translated by Sara B. Young. Palgrave Macmillan Memory Studies. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Erl, Astrid; Knittel, Susanne; Wüstenberg, Jenny. (toim.). 2024-2025. *Dynamics, Mediation, Mobilization: Doing Memory Studies With Ann Rigney*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111439273>

Gilroy, Paul. 1993. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.

Glick Schiller, Nina; Basch, Linda; Blanc-Szanton, Cristina. 1992. *Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration: Introductory Remarks and Research Questions*. Annals of the New York Academy of Sciences: 645, ix-xiv.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33482.x>

Global Estonian. Tagasipöördumine Eestisse. *World Estonian Council*. Kättesaadav:
<https://globalestonian.com/> (viimati külastatud: 29.05.2023)

Global Estonian. 2024. *1944 Mass Flight: 80th Anniversary and Pärnu memorial*. 1.03.2024. *World Estonian Council*. Kättesaadav:
<https://globalestonian.com/en/news/1944-mass-flight-80th-anniversary-and-parnu-memorial> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Greimas, Algirdas Julien. 1990. *Narrative Semiotics and Cognitive Discourses*. London: Pinter.

Halla, Saale; Tamm, Marek. 2008. Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis. Tallinn: Varrak.

Hepner, Juhan 2022. Läänemaal Puise rannas peeti suurpõgenemise mälestuspäeva. *ERR Uudised*, 17.09.2022. Kättesaadav:
<https://www.err.ee/1608722349/laanemaal-puise-rannas-peeti-suurpogenemise-malestuspaeva> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Ilumets, Mark Herman. 2021. Eestlased maailmas ja nende käitumine diasporaa kogukondi ühendavates Facebooki gruppides. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Loodus- ja täppiseaduste valdkond, Ökoloogia ja maateaduste instituut, Geograafia osakond.

Inimõiguste intituut. 2021. Majandusaasta aruanne.
https://inimoigusedeestis.ee/wp-content/uploads/2022/05/Aruanne_80013293_1653459357.pdf#:~:text=Instituudi%20peamised%20rahastajad%202021,1%C3%BCkkus%20V%C3%A4lisministeeriumi%20palvel%20edasi%202022

Inimõiguste Instituut, 2023. Suurpõgenemine 1944. „Pisarate paat”. Kättesaadav: <https://pisaratepaat.eihr.ee/2023> (viimati külastatud: 20.05.2025)

Inimõiguste Instituut, 2024. Pisarate paat – 1944. aasta Suurpõgenemise mälestusmärk Pärnus. Kättesaadav: <https://inimoigusedeestis.ee/pisaratepaat/> (vaadatud 14.04.2025).

Jõgis, Siim. 2020. Puise rannas avati mälestusmärk Otto Tiefi valitsuse ja suure põgenemise mälestuseks. *Raplamaa Sõnumid*, 22.09.2020. Kättesaadav: <https://sonumid.ee/2020/09/22/puise-rannas-avati-malestusmark-otto-tiefi-valitsuse-ja-suure-pogenemise-malestuseks/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Kalam, Laura. 2024. New Yorgis: väliseestlased meenutasid Suurpõgenemise 80. aastapäeva. 24. September. *Aktuaalne kaamera. ERR*. Toimetaja: Merili Nael. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609162000/new-yorgis-valiseestlased-meenutasid-suurpogenemise-80-aastapaeva> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Kaljundi, Linda. 2020. Kollektiivne mälu ja kriiside ajastu. *Müürileht*. Kättesaadav: <https://www.muurileht.ee/kollektiivne-malu-ja-kriiside-ajastu/> (viimati külastatud: 7.05.2025)

Karits, Christel. 2020. Läänemaal avatakse mälestusmärk 1944. aasta paadipõgenikele. *ERR Uudised*, september 2020. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1608045271/laanemaal-avatakse-malestusmark-1944-aasta-paadipogenikele> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Kenny, Kevin. 2013. *Diaspora: A Very Short Introduction*. Oxford University Press

Kindlam, Riina. 2024. Suurpõgenemise Pärnu mälestusmärk lohutab ja õpetab. *Eesti Elu*, 26. september. Kättesaadav: <https://eestielu.ca/et/suurpogenemise-parnu-malestusmark-lohutab-ja-opetab/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Koov, Heiki. 2005-2025. Eesti Monumentide E-kataloog. Mujal asuvad. Kättesaadav: <https://www.monument.ee/mujal-asuvad> (viimati külastatud: 13.05.2025)

Kotov, Kaie. 2005. Kultuur, identiteet ja enesekirjeldus. *Acta Semiotica Estica II*: 184-192.

Kumer-Haukanõmm, Kaja. 2014. 1944. aasta suur põgenemine ja eliidi lahkumine Eestist. *Tuna*, nr 4: 50-56. Kättesaadav:

https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2017/02/Kumer_Haukanomm_1944_TUNA2014_3.pdf?utm_source=chatgpt.com (viimati külastatud: 15.04.2024)

Kumer-Haukanõmm, Kaja; Telve, Keiu. 2017. Eestlased maailmas. Tiit Tammaru (toim.), Eesti inimarengu aruanne 2016/2017: Eesti rändeajastul. SA Eesti Koostöö Kogu: 74-81.

Kättesaadav: <https://www.2017.inimareng.ee/valjapoole-avatud-eesi/estlased-maailmas/> (viimati külastatud: 15.04.2024)

Kõiva, Mare. 2006.

-2006a. Väliseestlaste kultuuripärand ja rahvuslik identiteet. *Keel ja Kirjandus* (5): 368-375.

-2006b. Migratsioon ja läändiasporaa pärimus. *Võim ja kultuur*. Koostaja ja toimetaja Mare Kõiva. Tartu 2006: 371 https://doi.org/10.7592/VK2.2006.koiva_migratsioon

Kõresaar, Ene. 2003. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. Teoses: Tiiu Jaago (toim.), Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 61-76.

Kõresaar, Ene. 2005. Elu ideoloogiad: kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Lachmann, Renate. 1997. *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism, Theory and History of Literature* 87 (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Originally published as *Gedächtnis und Literatur: Intertextualität in der russischen Moderne* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990)

Lauristin, Marju. 2012. Nullindate kultuur: teise laine tulemine. Teoses Aili Aarelaid-Tart (toim.), *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 9-24.

Lee, Everett S. 1966. *A Theory of Migration*. Demography 3(1): 47-57.

<https://doi.org/10.2307/2060063>.

Link, Eno Gerrit. 2024. Suurpõgenemise mälestusmärgi tarvis tuleb painutada meremiili jagu alumiiniumi. Pärnu Postimees, 11. september. Kättesaadav:

<https://parnu.postimees.ee/8094117/galerii-suurpogenemise-malestusmargi-tarvis-tuleb-painutada-meremiili-jagu-alumiiniumi> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Lo, Jacqueline. 2013. *Why Should We Care?: Some Thoughts on Cosmopolitan Hauntings*. Memory Studies 6 (3): 345-358.

Lomp, Loora-Elisabet; Vabamägi, Eero. 2023. FOTOD: Vabaduse väljakul meenutab eestlaste suurt põgenemist „Pisarate paat”. *Postimees*, 21. September. Kättesaadav:

<https://www.postimees.ee/7860441/fotod-vabaduse-valjakul-meenutab-eestlaste-suurt-pogenemist-pisarate-paat> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Lotman, Juri. 2001(1992) *Kultuur ja Plahvatus*. Tõlk. Piret Lotman. Tallinn. Varrak.

Lotman, Juri. 2010 (1967). *Kultuuri tüpoloogilisest uurimisest*. Teoses Silvi. Salupere (Toim.), *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 106-121

Lotman, Juri, Uspenski, Boriss. 2013 (1971). *Kultuuri semiootilisest mehhanismist*. — B. Uspenski. *Vene kultuuri jõujooni: Valik artikleid*. Koost. ja tlk Peet Lepik. Tartu: Ilmamaa: 207-239

Lynch, Kevin. 1972. *What Time is This Place?* Cambridge, MA: MIT Press.

Marienstras, Richard. 1989. *The State, the Nation, and the Jews*. S. Boyarin, J. Boyarin (toim), *Jews and Other Differences: The New Jewish Cultural Studies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Marienstras, Richard. 1989. *On the Notion of Diaspora*. Teoses G. Chaliand (Toim.), *Minority Peoples in the Age of Nation-States*. London: Pluto Press: 119-125.

Maripuu, Meelis. 2023. „Kes olid sõjapõgenikud ja kuhu mindi? (Saatusaasta 1944).” *Postimees*, 19. september. Eesti Mälu Instituudi sari. Kättesaadav: <https://www.postimees.ee/8098901/kes-olid-sojapogenikud-ja-kuhu-mindi-saatuseaasta-1944> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Massey, Doreen. 1995. *The Conceptualization of Place*. Teoses D. Massey ja P. Jess (toim.), *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford: Oxford University Press: 45-85.

Melucci, Alberto. 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press: 34.

Nael, Merili (toim.). 2022. Tallinnas meenutab „Pisarate paat" 1944. aasta suurpõgenemist. *ERR*, 21. september. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1608723442/fotod-tallinnas-meenutab-pisarate-paat-1944-aasta-suurpogemist> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Nora, Pierre. 1996 (1984). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Teoses: Nora, P. (toim.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past, Volume 1: Conflicts and Divisions* (lk xv-xxiv). Tõlk. Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press. *Les Lieux de Mémoire*, algne tekst: Nora, Pierre (1984). *Entre mémoire et histoire: La problématique des lieux*. Teoses: Nora, P. (toim.), *Les Lieux de Mémoire, Volume 1: La République* (lk xv-xxvii). Paris: Gallimard.

Norton, Bonny. 2013 (2000). *Identity and language learning: extending the conversation*. 2nd edn. Bristol: *Multilingual Matters*.

Oja, Barbara. 2023. Galerii: paadipõgenike 79 aasta tagust teekonda meenutab pisarate paat. 23.09.2023. *ERR*. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609109696/galerii-paadipogenike-79-aasta-tagust-teekonda-meenutab-pisarate-paat> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Ojamaa, Maarja. 2013 (1983). Kultuurimälu transmeedialisus. Rand Teise maailmasõja paadipõgenemisi vahendavates kunstitekstides. *Keel ja Kirjandus* 56: 8-9

Ojamaa, Triinu; Karu-Kletter, Kristel. 2014. Diasporaa-eestlaste enesekuvand muutuvast maailmas. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13: 171-190. Kättesaadav: <https://vm.ee> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Osborne, Brian S. 2001. *Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place*. *Canadian Ethnic Studies* 33(3): 39-77.

Paluoja, Silvia. 2023. Suurpõgenemise mälestuspäeva peetakse Puiestes. *Pärnu Postimees*, 17.09.2023. Kättesaadav: <https://parnu.postimees.ee/7855360/suurpogenemise-malestuspaeva-peetakse-puiestes> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Parker, Cornelia. 2025. Tate. *Installation Art*. Kättesaadav: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/i/installation-art> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Petersoo, Pille; Tamm, Marek (toim). 2008. Monumentaalne konflikt: Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis. Tallinn: Varrak.

Postimees, 2020. *Postimees*. Kättesaadav: <https://www.postimees.ee/7066985/galerii-vabaduse-valjakul-meenutab-suurt-pogenemist-pisarate-paat#:~:text=Tallinnas%20Vabaduse%20v%C3%A4ljakul%20on%20alates,v%C3%B5i%20olid%20kohad%20juba%20t%C3%A4is> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Polletta, Francesca; Jasper, James M. 2001. *Collective Identity and Social Movements*. *Annual Review of Sociology*, 27: 283-305. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283>

Raidla, Kristi; Hepner, Juhan. 2024. Pärnus avati suurpõgenemise mälestusmärk. *ERR*, 22. september. Kättesaadaval: <https://www.err.ee/1609467301/parnus-avati-suurpogenemise-malestusmark> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Reiljan, Kaire. 2020.

- 2020a. Galerii: Puisse avatud mälestusmärk meenutab suurpõgenemist. *Lääne Elu*, 21.09.2020. Kättesaadav:

<https://online.le.ee/2020/09/21/galerii-puisse-avatud-malestusmark-meenutab-suurpogenemist/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

- 2020b. Paadipõgenike mälestusmärk sai ema ja lapse kuju. *Lääne Elu*, 30.05.2020.

Kättesaadav:

<https://online.le.ee/2020/05/30/paadipogenike-malestusmark-sai-ema-ja-lapse-kuju/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Remm, Tiit. 2022. *Is there a Lotmanian method for semiotic analysis of spatial texts?*

Human Being: Image and Essence. Humanitarian Aspects, 1(49): 88-107.

<https://doi.org/10.31249/chel/2022.01.05>

Riigikaitselei. 2023. Monumendid. Kättesaadav: <https://riigikantselei.ee/monumendid>

(viimati külastatud: 13.05.2025)

Ricoeur, Paul. 1980. *Narrative time. Critical Inquiry* 7: 169-176.

Saard, Urmas. 2020.

- 2020a. Paadipõgenike mälestuseks avatakse Puisse ninal mälestusmärk. *Külaauudised*, 14. september. Kättesaadav:

<https://kylauudis.ee/2020/09/14/paadipogenike-malestuseks-avatakse-puisse-ninal-malestusmark/#more-117032> (viimati külastatud: 22.05.2025)

- 2020b. Puisse ranna avati skulptuur paadipõgenike mälestuseks. *Külaauudised*, 20. september. Kättesaadav:

<https://kylauudis.ee/2020/09/20/puisse-rannal-avati-skulptuur-paadipogenike-malestuseks/> (viimati külastatud: 22.05.2025)

Sack, Robert D. 1997. *Homo Geographicus: A Framework for Action, Awareness, and Moral Concern*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Safran, William. 1991. *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1): 83-99. Kättesaadav: <https://esil-sedi.eu> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Salerno, Daniele. 2016. *Memorializing Boat Tragedies in the Mediterranean: The Case of the Katër i Radës*. Teoses: Mannik, Lynda (toim.), *Migration by Boat: Discourses of Trauma, Exclusion and Survival*. New York: Berghahn Books: 135-153
<https://doi.org/10.2307/j.ctvpj7hqz.12>

Salerno, Daniele. 2021. *A semiotic theory of memory: Between movement and form*. *Semiotica*, 2021(241): 87-119. <https://doi.org/10.1515/sem-2019-0125>

Salerno, Daniele. 2023. *Stories that Shape Spatialities: Lieu and Milieu de Mémoire through the Lens of Narrativity*. Teoses: Demaria, Cristina ja Violi, Patrizia (toim.), *Reading Memory Sites through Signs: Hiding into Landscape*. Amsterdam: Amsterdam University Press: 31-53. <https://doi.org/10.1515/9789048544301-0031>

Salerno, Daniele; Rigney, Ann. (toim.) 2024. *Archiving Activism in the Digital Age*. Amsterdam: Institute of Network Cultures.
<https://networkcultures.org/blog/publication/archiving-activism-in-the-digital-age/>

Salupere, Silvi; Kull, Kalevi (toim.), 2018. *Semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Sebeok, Thomas A. 2001. *Signs: An Introduction to Semiotics*. Toronto: University of Toronto Press.

Shahmardan, Tshinar-Kristi. 2023. Kultuurisemiootiline vaade väliseestlaste rahvusidentiteedi tunnetusele. Juhendaja: Elin Sütiste. Keeletoimetaja: Triin Truuvert. Tartu Ülikool Filosoofia ja semiootika instituut. Semiootika osakond. Tartu.

Tamm, Marek. 2008. *History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation*. *Journal of Baltic Studies*, 39(4): 499-516.
<https://doi.org/10.1080/01629770802468865>

Tamm, Marek; Halla, Saale. 2008. Ajalugu, poliitika ja identiteet: Eesti monumentaalsest mälumaastikust. Teoses Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis, koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm. Tallinn: Varrak: 18-50

Tamm, Marek. 2012. Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist. Tallinn: SA Kultuurileht.

Tamm, Marek. 2013. *In search of lost time: Memory politics in Estonia 1991-2011*. Nationalities Papers, *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41 (4): 651-674.

Tamm, Marek. (toim.) 2015. *Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Telve, Keiu. 2019. *Family Life Across the Gulf: Cross-Border Commuters' Transnational Families between Estonia and Finland*. Dissertationes Ethnologiae Universitatis Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, Juhendajad: Aimar Ventsel, Tiit Tammaru. ISBN 978-9949-03-139-9.

Telve, Keiu. 2025. *How the Ukraine War, Collective Memory, and Social Inclusion from the distance Create Transnational Estonian Civic Engagement?* Migration Studies. (ilmumas)

Vaba Eesti Sõna. 2022. Puise ninal mälestati paadipõgenikke. *Vaba Eesti Sõna*, 26.09.2022. Kättesaadav: <https://www.vabaeestisona.com/et/puise-ninal-malestati-paadipogenikke/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Vabamu. 2024. Suurpõgenemine 80. *Nova*. Kättesaadav: <https://nova.vabamu.ee/study-bites/suurpogenemine-80/> (viimati külastatud: 20.05.2025)

Valk, Aune. 2010. Keel ja identiteet. Keele roll eestlaste identiteedis. Praakli, Kristiina; Viikberg, Jüri (toim.), Eestlased ja eesti keel välismaal. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus: 113-141.

Valk, Aune; Ojamaa, Triinu. 2011. Identiteedist ja selle muutumisest väliseesti ühiskonnas. *Rahvuslik KONTAKT*. 4 (212) Rahvuskaaslaste erinumber. Stockholm. Rootsi Eestlaste Liidu Väljaanne.

van Dijk, Teun A. 2005. *Critical Discourse Analysis*. Teoses: Schiffrin, D., Tannen, D. ja Hamilton, H. E. (toim.), *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing: 352-37. <https://doi.org/10.1002/9780470753460.ch19>

Vertovec, Steven. 2000. *The Hindu Diaspora: Comparative Patterns*. London: Routledge.

Võsu, Ester; Kõresaar, Ene; Kuutma, Ene. 2008. *MEDIATION OF MEMORY: TOWARDS TRANSDISCIPLINARY PERSPECTIVES IN CURRENT MEMORY STUDIES Preface to the special issue of Trames*. *TRAMES*, 2008, 12(62/57), 3. University of Tartu: 243-263
DOI: 10.3176/tr.2008.3.01

Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu. 2024. Suurpõgenemine 1944: Annetused. Kättesaadav: <https://uekn.ee/suurpogenemine-1944-annetused/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Zelče, Vita. 2011. *Major Flows of Migration (Early 19th Century to 1991), Latvia*. Zepa, Brigita; Kļave, Elīna (toim.). *Human Development Report 2010/2011*. Riga: Advanced Social and Political Research Institute, University of Latvia: 65-66. Kättesaadav: <https://www.academia.edu/> (viimati külastatud: 14.04.2025).

Lisad

Lisa 1. Foto mälestusmärgist „Puudutus”³²

Foto: Urmas Luik, Pärnu Postimees

---

³² Link fotole: <https://eestielu.ca/et/suurpogenemise-panu-malestusmark-lohutab-ja-opetab/>

Lisa 2. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat”³³

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

³³ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/54014328704/in/album-72177720320497593>

Lisa 3. Foto mälestusmärgist „Ema ja tütar”

Foto Urmas Saard / Külauudised³⁴

---

³⁴ Link fotole:

<https://kylauudis.ee/2020/09/20/puise-rannal-avati-skulptuur-paadipogenike-malestuseks/nggallery/page/3>

Lisa 4. Foto paadikujudest mälestusmärgil „Puudutus”

Foto: Eiliki Pukk, Delfi³⁵

---

³⁵ Link fotole:

<https://www.delfi.ee/artikkel/120323691/fotod-parnus-avati-1944-aasta-suurpogenemisele-puhendatud-malestusmark>

Lisa 5. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (kaugelt, linnavaade)³⁶

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

³⁶ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/54014128848/in/album-72177720320497593>

Lisa 6. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (lähedalt)³⁷

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

³⁷ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/54010554356/in/album-72177720320497593>

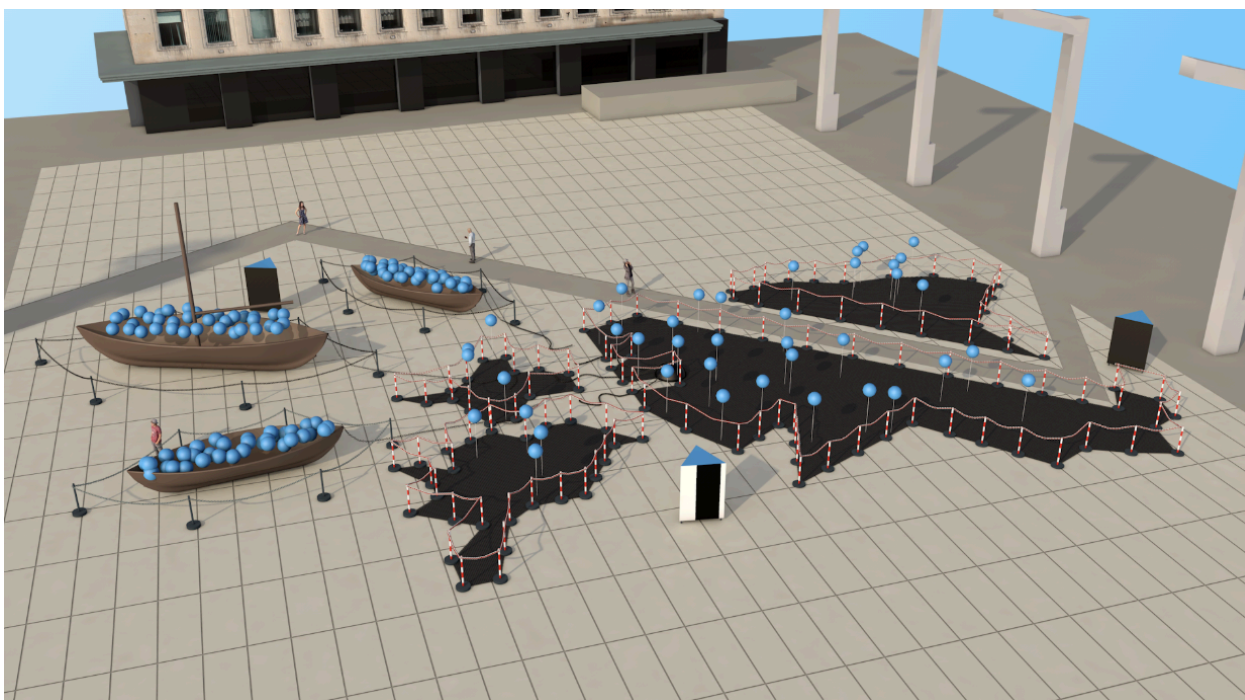

Lisa 7. Foto mälestusmärgist „Pisarate paat” (igapäeva keskkond)³⁸

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

³⁸ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/54010881649/in/album-72177720320497593>

Lisa 8. 3D-plaan mälestusmärgist „Pisarate paat”, 2020³⁹

---

³⁹ Link pildile: <https://inimoigusedeestis.ee/pisaratepaat/>

Lisa 9. Foto „Pisarate paat” aastal 2020 (kaugelt)⁴⁰

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴⁰Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/albums/72157715992830023/with/50366032208>

Lisa 10. Foto „Pisarate paat” aastal 2021 (kaugelt)⁴¹

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴¹ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/albums/72157719853009901/with/51500361875>

Lisa 11. Foto „Pisarate paat” aastal 2021 (lähedalt)⁴²

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴² Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/albums/72157719853009901/with/51499658968>

Lisa 12. Foto „Pisarate paat”, aastal 2022 (kaugelt)⁴³

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴³ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/albums/72177720302128940/>

Lisa 13. Foto „Pisarate paat”, aastal 2022 (lähedalt)⁴⁴

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴⁴ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/albums/72177720302128940/with/52374973084>

Lisa 14. Foto „Pisarate paat”, aastal 2023 (kaugelt)⁴⁵

Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴⁵ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/53206178289/in/album-72177720311287003>

Lisa 13. Foto “Pisarate paat”, aastal 2023 (lähedalt)⁴⁶
Foto: Inimõiguste Instituut (Flickr)

---

⁴⁶ Link fotole: <https://www.flickr.com/photos/136478360@N05/53206170907/in/album-72177720311287003>

Summary

Memorials as Memory Places:

Memory, Belonging, and Identity in the Memorials of the Great Escape

This thesis explores two memorials and one commemorative installation in Estonia, dedicated to the 1944 Great Escape from Estonia, examining how these memory sites function as carriers of cultural memory and mnemohistory. Drawing from cultural memory studies, diaspora theory, and identity theory, the research asks whose memory these monuments represent and how they influence national identity and belonging among both Estonians at home and in the diaspora communities. The theoretical framework combines concepts from cultural semiotics, memory studies, diaspora- and identity studies to analyze how monuments spatially articulate historical experiences (in this case, the experience of The Great Escape) and anchor them into national narratives.

The study focuses on three cases: “Puudutus” (eng. *A Touch*), “Pisarate paat” (eng. *A Boat of Tears* or *The Weeping Boat*) and “Ema tütreaga” (eng. *Mother with her Daughter*). Each site is examined individually and comparatively to explore how they convey different forms of memory expression and spatial meaning making. One of the key findings is the importance of ritual practices, such as religious blessings and choral singing, in reinforcing emotional engagement and national unity. These rituals dramatize memory and provide embodied experiences of historical belonging.

The thesis concludes that these memorials reflect a transnational memory space shaped by diaspora voices, local perspectives, and the unresolved trauma of exile. They are not passive markers of the past but active agents in memory-making and identity formation, bridging past and present for both homeland and diaspora communities.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tshinar-Kristi Shahmardan,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Mälestusmärk kui mäluaik: Mälu, kuuluvus ja identiteet suurpõgenemise
mälestusmärkides

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja(d) on

Elin Sütiste & Keiu Telve

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tshinar-Kristi Shahmardan

23.05.2025